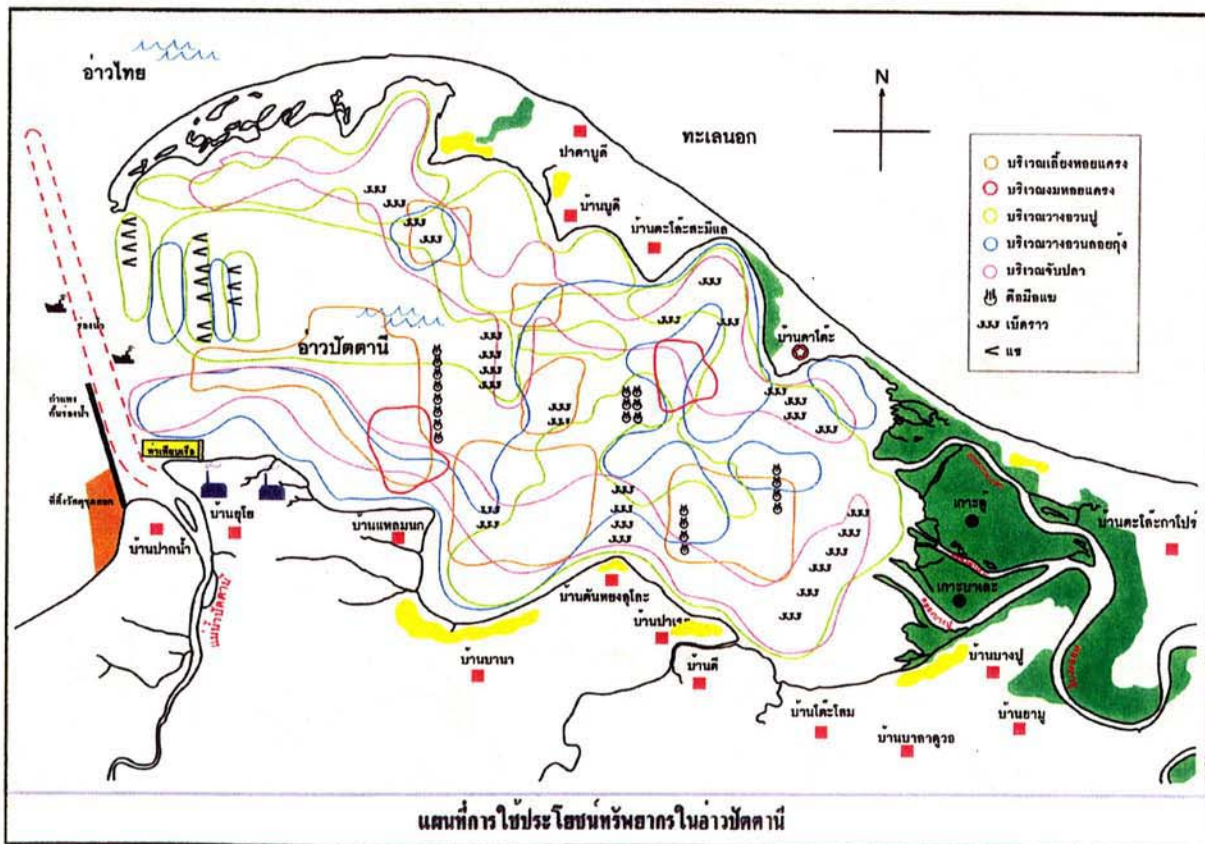

ชุมชน
กับการจัดการ
ทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลชายฝั่งภาคใต้:

ปัญหาและทางเลือก

วัฒนา สุกันสีล

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุมชน
กับการจัดการ
ทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลชายฝั่งภาคใต้ :

ปัญหาและทางเลือก

วัฒนา สุกันต์ใส

บอกกล่าว

ความเจริญก้าวหน้าและการพัฒนาภาคประมงของประเทศให้ทันสมัย จนกลายเป็นแหล่งทำรายได้เงินตราต่างประเทศที่สำคัญ ได้กลายเป็นตัวเร่งปัญหาข้อขัดแย้งและความตึงเครียดในกลุ่มชาวประมง ให้ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะ ปัญหาทรัพยากรที่มีจำกัดและปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น อันเนื่องมาจากนโยบายรัฐ การขยายตัวของประมงเชิงพาณิชย์และการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วในภาคประมง ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาหาทางเลือกใหม่ๆ ในการวางแผนนโยบายพัฒนาภาคประมงของประเทศ โดยเฉพาะแนวทางการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เพื่อก่อให้เกิดการบริหารจัดการและจัดสรรทรัพยากรที่ยั่งยืนและเป็นธรรมในหมู่กลุ่มคนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน

แต่กระนั้น เมื่อเทียบกับขอบเขตและความเข้มข้นของปัญหาที่เกิดขึ้น งานการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัญหาและการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่ง โดยเฉพาะ ในเรื่องบทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในประเทศไทย ยังมีอยู่น้อยมาก ส่วนหนึ่งของภาวะขาดแคลนงานศึกษานี้ อาจเกิดจาก ความสนใจในแวดวงวิชาการเอง ที่ให้ความสำคัญกับปัญหาการจัดการทรัพยากรบนบกมากกว่าปัญหาการจัดการทรัพยากรทะเล และอีกส่วนหนึ่งอาจจะสะท้อนภาพให้เห็นถึงความสนใจในปัญหาการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งอาจจะยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น เท่านั้น

ท่ามกลางกระแสความรุนแรงของปัญหาและภาวะขาดแคลนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยเชื่อว่านักสังคมศาสตร์มีบทบาทสำคัญ ในการศึกษาและส่งเสริมสู่ทางและวิธีการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในรูปแบบต่างๆ ได้ โดยเฉพาะการหาความรู้และทำความเข้าใจเรื่องชีวิตความเป็นอยู่และกลุ่ม หรือองค์กรชุมชนในหมู่ชาวประมง ทั้งนี้เพื่อจะได้เข้าใจศักยภาพและเงื่อนไขของชุมชนในการจัดการทรัพยากรด้วยตัวเองได้มากขึ้น ความรู้และความเข้าใจวิธีการ ประสบการณ์ และกระบวนการทำงานของกลุ่มองค์กรชุมชน ในการจัดการและแก้ไขปัญหาแบบวิถีการจัดการทรัพยากร ตลอดจนการทำความเข้าใจถึงเงื่อนไขความสำเร็จและล้มเหลวของวิธีการการจัดการทรัพยากรของชุมชนประมง เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญยิ่ง ทั้งนี้เพื่อเราจะได้เข้าใจบริบทและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจและสังคมของการดำรงอยู่และการทำงานของระบบดังกล่าว ผู้วิจัยเชื่อว่าความรู้และความเข้าใจในประเด็นต่างๆ เหล่านี้ จะช่วยให้การวางแผนและการกำหนดรูปแบบการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยชุมชนมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับกับสภาพเงื่อนไขของชุมชนและบริบทของสังคมวงกว้างมากยิ่งขึ้น

งานวิจัยครั้งนี้เสร็จสิ้นไปได้ด้วยการสนับสนุนและการช่วยเหลือของบุคคลหลายฝ่าย ที่สมควรเอ่ยนามในที่นี้ ก็คือ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ซึ่งให้การสนับสนุนผู้วิจัยและการทำงานโครงการวิจัยนี้จนสำเร็จ รองศาสตราจารย์ระวีวรรณ ชุ่มพฤษ์ คณบดีคณะมนุษยศาสตร์

และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ที่เปิดโอกาส ส่งเสริมและให้ความสนับสนุนการทำงานวิจัยมาโดยตลอด คุณพิสิษฐ์ ชาญเสนาะ แห่งสมาคมหยาดฝน ผู้ซึ่งให้ความเป็นมิตรและคำปรึกษาหารือที่ดีโดยเสมอมา

นอกจากนี้ยังมีเพื่อนร่วมงานอีกหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์ศุภีมาน นฤมล วงศ์สุภาพ และ ดร.ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี ที่เอื้อเฟื้อให้ความช่วยเหลือ ความคิดเห็น น้ำใจ กำลังใจและไม่ตรีจิตในช่วงเวลาที่ยากลำบาก อาจารย์ศิริรัตน์ บำรุงกรณ์ ที่ช่วยดูแลควบคุมการเก็บข้อมูลสำรวจ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญล รัตนดากุลและคุณลม้าย มานะการ แห่งโครงการวิจัยศึกษาและวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่เอื้อเฟื้อน้ำใจ เอกสาร เวลา การประสานงาน คำแนะนำและข้อมูลที่เป็นประโยชน์ และที่สำคัญที่สุดก็คือชาวบ้านและแกนนำชาวบ้านดาโต๊ะ ซึ่งได้เปิดให้โอกาสและให้เวลาผู้วิจัยและทีมงานได้ซักถาม พุดคุย ร่วมเรียนรู้และทำความเข้าใจสภาพชีวิตความเป็นอยู่และปัญหาที่พวกเขาเผชิญอยู่ ด้วยความอดทนและอภัยภัยไมตรีที่ดียิ่ง

ผู้วิจัยตระหนักถึงความคาดหวังที่ชาวบ้านมีต่องานวิจัย ในการแก้ปัญหาความเดือดร้อนต่างๆ ที่พวกเขาเผชิญอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน แต่ขณะเดียวกันก็มองเห็นร่องรอยอันน่ากังวลใจ อันเกิดจากช่องว่างความเข้าใจและการรับรู้ในหมู่นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนบางกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวกับปัญหาประมงชายฝั่ง ขณะที่ช่องว่างระหว่างองค์ความรู้ในสังคม กับปัญหาความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ นับวันมีแต่จะขยายกว้างมากขึ้นอย่างน่าใจหาย มิพักต้องกล่าวถึงลู่ทางความเป็นไปได้ในนำความรู้ไปประยุกต์ใช้และการสร้างความร่วมมือจากกลุ่มคนหลายๆ ฝ่ายในแก้ปัญหา งานวิจัยชิ้นนี้จึงเริ่มต้นและสิ้นสุดลง บนพื้นฐานของความพยายามเล็กๆ ที่ต้องการจะสร้างความเข้าใจและเติมเต็มความรู้ที่ยังขาดหาย เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้ง อย่างเป็นรูปธรรมและสอดคล้องกับความเป็นจริงมากยิ่งขึ้น

วัฒนา สุภักดิ์

ภาควิชาสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

25 สิงหาคม 2543

Abstract

Processes of modernization and changes in coastal, small-scale fishing communities were set into motion in Southern Thailand, by a combination of private entrepreneurs, international agencies and state intervention promoting the development of a highly productive seafood export industry. The rapid expansion of Thailand fisheries since the 1960s has been marked by spectacular increases in total catches and in volume of fish trade. In Thailand, these increases, as in many parts of Southeast Asia, have been realized by the major transformation of new technologies and the rapid expansion commercial fisheries and the consequent increase in fishing effort. This transformation has however resulted in a serious problem of over-fishing and depletion of marine resources, which in turn meant loss of productivity and incomes for the majority of fishers in coastal fishing communities.

This report's specific interest is to explore the ways in which coastal, small-scale fishing communities have responded to increasing competition and conflicts over marine resources in Thailand's coastal areas. Of the divisions comprising the industry, small-scale fisheries, although employed the majority of fishers, continued to contribute the decreasing share of fish production. The sector is beset with problems, many of which are exemplified by the case of *Dato* village (*Ban Dato*), a chosen studied site and one of many Muslim fishing communities around *Pattani Bay*, Pattani Province, Southern Thailand.

This report further examines the problems and constraints of community-based marine resources management confronting coastal, small-scale fishing communities in Southern Thailand through a case in which a local fishing community faces a multitude of development issues brought about by competing and conflicting activities which are directly or indirectly dependent on the coastal marine resources. Emphasis is given to fisheries resources, with a view to explaining how local fishers and fishing communities confront with and response to the conflicts and the ecological crisis resulting from the degradation of marine resources within the wider social, political, and economic and ecological circumstances of change arising from broader development issues. Against this background, assessments are made of fisherfolks' coping strategies and the viability of community-based fisheries management system under present condition of export-oriented state policies and of outside pressures for capital-intensive and commercial marine resource development direction.

The case study presented in the study illustrate the problems and prospects of community-based resource management in specific locality within a broader social context.

Specifically, experience of *Ban Dato's* fisherfolks and others living in fishing communities around *Pattani Bay* is noteworthy, given the complexity of issues and conflicts, which accompany rapid and intensive commercialization and industrialization of fisheries sector.

The strategy of community-based resource management has been proposed as a better alternative to state's control or free market approaches to environmental regulation and resource management. This study stresses a point usually lost on policymakers and some NGOs circles. It is that the law alone is not the factor that engenders successful local management systems. Other factors come into play such as community cohesion, presence of external agents (i.e., NGOs) and history of community management. Establishing of fishing rights, provision of alternative sources of income, and creation of organizational structure supporting community-based resource management by various stakeholders were some of the solutions suggested. Major constraints, however, are legal and financial. Co-management complimented with legal and other management mechanisms has been proposed in addressing the problems of community-based management in *Pattani Bay* and in other coastal areas in Southern Thailand.

The challenge now is for the government to provide an enabling, appropriate and adequate legal and policy framework that institutionalize and recognizes the important role of local fishing communities around *Pattani Bay* in coastal marine resource management, in particular, and other fishing communities in Southern Thailand, in general, by providing a framework for the confirmation of existing and functioning local management systems.

Pattani Bay, where *Ban Dato* located, supports varied intensive activities including small-scale fishing, cockle and shrimp farming, industrialization, urbanization, and port development, causing intense conflict and competition among these user groups and further endangering the marine environment, its resources, and water quality. Despite the number of national and local laws as well as numerous regulations issued by the specialized agencies, the Bay's aquatic environment continues to deteriorate. Critical factors that contributed to this problem are the lack of coordination among agencies performing related functions and the lack of participation of local fishing communities around the Bay in planning and management. Local communities have the greatest interest in the conservation and sustainable used of coastal resources, they should have incentives, resources and capacity for marine and coastal ecosystem management.

Specific experiences in Ban Data of community-based system, given the complexity of issues and conflicts, illustrate that no one community-based approach can be a model for all

communities. Indeed, as case study show, the activities and responses of communities change depending on the government policy, patterns of power relations, the conditions and characteristics of the marine and coastal resources, the profiles of the stakeholders, and the nature of the relationships among key actors, and the like. Thus, national law should provide only for a legal and institutional framework in the management of marine and coastal resources. Such a framework should include principle of utilization and management (such as sustainable development, integrated coastal management and recognition of community-based systems). The framework should also establish democratic and participatory processes for, among others, policy-making and conflict resolution.

The suggested management model of coastal marine resources in *Pattani Bay*, particularly the establishing of *Pattani Bay Resource Management Council*, calls for a more flexible notion of community-based management. The Council is intended to serve as the forum where larger community of different stakeholders, including government, make plans for the sustainable management of *Pattani Bay* while taking into consideration the various interests of the different stakeholders. In this sense, it is community-based. However, the model also brings in integrated coastal management system as the conventional community-based management, where the local fishers themselves take a direct hand in managing the resource, may not be appropriate for a complex system such as *Pattani Bay* because there are so many conflicting and competing interests involved. The management of these sectors need special skills and clear legal mandates, especially because they involve not only various local resource user groups but also national policies and regulations on coastal law enforcement, commercial aquaculture, industrial pollution control, commercial fishing fleet traffic, and port development.

The case study presented in this report is an example of the many experiences and initiatives that have been and are currently being taken in Southern Thailand. Indeed, it was chosen with an intention to illustrate an option among the range of community-based management system available given a particular set of circumstances. The lessons learned from *Ban Dato*, in particular, and *Pattani Bay*, in general, should therefore be seen in their specific context. Nevertheless, it should also be stressed that the problems of community-based resources management are inherently political, entailing issues of resource allocation and distributive equity. As such, community-based resources management initiatives cannot be separated from broader problems of Thailand's political economy and are only solvable within this larger context.

น
บทคัดย่อ

การขยายตัวตลาดโลกและการนำเอาเทคนิคเครื่องมือใหม่ๆ มาใช้ในการทำประมงจับสัตว์น้ำ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจและสังคมขึ้นอย่างขนานใหญ่ในกลุ่มประเทศชายฝั่งแถบเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่พึ่งพาการทำประมงมายาวนานและมีชุมชนชาวประมงอยู่เป็นจำนวนมาก แม้ว่านโยบายรัฐที่มุ่งเน้นการส่งออก การพัฒนาความทันสมัย และการส่งเสริมการผลิตเชิงพาณิชย์ในภาคประมงเพื่อการส่งออก จะทำให้ประเทศไทยกลายเป็น 1 ใน 10 ประเทศที่จับสัตว์น้ำได้สูงสุดของโลกในช่วงเวลาอันสั้น แต่ก็ได้ก่อให้เกิดผลเสียตามมาหลายประการ อาทิ การจับสัตว์น้ำเกินขนาด สภาพทร่ย่อยห่อและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำ ตลอดจนปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ปัญหาเหล่านี้ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงชายฝั่งซึ่งเป็นกลุ่มประชากรส่วนใหญ่ในภาคประมง

งานวิจัยนี้มีจุดประสงค์เพื่อที่จะศึกษาถึงปฏิกริยาที่ชุมชนประมงขนาดเล็กแถบชายฝั่งมีต่อปัญหาและผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตลอดจนการจัดการทรัพยากร ประสพการณ์ในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในฐานะที่เป็นทางเลือกและแนวทางการพัฒนาใหม่ๆ โดยให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจและวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขที่เกื้อหนุนและเป็นปัญหาข้อจำกัดต่อการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำโดยชุมชน ในการนี้ ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนประมงบ้านดาโต๊ะซึ่งตั้งอยู่ในอ่าวปัตตานีเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากเป็นชุมชนที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงและปัญหาความขัดแย้งที่ซับซ้อน อันเป็นผลมาจากนโยบายรัฐ การพัฒนาส่งเสริมประมงเชิงพาณิชย์ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำและการแก่งแย่งใช้ทรัพยากรชายฝั่งระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในพื้นที่เดียวกัน ขอบเขตการศึกษาคั้งนี้ แม้จะจำกัดอยู่ในชุมชนประมงแห่งหนึ่งในอ่าวปัตตานี แต่ผู้วิจัย ก็ได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณาสภาพการดำรงอยู่ พลวัตการเปลี่ยนแปลง การปรับตัว ปัญหาและการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำของชาวบ้านในชุมชนประมงเป้าหมาย ในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนและเป็นส่วนหนึ่งกระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นวงกว้าง

ปัญหาการใช้ทรัพยากรและวิธีการจัดการแก้ปัญหาของชาวบ้านดาโต๊ะต่างๆ แสดงให้เห็นถึงถึงศักยภาพและวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนในการจัดการกับปัญหาและข้อขัดแย้งได้ในระดับหนึ่ง อาทิเช่น การปกป้องอวนรุนมิให้ลุล้าเข้ามาในอ่าวและการจัดการแก้ปัญหาการใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำด้วยเครื่องมือต่างๆ ในพื้นที่เดียวกัน โดยอาศัยบรรทัดฐานและความเข้าใจร่วมกันของชุมชน ระบบการจัดการการใช้ประโยชน์ในพื้นที่จับสัตว์น้ำร่วมกันกับชาวประมงอื่นๆ ของชาวบ้านดาโต๊ะนี้ แม้จะช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งในการแข่งขันแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี แต่ก็ยังเป็นระบบการจัดการที่เปราะบางและมีข้อจำกัด เนื่องจากไม่ได้เป็นกฎระเบียบ หรือกติกาที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ หรือมีกฎหมายรองรับให้สำคัญอย่างเป็นทางการ ในด้านหนึ่งกติกาชุมชนเหล่านี้จึงอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลง ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถขยายกรอบบรรทัดฐานไปใช้บังคับใช้ในสถานการณ์ หรือแก้ปัญหาใหม่ๆ ที่มีอำนาจรัฐและอิทธิพลภายนอกชุมชนสนับสนุน ได้ เช่น การแย่งพื้นที่จับสัตว์น้ำของกลุ่มผู้เลี้ยงหอยแครง การปล่อยน้ำเสียจากนาุ้งและโรงงานอุตสาหกรรมและผลกระทบจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ในอ่าว

เป็นต้น ความซับซ้อนของระบบนิเวศ ความเปราะบางของระบบการจัดการของชุมชน ความเชื่อมโยงและผลกระทบของรูปแบบการใช้ทรัพยากรต่างๆ ความแตกต่างไม่เท่าเทียมกันในอำนาจและผลประโยชน์ของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ต่างๆ และอคติในนโยบายการพัฒนาและการใช้ทรัพยากรของรัฐ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงปัญหาการใช้ทรัพยากรในอ่าวปัตตานี ว่ามีความยุ่งยากซับซ้อนและส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนเป็นจำนวนมากเกินกว่าที่จะเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

สภาพปัญหาทรัพยากรที่เสื่อมโทรมและสัตว์น้ำร่อยหรอ ความซับซ้อนและความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ด้านพื้นที่และทรัพยากรในอ่าวปัตตานีระหว่างชาวประมงและกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์อื่นๆ รวมทั้งข้อจำกัดขององค์กรและหน่วยงานภาครัฐในการควบคุมดูแลปัญหาและข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นต้องใช้แนวทางการแก้ปัญหาและการบริหารจัดการใหม่ๆ โดยเฉพาะ การให้ความสำคัญกับบทบาท สิทธิและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งจำเป็นต้องเปิดโอกาสและตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการรับผิดชอบต่อร่วมกันในด้านการบริหารจัดการทั้งจากหน่วยงานรัฐ ชาวประมงและกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์อื่นๆ และควรจะเป็นระบบการจัดการร่วมกันที่มีพื้นฐานจากการจัดตั้งและการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนประมงชายฝั่ง โดยที่ชาวประมงและองค์กรชาวประมงมีอำนาจและสิทธิในการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในการกำหนดและควบคุมดูแลแผนงานการจัดการและกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในอ่าว

ผลการศึกษาวิจัยชี้ให้เห็นว่า การละเลยและมองข้ามบทบาทและการมีส่วนร่วมของชาวประมงในพื้นที่รอบอ่าวคือที่มาของปัญหาข้อขัดแย้ง ข้อพิพาทและความตึงเครียดระหว่างกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์แตกต่างกัน แน่นนอน การบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกันจะดำเนินการไปได้ จำเป็นต้องมีกรอบกฎหมายรองรับแต่กฎหมายเพียงอย่างเดียวย่อมไม่เพียงพอที่จะประกันความสำเร็จและการบรรลุเป้าหมายของระบบการจัดการทรัพยากรประมง ที่สำคัญคือชาวประมงรอบอ่าวและผู้ใช้ประโยชน์อื่นๆ ปัตตานีจำเป็นต้องเข้าใจและเห็นพ้องต้องกันถึงความจำเป็นของระบบการจัดการร่วมกันด้วย ภายใต้โครงสร้างอำนาจการจัดการโดยรัฐและเงื่อนไขการเมืองที่ไม่ได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านและผู้ใช้ประโยชน์กลุ่มต่างๆ สามารถพูดคุยหาข้อตกลงกันได้อย่างสะดวกและสามารถวางกติกาที่ง่ายในบังคับใช้ได้แล้ว การจัดการเพื่อเอาชนะปัญหา ในสถานการณ์ที่มีกลุ่มคนและผลประโยชน์ได้เสียที่หลากหลายและแตกต่างกันมากจึงมีต้นทุนสูง อีกทั้งก็นับเป็นเรื่องยากที่ชาวบ้านจะสามารถเอาชนะอุปสรรคต่างๆ และสามารถจัดตั้ง หรือจัดระบบการจัดการทรัพยากรร่วมกันด้วยตัวเองขึ้นมาได้

ปัญหาที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่อ่าว ความซับซ้อนและความหลากหลายของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันและมีผลประโยชน์ขัดแย้งกันเหล่านี้ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดตั้งหน่วยงาน หรือองค์กรที่สอดคล้องกับปัญหาและความจำเป็นเฉพาะของพื้นที่อ่าวปัตตานีขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่ประสานงาน ติดตาม ควบคุมและดำเนินการแก้ปัญหาต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการทำงานและการจัดการแก้ปัญหาการใช้ทรัพยากรในอ่าวเป็นอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นธรรมและยั่งยืน องค์กรนี้อาจจะใช้ชื่อว่า ‘สภาการจัดการทรัพยากรอ่าวปัตตานี’ หรือชื่ออื่นๆ แล้วแต่ความเหมาะสม

ปัญหาและอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้นสำหรับองค์กรชาวบ้านในการดำเนินการระบบการจัดการร่วมกัน ก็คือ ทักษะความชำนาญและความสามารถของชาวประมงในอันที่จะแบกภาระความรับผิดชอบงานบริหารจัดการ แต่ประสบการณ์การศึกษาและระดับความรู้ของชาวบ้านอาจจะเป็นข้อจำกัดด้านทักษะและความชำนาญในการบริหาร ในด้านเทคนิคและในด้านวิทยาการความรู้ที่จำเป็นสำหรับความรับผิดชอบดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีของพื้นที่ที่ปัญหาขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนและเป้าหมายการใช้ประโยชน์พื้นที่และทรัพยากรมีความหลากหลายและซับซ้อน เช่น อ่าวปัตตานี เป็นต้น เพื่อแก้ปัญหานี้ อาจจะต้องมีการจัดการสัมมนาและฝึกอบรมหลักสูตรระยะสั้นในเรื่องต่างๆ ที่จำเป็นเพื่อยกระดับและเสริมทักษะและเทคนิควิธีการบริหารจัดการของชาวประมง

มาตรการการให้สิทธิการจับสัตว์น้ำภายในขอบเขตหรืออาณาบริเวณหนึ่งๆเป็นการเฉพาะสำหรับองค์กรประมงของชุมชนเพื่อป้องกันและแก้ปัญหาการแข่งขันกันแย่งกันจับสัตว์น้ำโดยเสรีและไม่มีขอบเขตนั้นอาจจะทำได้ไม่ยากและมักจะได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขัน ถ้าเป้าหมายคือการกีดกัน ปกป้องและดูแลพื้นที่มิให้ชาวประมงนอกพื้นที่และเรือประมงพาณิชย์มิให้รุกล้ำเข้ามา แต่ถ้าเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรคือการควบคุมและดูแลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่งและการจับสัตว์น้ำในหมู่ชาวประมงชายฝั่งด้วยกัน ระบบการจัดการทรัพยากรและการบังคับใช้กฎกติกาโดยชุมชนจะทำได้ยากและลำบากขึ้น การให้สิทธิการควบคุมดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่งเป็นการเฉพาะแก่ชุมชนประมงนั้น ถือได้ว่าเป็นวิธีการและมาตรการหนึ่งในการจำกัด(จำนวนผู้ใช้ ปริมาณและลักษณะ)การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร อย่างไรก็ตาม มาตรการนี้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องกฎหมาย ระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมของพื้นที่ การอนุรักษ์ธรรมชาติและประเด็นปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองด้วย ดังนั้นก่อนที่จะมีการนำเอามาตรการดังกล่าวมาดำเนินการบังคับใช้ ประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องได้รับการพิจารณาและประเมินจากชาวบ้านและกลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรอื่นๆ เจ้าหน้าที่และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและนักวิชาการให้ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับกันเสียก่อน

บทบาทและการสนับสนุนจากรัฐบาลเป็นปัจจัยที่สำคัญและจำเป็นเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นในด้านการวางกรอบกฎหมาย การสนับสนุนด้านเทคนิค การศึกษาและการช่วยเหลือทางการเงินแก่องค์กรชาวบ้าน ต้องเข้าใจด้วยว่า การบริหารจัดการร่วมกันไม่ใช่เป็นเรื่องของการโยนความรับผิดชอบของรัฐบาลไปให้กับองค์กรชาวประมงทั้งหมด แต่เป็นเรื่องของการแบ่งภาระงานที่เป็นรับผิดชอบร่วมกันอย่างเด็ดขาด และชัดเจนระหว่างรัฐบาลและองค์กรชาวบ้าน ส่วนประเด็นที่ว่าหน้าที่ส่วนไหนของรัฐที่ต้องโอนถ่ายไปให้กับองค์กรชาวประมงและรัฐบาลจะเข้าไปมีส่วนรับผิดชอบตรงไหน อย่างไรและแค่ไหน เป็นเรื่องที่จะต้องมีการปรึกษาหารือกันอย่างรอบคอบ

ความเจริญก้าวหน้าและการพัฒนากิจกรรมประมงของประเทศให้ทันสมัย มีแนวโน้มที่เป็นตัวเร่งปัญหาขัดแย้งและความตึงเครียดให้ทวีความรุนแรงมากขึ้น หากประโยชน์ที่เกิดขึ้นไม่ได้กระจายตกไปถึงมือของผู้คนจำนวนมากที่ต้องพึ่งพาการทำประมงและหากการพัฒนาไม่ได้มีความยั่งยืนและต่อเนื่องไปในอนาคต การแก้ปัญหาทรัพยากรที่มีจำกัดและปัญหาความขัดแย้งในสังคมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วในภาคประมง จำเป็นที่จะต้องนำเอานโยบายการบริหารจัดการปัญหา

เรื่องความยั่งยืนและการจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรมในหมู่กลุ่มคนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน มาพิจารณาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาภาคประมงของประเทศด้วย การแข่งขันแย่งชิงกันและการจับสัตว์น้ำจนเกินขนาดมีผลเสียและสร้างต้นทุนทางสังคมอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นความเสื่อมโทรมของทรัพยากร การลดลงของสัตว์น้ำที่จับได้ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ตลอดจนรายได้และความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่ของชาวประมงชายฝั่ง แต่เราก็ต้องเข้าใจด้วยว่าปัญหาของชาวประมง ไม่ใช่เป็นปัญหาใดๆที่ไม่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับปัญหาอื่นๆในสังคม ผลการศึกษาและข้อพิจารณาปัญหาหลายๆอย่างในการบริหารจัดการทรัพยากรชายฝั่งสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาในระดับกว้าง โดยเฉพาะในเรื่องนโยบายการพัฒนาที่เน้นการใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีขีดจำกัด การมุ่งส่งเสริมและเน้นอุตสาหกรรมส่งออกและการละเลยภาคเกษตรกรรม ความยากจนและอคติในการพัฒนาที่ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้พัฒนาและเรียนรู้การจัดการทรัพยากรด้วยตัวเอง

การพิจารณาประเด็นปัญหาการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร ไม่เพียงแต่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับบริบทและเงื่อนไขของชุมชนในอันที่จะสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการดูแลและใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นธรรมและยั่งยืนเท่านั้น หากแต่จำเป็นและหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงกรอบและเงื่อนไขด้านกฎหมาย แนวนโยบายและแผนพัฒนาในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ตลอดจนตรรกะของพลวัตและการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เอื้อต่อการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรมและเสริมสร้างการพัฒนาศักยภาพและความสามารถในการจัดการดูแลทรัพยากรของชุมชนให้มากขึ้นด้วย

การนำเสนอและชี้แนะแนวทางและวิธีการบริหารจัดการร่วมกันนี้ ก็ด้วยความเชื่อมั่นและหวังว่าจะเป็นมาตรการเสริมสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่ผู้ใช้ทรัพยากรให้เกิดขึ้นและช่วยสนับสนุน/เกื้อหนุนให้กลยุทธ์ในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานีให้บรรลุความสำเร็จ อย่างไรก็ตาม รูปแบบองค์กรและการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในอ่าว ไม่ควรถือเป็นสูตรสำเร็จที่ตายตัว หากแต่อาจจะใช้เป็นแนวทางการทำงานในที่อื่นๆ ได้ เนื่องจากเงื่อนไขและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง มีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่และที่สำคัญควรจะต้องมององค์กรชุมชนประมงและปัญหาการจัดการทรัพยากรในลักษณะที่เป็นกระบวนการทำงานที่เป็นพลวัตและมีปฏิสัมพันธ์กับบริบททางสังคม การเมือง เศรษฐกิจและทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงและสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค เพราะปัญหาการจัดการทรัพยากรทะเลเป็นเรื่องซับซ้อนและมีผลประโยชน์และความต้องการจำเป็นที่หลากหลายในกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น จึงต้องเข้าใจด้วยว่าปัญหาการจัดการทรัพยากรทะเลโดยเนื้อแท้แล้วเป็นปัญหาการเมืองและเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรและการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม

สารบัญ

1. บทนำ	1
1.1 กรอบคิดและประเด็นคำถาม	1
1.2 วิธีการศึกษา	6
2. ชุมชนบ้านดาโตะ ทรัพยากรสัตว์น้ำและการเปลี่ยนแปลง	12
2.1 สภาพทั่วไปของบ้านดาโตะ	12
• โครงสร้างอาชีพและความหลากหลาย	13
• เครื่องมือประมงและการพึ่งพาทรัพยากร	20
2.2 ประมงชายฝั่งในบริบทของการเปลี่ยนแปลง	23
• การขยายตัวของตลาดสัตว์	23
• การประมงไทย: ผลผลิตและการปรับปรุงเทคโนโลยี	27
• ประมงชายฝั่ง: โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง	31
3. ผลกระทบ ปัญหาและการจัดการ	41
3.1 บ้านดาโตะ: การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ	41
• ความเป็นมาและประวัตินิเวศชุมชน	41
• บ้านดาโตะในบริบทการพัฒนาประเทศ	46
• ปัญหาและการปรับตัว	48
3.2 การใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ	59
• เครื่องมือประมง: วิธีการใช้และการจัดการ	63
• กติกา บรรทัดฐานและการควบคุมวิธีการใช้ทรัพยากร	70
3.3 การแก้ปัญหาความขัดแย้ง: วิธีการและประสบการณ์ของชุมชน	77
• ปัญหาฉวนรุน	77
• บทบาทองค์กรพัฒนา	82
• ปัญหาน้ำเสียนากุ้งและการเลี้ยงหอยแครง	85
• ปัญหาเนื่องจากโครงการพัฒนา	94
• พัฒนาการ รูปแบบและกระบวนการทำงานขององค์กรชุมชน	98
4. ปัญหาและทางเลือกในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน	103
4.1 นโยบายรัฐ การเปลี่ยนแปลงและปัญหา	103
• อดีตในการพัฒนาความทันสมัยและการขยายประมงพาณิชย์	104
• ประมงชายฝั่ง ปัญหาและการปรับตัว	107
4.2 ทางเลือกในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำโดยชุมชน	113
• แนวทางการแก้ปัญหา	113
• ข้อเสนอแนะในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน	115
บรรณานุกรม	122

ฉ
แผนที่และรูป

	หน้า
รูปที่ 1: แผนที่อ่าวปัตตานี	10
รูปที่ 2: แผนที่แสดงตำแหน่งสถานที่ต่างๆ ของบ้านดาโต๊ะ	11
รูปที่ 3: แผนที่แสดงตำแหน่ง หรือบริเวณจับสัตว์น้ำของบ้านดาโต๊ะ	62
รูปที่ 4: แผนที่แสดงการใช้ประโยชน์และบริเวณการใช้เครื่องมือประมงชนิดต่างๆ	71
รูปที่ 5: แสดงภาพรวมการวิเคราะห์ปัญหาหลักของอ่าวปัตตานี	112

ตาราง

ตารางที่ 1: แสดงประเภทอาชีพของชาวบ้านดาโต๊ะ	14
ตารางที่ 2: แสดงจำนวนและประเภทเรือประมง	20
ตารางที่ 3: แสดงลักษณะและประเภทเครื่องมือประมงที่ใช้	20
ตารางที่ 4 : แสดงประเภทและปริมาณสัตว์น้ำและการใช้เครื่องมือตามฤดูกาล	21
ตารางที่ 5: แสดงปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ช่วงปี 2503-2536	30
ตารางที่ 6: เปรียบเทียบจำนวนและประเภทครีวเรือและเรือประมงปี 2510, 2528 และ 2533	32
ตารางที่ 7: แสดงผลผลิตสัตว์น้ำของเครื่องมือประมงแต่ละประเภทช่วงปี 2516-2534	33
ตารางที่ 8: แสดงผลผลิตของเรือประมงอวนลากในช่วงปีต่างๆ	35
ตารางที่ 9: แสดงปริมาณสัตว์น้ำที่จับโดยชาวประมงขนาดเล็ก, ปี 2514 และ 2528-29	37
ตารางที่ 10: แสดงปริมาณและสัดส่วนของสัตว์น้ำที่จับได้โดยชาวประมงขนาดเล็ก	37
ตารางที่ 11: แสดงประเภทครีวเรือประมง แยกประเภทการใช้เรือประมง ปี 2528, 2538	38
ตารางที่ 12: แสดงประเภทและจำนวนเรือประมงพาณิชย์ แยกตามขนาดเรือ ปี 2528, 2538	38
ตารางที่ 13: แสดงชนิดและประเภทสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานี	49
ตารางที่ 14: แสดงปัญหาและการเปลี่ยนแปลงสัตว์น้ำที่จับได้ในทัศนะของชาวประมง	49
ตารางที่ 15: แสดงจำนวนและสัดส่วนครีวเรือประมงในชุมชนรอบอ่าว ปี 2524 และปี 2537	52
ตารางที่ 16: แสดงจำนวนครีวเรือและเรือประมงในจังหวัดปัตตานี แยกตามอำเภอ ปี 2528	52
ตารางที่ 17: แสดงกลุ่มประมง แบ่งตามประเภทเรือและเครื่องมือประมง ปี 2528	52
ตารางที่ 18: แสดงจำนวนครีวเรือที่ครอบครองสิ่งของเครื่องใช้ประเภทต่างๆ	55
ตารางที่ 19: แสดงประเภทและจำนวนพาหนะที่ชาวบ้านครอบครอง	56
ตารางที่ 20: แสดงจำนวนอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงจังหวัดปัตตานี ในปีต่างๆ	57
ตารางที่ 21: แสดงจำนวนเรืออวนรุนอวนลากที่ถูกจับในจังหวัดปัตตานี 2535-2538	81
ตารางที่ 22: แสดงจำนวนครีวเรือประมงเพาะเลี้ยงและพื้นที่เพาะเลี้ยง ปี 2510, 2528, 2538	86
ตารางที่ 23: แสดงจำนวนและขนาดพื้นที่นาุ้งในหมู่บ้านรอบอ่าวปัตตานี	87

ชุมชนประมงกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ : ปัญหาและทางเลือก

1. บทนำ

ถ้าเรื่อนราวปัญหาความขัดแย้ง ข้อพิพาทและเหตุการณ์ประท้วงของชาวประมงชายฝั่งในภาคใต้ที่ปรากฏต่อสาธารณะในช่วงหลายปีมานี้ จะบ่งบอกอะไรได้บ้าง ก็เห็นจะเป็นข้อเท็จจริงที่ว่า ความเจริญก้าวหน้าและการพัฒนากิจกรรมประมงของประเทศให้ทันสมัยจนกลายเป็นแหล่งทำรายได้เงินตราต่างประเทศสำคัญ ได้กลายเป็นตัวเร่งปัญหาข้อขัดแย้งและความตึงเครียดในกลุ่มชาวประมงต่างๆ ให้ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากประโยชน์ที่เกิดขึ้นไม่ได้กระจายตกไปถึงมือของผู้คนจำนวนมากที่ต้องพึ่งพาการทำประมงและหากการพัฒนาไม่ได้มีความยั่งยืนและต่อเนื่องไปในอนาคต ปัญหาทรัพยากรที่มีจำกัดและปัญหาความขัดแย้งในสังคมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วในภาคประมง ซึ่งให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องพิจารณา นำเอานโยบายการบริหารจัดการและจัดสรรทรัพยากรที่ยั่งยืนและเป็นธรรมในหมู่กลุ่มคนที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน มาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของนโยบายการพัฒนาภาคประมงของประเทศด้วย การแข่งขันแย่งชิงกันและการจับสัตว์น้ำจนเกินขนาด มีผลเสียและสร้างต้นทุนทางสังคมอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นความเสื่อมโทรมของทรัพยากร การลดลงของสัตว์น้ำที่จับได้ รายได้และความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่ในหมู่ชาวประมงขนาดเล็กที่กระจายอยู่ตามชุมชนประมงชายฝั่ง ตลอดจนผลกระทบจากปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและยืดเยื้อ

1.1 กรอบคิดและประเด็นคำถาม

ภายใต้สภาพการณ์ปัญหาเหล่านี้ แนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยชุมชนจึงประเด็นที่มีความสำคัญและน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นข้อเสนอจากนักวิชาการภาครัฐให้นำเอาระบบสิทธิประมงชายฝั่งมาใช้ (สมหญิง เปี่ยมสมบูรณ์ 2537; พงษ์พัฒน์ บุญชูวงศ์ 2539) หรือข้อเสนอจากองค์กรชาวประมงและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งในเรื่องการผลักดันและการสนับสนุนการวางทูนกำหนดเขตชายฝั่ง การวางเขตอนุรักษ์ การวางปะการังเทียมและ อุทยาน เพื่อกำหนดเขตพื้นที่จับสัตว์น้ำชายฝั่งให้ชัดเจน ตลอดจนการเรียกร้องรัฐรับรองสิทธิชาวประมงในการดูแลจัดการทรัพยากรชายฝั่ง (สมาคมหยาดฝน 2535; โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา 2539; โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ 2539) แม้แนวคิดและข้อเสนอเหล่านี้จะยังขาดรายละเอียดทั้งในด้านรูปแบบ เนื้อหาและกระบวนการในการนำมาใช้แก้ปัญหาการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง แต่ข้อจำกัดและปัญหาของระบบการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยรัฐ ปัญหาความเสื่อมโทรมทรัพยากรและ

ความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ ตลอดจนประสพการณ์และความสำเร็จในการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนประมงบางแห่งในภาคใต้ (สมาคมหยาตฝน 2535; มณีรัตน์ มิตรปราสาท 2539; สุันทา นิลเพชร 2539) และในที่อื่นๆ อีกหลายประเทศ ซึ่งให้เห็นว่าแนวคิดและวิธีการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนนี้สมควรได้รับการพิจารณาศึกษาและวิเคราะห์ทำความเข้าใจกันอย่างจริงจัง

การศึกษาถึงประโยชน์ ความสำคัญและการริเริ่มนำเอาระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมาใช้ในที่ต่างๆ ทั่วโลกมีอยู่เป็นจำนวนมาก (Korten 1986; Berkes 1989; McCay and Acheson 1990; Poffenberger 1990; Bromley 1992) แต่งานที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นการศึกษา การใช้ระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในเรื่องของการใช้น้ำ ป่าไม้ การเกษตรในที่สูงและสัตว์ ป่า ขณะที่การศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและสัตว์น้ำโดยชุมชน ดูจะยังอยู่ในขั้นเริ่มต้น ปัญหาบางส่วนอาจจะเนื่องมาจากความซับซ้อนของระบบทรัพยากรทะเลและชายฝั่งและ ลักษณะเฉพาะของโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนประมงเอง แต่ตัวอย่างระบบการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำโดยชุมชนก็มีอยู่ไม่ใช่น้อย อาทิเช่น ในอเมริกา (Acheson 1975) ญี่ปุ่น (Ruddle 1985, 1989; Yamamoto 1978 หมู่เกาะแปซิฟิกใต้ (Ruddle and Johannes 1985; Baines 1989; Hving and Baines 1994) แถบชายฝั่งตุรกี (Berkes 1986) ฟิลิปปินส์ (White 1989) และอินโดนีเซีย (Bailey and Zerner 1992) เป็นต้น

สาระสำคัญพื้นฐานของการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำโดยชุมชนไม่ว่าจะเป็นบริเวณชายฝั่ง ทะเล ทะเลสาบ หรือตามแม่น้ำลำคลอง คือ การจำกัดการเข้าถึงสิทธิ การใช้ประโยชน์และการ ครอบครองทรัพยากร (access limitation) เพราะมีฉะนั้นแล้ว ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร สัตว์น้ำ ภายใต้ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ จะกลายเป็นแรงดึงดูดชาวประมง ให้เข้ามาจับและใช้ ประโยชน์มากขึ้นเรื่อยๆ จนทรัพยากรดังกล่าวก็จะตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ร่อยหรอและหมดสิ้น ไปในที่สุด เพื่อแก้ปัญหานี้ ชุมชนและสังคมหลายแห่งต่างพยายามคิดค้นและพัฒนาระบบการจัดการ ทรัพยากรสัตว์น้ำขึ้นมา ลักษณะสำคัญของระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน มักจะเป็น ระบบที่ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขและกำหนดวงหลักเกณฑ์ครอบคลุมไว้ในหลายๆ ด้าน (Yamamoto 1987; Gibbs and Bromley 1989; Ruddle 1989; Hving and Baines 1994) ประกอบด้วย 1) คุณสมบัติหรือหลักเกณฑ์กำหนดการเป็นสมาชิกกลุ่มและผู้มีสิทธิในการใช้และครอบครอง ทรัพยากร 2) รูปแบบและกระบวนการประชุมตกลงหาข้อยุติและความเห็นร่วมกัน (เช่น การใช้วิธี ลงคะแนนลับหรือเปิดเผย การใช้เสียงข้างมากหรือมติเอกฉันท์ เป็นต้น) 3) ข้อจำกัดระยะเวลาของ สิทธิในการใช้ทรัพยากร 4) หลักการสืบทอดหรือโอนถ่ายสิทธิดังกล่าว 5) การกำหนด หรือระบุผู้มี อำนาจในการตัดสินใจ (เช่น คณะกรรมการชุมชน ชุมชนทั้งหมด ผู้นำอาวุโส ครอบครัว) 6) วิธีการ การบังคับใช้กฎกติกาที่ตกลงร่วมกัน 7) การควบคุมและลงโทษการละเมิดกติกาและ 8) วิธีการแก้ ปัญหาขัดแย้งและกรณีพิพาทที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม ระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนส่วนใหญ่แล้ว ล้วนแต่ตกอยู่ภายใต้แรงกดดันและเผชิญกับปัญหาความเสื่อมโทรมและความขัดแย้งในหมู่ผู้ใช้ประโยชน์ เนื่องจากสาเหตุสำคัญหลายประการซึ่งได้แก่ 1) กระบวนการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นสินค้าในรูปแบบต่างๆ (commodification of natural resources) เช่น การที่แร่ธาตุ ป่าไม้และสัตว์น้ำถูกกอบโกยเพื่อแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์หรือสินค้าส่งออกไปแลกกับเงินตราต่างประเทศ 2) กระบวนการให้นิยามความหมายใหม่เกี่ยวกับสิทธิในการครอบครองและการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะในยุคหลังอาณานิคมซึ่งมีการออกกฎหมายเพื่อกำหนดสิทธิและหน้าที่ใหม่ของรัฐและพลเมือง รวมทั้งการลบล้าง การยกเลิกและการปฏิเสธระบบหรือแนวคิดสิทธิตามธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ผลต่อเนื่องจากการนิยามสิทธิในรูปแบบใหม่นี้ก็คือ การขยายอำนาจรัฐเข้าครอบงำชุมชนในท้องถิ่น ตลอดจนการบั่นทอนและการทำลายแรงจูงใจที่จะอนุรักษ์และทะนุถนอมทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชนที่จำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรเพื่อดำรงชีพและ 3) ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคม เช่น นโยบายการพัฒนาประเทศ การเพิ่มประชากร กระบวนการใช้ทรัพยากรเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ซึ่งมักจะส่งผลให้ระบบและวิธีการจัดการทรัพยากรชุมชนต้องปรับเปลี่ยน หรือไม่ก็ต้องยกเลิกหรือสูญหายไปเลย (Bromley 1985; Redcliff 1987; เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ 2536; วัฒนา สุกัญศีล 2539)

ข้อจำกัดและความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรโดยรัฐ ทำให้แนวคิดและรูปแบบการจัดการโดยชุมชนได้รับความสนใจและถูกผลักดันให้มีการนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาทรัพยากรมากขึ้น ประเด็นสำคัญของวิธีการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในที่นี้ก็คือ คือ การส่งเสริมและผลักดันให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการกำหนด เป้าหมาย นโยบาย การวางแผนและการดำเนินงานการจัดการประมงเพื่อให้เกิดการยอมรับวิธีการและพันธะที่จะปฏิบัติตาม ความเชื่อในศักยภาพและความสามารถของชาวบ้านในการปรับปรุง หรือยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเอง การสนับสนุนในการจัดตั้งและการให้ความรู้และการเรียนรู้ในการระดม รวบรวมและใช้ปัจจัยที่มีอยู่เพื่อตอบสนองความต้องการจำเป็น การให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพ ความเป็นธรรมและความเท่าเทียมกัน ตลอดจนการใช้ประโยชน์สูงสุดจากความรู้และทักษะชาวบ้านและชุมชนในท้องถิ่น ในการพัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรให้สอดคล้องกับสภาพเงื่อนไข ปัญหาความต้องการเฉพาะพื้นที่และความยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยน

งานการศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาและการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่งโดยตรง โดยเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับบทบาทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในประเทศไทย ยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับขอบเขตและความเข้มข้นของปัญหาที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งของภาวะขาดแคลนงานศึกษาในลักษณะนี้ อาจเกิดจากความสนใจในปัญหาการจัดการทรัพยากรชายฝั่งที่ยังอยู่ในสภาพเพิ่งเริ่มต้นและอีกส่วนหนึ่ง อาจสะท้อนภาพความสนใจในแวดวงวิชาการ

เอง ที่ให้ความสนใจปัญหาการจัดการทรัพยากรบนบก (land-based) มากกว่า ทรัพยากรทะเล (sea-based) ก็ได้ รายงานการสำรวจองค์ความรู้ แนวคิดและวิธีการศึกษาเรื่องชุมชนกับการทรัพยากรสัตว์น้ำ จากเอกสาร บทความ งานวิจัยและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อม (วัฒนา สุกัญศีล 2541) ซึ่งให้เห็นถึงประเด็นปัญหาสำคัญๆ ที่ต้องพิจารณาอยู่หลายประการ

ประการแรก ข้อมูลและรายงานจากการศึกษาหลายๆ ชิ้น ซึ่งให้เห็นชัดเจนว่า ชุมชนประมง ไม่ได้เป็นชุมชนที่โดดเดี่ยว หากได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอกและมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในทิศทางเดียวกับชุมชนและกลุ่มองค์กรอื่นๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ การพึ่งพาตลาด การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการบริโภคและเครือข่ายผลประโยชน์และอำนาจที่แทรกซ้อนฝังลึกลงไปชุมชน ชุมชนหลายต่อหลายแห่งไม่ได้มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียว หรือมีการอาศัยพึ่งพาธรรมชาติอย่างถ้อยถ้อยอาศัยและแบ่งปันช่วยเหลือกันอย่างที่หลายๆ คนคาดหวังไว้ หากเต็มไปด้วยความขัดแย้ง ความแตกต่างและสมาชิกชุมชนซึ่งผูกพันกับตลาด ก็ต้องทำงานและขนขวายหารายได้จนเจือจรรบครัวเช่นเดียวกับคนอื่นๆ ในสังคม ความพยายามที่จะพัฒนา เสริมสร้างและสนับสนุนวิธีการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนไม่เพียงแต่จะต้องพิจารณาถึงพลวัตและความเชื่อมโยงของชุมชนประมงในบริบทของการเปลี่ยนแปลงสังคมวงกว้างแล้ว หากยังจำเป็นต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานความเข้าใจและการประเมินแรงจูงใจ ความสนใจ เป้าหมาย บรรทัดฐานและวัฒนธรรมของชาวบ้านตามที่เป็นจริงอีกด้วย

ประการที่สอง ข้อเสนอของนักวิชาการบางคนที่ระบุเงื่อนไข 4 ข้อที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการจัดตั้งระบบการจัดการโดยชุมชน ประกอบด้วย การมีชนบทธรรมนิยมประเพณีดั้งเดิมรองรับ การมีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชน การที่ชุมชนมีขนาดเล็กและชุมชนมีลักษณะคล้ายคลึงกันค่อนข้างมาก (Berkes 1986, 1994) แม้เงื่อนไขดังกล่าวจะไม่ใช่วิถีตายตัว แต่ก็ต้องเข้าใจกันด้วยว่า วิธีการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ไม่ใช่ยาสารพัดนึกในการแก้ปัญหาการจัดการทรัพยากร วิธีการนี้อาจจะไม่เหมาะสมและใช้ไม่ได้กับชุมชนประมงทุกแห่ง ชุมชนบางแห่งอาจจะไม่อยาก หรือไม่สามารถแบกรับภาระความรับผิดชอบในการจัดการได้และก็ใช่ว่าองค์ประกอบและอำนาจการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทุกอย่างจะสามารถ หรือควรจะไปโอนถ่ายไปให้กับชุมชนในพื้นที่ได้ เพราะสำหรับชุมชนประมงหลายแห่งแล้ว แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่จะจัดการแก้ปัญหาทรัพยากรอาจจะมีและในอีกหลายชุมชน ความเสี่ยง (risk) และต้นทุน (costs) ในการจัดการ และการปรับเปลี่ยนวิธีและกลยุทธ์ในการจัดการ อาจจะสูงและมากกว่าประโยชน์ (benefits) ที่ชาวประมงจะได้รับ (Ostrom 1990, 1994; Pomeroy 1994; Ruddle 1994)

ประการที่สาม ระบบการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยชุมชน ไม่ได้เป็นการปฏิเสธบทบาทและอำนาจรัฐ แต่เป็นรูปแบบหนึ่งของการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลและองค์กรชุมชน ซึ่งสาระสำคัญคือการใช้อำนาจร่วมกันในการวางแผนและการดำเนินการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่ง ไม่

ใช้รูปแบบการประชุมให้ชาวบ้านมารับฟังแผนงานและนโยบายของรัฐอย่างที่เคยเป็นมา ปัญหาก็คือระดับและรูปแบบของการมีส่วนร่วมควรจะมีแค่ไหน อย่างไร การมีส่วนร่วมที่แท้จริงคือการมีส่วนร่วมในอำนาจ นั่นคือองค์กรชุมชนซึ่งเป็นตัวแทนชาวบ้าน/ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและวางแผนและก่อให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม มีส่วนร่วมในการดำเนินงานและการจัดการอย่างจริงจัง นี่หมายถึงว่ารัฐต้องปรับเปลี่ยนบทบาทและท่าทีใหม่ ต้องมีการพัฒนาปรับปรุง/สร้างแนวทาง/หน่วยงานขึ้นมาใหม่เพื่อรองรับการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน วิธีการนี้ ต้องการรัฐที่มีโฉมหน้าและเป้าหมายใหม่ ไม่ใช่องค์กรที่มีอำนาจใหญ่โตเทอะทะ แต่ต้องเป็นรัฐที่ยืดหยุ่น ไหวตัวตอบสนองกับปัญหาความต้องการได้ทันและรับผิดชอบต่อประชาชน นอกเหนือจากการปรับเปลี่ยนเป้าหมายและความตั้งใจที่จะใช้อำนาจร่วมกับองค์กรชุมชนแล้ว บทบาทและหน้าที่ที่ยู่งยากที่สุดของรัฐก็คือ บทบาทในการสนับสนุน ยอมรับและสร้างความชอบธรรมให้กับองค์กรชุมชนในรูปของการคืนอำนาจ การกระจายอำนาจและการโอนถ่ายอำนาจให้กับชุมชน

ประการที่สี่ ประสิทธิภาพการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชนประมวงในหลายพื้นที่ในภาคใต้ (พิสิษฐ์ ชาญเสนาะ 2537; สุวิมล พิริยธนาลัย 2537; โครงการพัฒนาชุมชนประมวงขนาดเล็ก จ.สงขลา 2539, 2540; โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มแม่น้ำภาคใต้ 2539; โครงการมีส่วนร่วมของชุมชนในการฟื้นฟูสภาพป่าชายเลนในพื้นที่ภาคใต้ 2540, 2541, 2542; Nithi Rithibhonbhun et.al. 1993; Nukul and Flos 1995) ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเสริมสร้างอำนาจความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลา การค่อยๆ เสริมสร้างความมั่นใจและศักยภาพให้กับองค์กรชุมชนจะทำให้องค์กรมีความสามารถในการสรวมบทบาทในการจัดการแก้ปัญหาทรัพยากรได้อย่างเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในทุกกรณี การเรียนรู้ การฝึกฝน อบรมและการศึกษาหาความรู้และข้อมูลต่างๆ อย่างต่อเนื่องเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการสร้างความเข้าใจและความเห็นพ้องต้องกันในการระบุถึงปัญหาและการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหานั้นๆ รายงานและบันทึกประสบการณ์ทำงานในแต่ละพื้นที่ชี้ให้เห็นว่า แม้ความพยายามขององค์กรพัฒนาชุมชนในดังกล่าวจะได้ดำเนินมานานนับทศวรรษและได้สร้างเงื่อนไขและเปิดโอกาสให้ชุมชนประมวงหลายแห่งได้แสดงบทบาทในการจัดการทรัพยากรแข่งขันมากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่ปรากฏจากงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องหลายชิ้น (สุนันทา นิลเพชร 2536; ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ 2538; มณีรัตน์ มณีปราสาท 2539; วัฒนา สุกันศีล 2539, 2540; Wattana Sugunnasil 1999) และประสบการณ์ในพื้นที่หลายแห่งก็แสดงให้เห็นด้วยว่า ความพยายามและวิธีการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก มีความสลับซับซ้อน ต้องอาศัยเวลาและต้องพิจารณากันอย่างจริงจังและครอบคลุมมากกว่าที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ชาวบ้านชายฝั่งส่วนใหญ่ ล้วนตกอยู่ภายใต้แรงกดดันและอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ การปรับเปลี่ยนแผนแผนการดำเนินชีวิตและการบริโภคให้ทันสมัยและการแข่งขันและ

แก่งแย่งทรัพยากรสัตว์น้ำที่เข้มข้นมากขึ้น อีกทั้งชุมชนประมงเองก็มีความแตกต่างและความหลากหลายด้านอาชีพ กลุ่มคนและผลประโยชน์และเผชิญหน้ากับปัญหาสังคมอื่นๆ รุนแรงเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

บนพื้นฐานของข้อพิจารณาและประเด็นปัญหาต่างๆ ที่นำเสนอข้างต้น คำถามสำคัญที่ต้องพิจารณากันในที่นี้ก็คือว่าชุมชนประมงมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งหรือไม่? เงื่อนไขความสำเร็จและความล้มเหลวของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร? สถานะและเส้นทางของชุมชนประมงในภาคใต้ในการจัดการทรัพยากรเป็นอย่างไร? ในการพยายามจะตอบคำถามเหล่านี้ภายใต้การพิจารณาประเด็นปัญหาและกรอบแนวคิดข้างต้น งานศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาบทบาทของชุมชนประมงชายฝั่งภาคใต้ในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ โดยมุ่งเน้นความสนใจไปที่การศึกษาถึงบริบทและปัจจัยเงื่อนไขที่เกื้อหนุนและเป็นอุปสรรคต่อการจัดการทรัพยากรชายฝั่งขององค์กรชุมชน

กล่าวให้เฉพาะเจาะจงลงไป ก็คืองานวิจัยนี้ พยายามศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นปัญหาสำคัญหลักๆ 3 ประเด็น ซึ่งได้แก่ 1) บริบททางสังคมในฐานะที่เป็นข้อจำกัดและเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มและการจัดตั้งองค์กรชุมชนประมงในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง 2) วิธีการและกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรชายฝั่งขององค์กรชุมชนประมงและ 3) องค์กรชุมชนในฐานะที่เป็นกลยุทธ์และทางเลือกในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ

1.2 วิธีการศึกษา

ภายใต้กรอบคิดและประเด็นคำถามดังกล่าว ทีมงานวิจัยได้เลือกชุมชนประมงบ้านดาโต๊ะ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ซึ่งเป็นหนึ่งในชุมชนประมงรอบอ่าวปัตตานี เป็นพื้นที่เป้าหมาย ทั้งนี้เพื่อจะได้ทำความเข้าใจถึง บริบทและเงื่อนไขด้านประวัติศาสตร์ การเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เอื้อและเป็นข้อจำกัดต่อการดำรงอยู่และการทำงานของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ โครงสร้างและกระบวนการทำงานของระบบและวิธีการจัดการทรัพยากรของชุมชนและรวมทั้งการนำความรู้และความเข้าใจในประเด็นต่างๆ ดังที่กล่าวมาใช้เป็นแนวทางวางแผนและกำหนดรูปแบบการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยชุมชนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับกับสภาพเงื่อนไขของชุมชนและสังคมวงกว้างมากขึ้น

โครงการวิจัยนี้ได้ใช้วิธีการศึกษาและอาศัยแหล่งข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูลหลายอย่างประกอบด้วย การสำรวจและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ การสำรวจสภาพเศรษฐกิจ-สังคมของชุมชนประมงในพื้นที่เป้าหมาย การสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่มย่อยและการสังเกตและเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นของกลุ่มและของชุมชน เช่น การทำงาน การประชุม กิจกรรมและการดำเนินงานด้านต่างๆ ของสมาชิกและกลุ่ม รวมทั้งกิจกรรม

และงานต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น ในการนี้คณะวิจัย ได้ว่าจ้างผู้ช่วยวิจัยชาย ซึ่งเป็นมุสลิมและสามารถพูดสื่อสารภาษาถิ่นกับชาวบ้านได้ 1 คน เพื่อทำหน้าที่ประสานงานและบันทึกจัดเก็บข้อมูลประจำในพื้นที่ ขณะเดียวกัน นอกเหนือจากการว่าจ้างนักศึกษาและชาวบ้านช่วยจัดเก็บข้อมูลในการสำรวจและจัดทำแผนที่การใช้ประโยชน์ทรัพยากรในอ่าวปัตตานีแล้ว โครงการวิจัยยังได้ว่าจ้างทีมนักวิจัย ซึ่งประกอบด้วยอาจารย์ระดับปริญญาโท 2 คน นักศึกษาชาย 1 คนและนักศึกษาหญิงอีก 2 คน เพื่อทำการสัมภาษณ์เจาะลึกชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายมากกว่า 20 คน รวมทั้งว่าจ้างอาจารย์ที่มีประสบการณ์อีก 1 คนช่วยจัดสนทนากลุ่มกับชาวบ้านกลุ่มต่างๆ จัดทำกิจกรรม PRA (Participatory Rural Appraisal) ตลอดจนเก็บบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ด้วย

การสำรวจและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง 150 ครัวเรือน (จากจำนวนทั้งหมด 350 ครัวเรือน) ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะสร้างข้อสรุปทั่วไปและกำหนดกลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนของชุมชน หากแต่มีเป้าหมายเพื่อจะรวบรวมข้อมูลพื้นฐานที่แสดงให้เห็นถึงภาพรวม ความแตกต่างและความหลากหลายของชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนเป้าหมาย โดยเฉพาะในเรื่อง ฐานะความเป็นอยู่ ลักษณะอาชีพการงานและการใช้เครื่องมือประมง จำนวนและสัดส่วนกลุ่มอาชีพต่างๆ ปัญหาและวิธีการจัดการแก้ปัญหาในระดับครัวเรือนและในระดับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เพื่อที่ทีมวิจัยจะได้นำไปพิจารณาประกอบกับข้อมูลเชิงคุณภาพอื่นๆ ต่อไป

ในการเก็บข้อมูลและรายละเอียดในด้านลึก ทีมวิจัยแบ่งกลุ่มคนที่ทำการสัมภาษณ์เจาะลึกออกเป็น 2 กลุ่มตามลักษณะประเด็นคำถามและคุณสมบัติผู้ให้สัมภาษณ์ กลุ่มแรกประกอบด้วยผู้สูงอายุ ผู้นำชุมชนและชาวบ้านจากกลุ่มสังคมต่างๆ ในชุมชน ประเด็นที่ทีมวิจัยจะสัมภาษณ์ชาวบ้านกลุ่มนี้ ได้แก่ ประวัติชุมชน สภาพทั่วไป การเปลี่ยนแปลง ปัญหาสำคัญของชุมชน ตลอดจนรายละเอียด ประวัติชีวิต ความเป็นมาและการปรับตัวของชาวบ้านจากกลุ่มสังคมต่างๆ ในชุมชน กลุ่มที่สอง ประกอบด้วย ผู้นำ คณะกรรมการกลุ่ม หรือแกนนำชาวบ้าน เจ้าหน้าที่นักพัฒนาองค์กรเอกชนและชาวบ้านอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นแกนนำ หรือไม่ได้มีกิจกรรมเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร กลุ่มที่ทีมวิจัยทำการสัมภาษณ์ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มแกนนำและกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเป็นสำคัญ หัวข้อหลักๆ ในการสัมภาษณ์ ได้แก่ ประวัติและพัฒนาความเป็นมาของกลุ่ม (กิจกรรมด้านทรัพยากรและกลุ่มอื่นๆ) อุปสรรค/ปัญหาการเรียนรู้ การแก้ไข ประสบการณ์และการปรับเปลี่ยน ลักษณะระบบการทำงาน กฎระเบียบและกิจกรรมของกลุ่ม การระดมทุนและแหล่งทุนสนับสนุนกิจกรรม การประสานงานกับกลุ่มและองค์กรอื่นๆ ในชุมชนและกิจกรรมการพัฒนาอื่นๆ เป็นต้น

หลังจากที่มีการประมวลและสรุปประเด็นสำคัญๆ จากข้อมูลการสำรวจและการสัมภาษณ์เจาะลึกต่างๆ ข้างต้นได้ในระดับหนึ่ง ทีมวิจัย ได้นำประเด็นต่างๆ ที่สรุปได้ มาเป็นหัวข้อในการทำกิจกรรมสนทนากลุ่ม เพื่อที่ชาวบ้านและทีมวิจัยจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนและวิเคราะห์

ชีวิตความเป็นอยู่ การเปลี่ยนแปลง ปัญหา การปรับตัวและวิธีการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยการสนทนากลุ่มแต่ละครั้ง ทีมวิจัยได้กำหนดองค์ประกอบ โดยคำนึงถึงความแตกต่างและความหลากหลายของชุมชนให้มาก เช่น กลุ่มผู้นำและแกนนำที่มีบทบาทและกิจกรรมด้านอนุรักษ์ทรัพยากร กลุ่มชาวบ้านที่พึ่งพาการทำประมงเป็นหลัก กลุ่มที่ไม่ได้มีกิจกรรมพึ่งพาการทำประมงโดยตรง กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มชาวประมงฐานะยากจน เป็นต้น

หลังจากที่ได้ประเด็นปัญหาและแนวคิดหลักๆ จากกลุ่มต่างๆ แล้ว ก็จะมีการจัดสนทนากลุ่มรวมกันขึ้น โดยเป็นการรวมสมาชิกกลุ่มต่างๆ และชาวบ้านอื่นๆ ที่สนใจ เข้าด้วยกันเพื่อวิเคราะห์และหาข้อสรุปร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ในการจัดการสนทนากลุ่มเพื่อระดมความคิดและแลกเปลี่ยนประสบการณ์และปัญหาในการจัดการและแก้ปัญหาทรัพยากรในแต่ละครั้ง มีจำนวนชาวบ้านเข้าร่วมประมาณ 6-12 คน ทีมวิจัยได้จัดการสนทนากลุ่มในชุมชนขึ้นทั้งหมด 5 ครั้ง

ในการเริ่มกิจกรรมการสนทนากลุ่มแต่ละครั้ง ทีมวิจัยจะใช้กิจกรรมและวิธีการ PRA (Participatory Rural Appraisal) อย่างเช่น การทำ Resource Mapping, Resource Seasonality, Causal Flow, Livelihood Analysis และ Institutional Analysis ทั้งนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นและสร้างความคุ้นเคย บรรยากาศการพูดคุยและการอภิปรายเรื่องปัญหาการทำประมง วิถีชีวิตการพึ่งพาทรัพยากรสัตว์น้ำและวิธีการการแก้ไขปัญหาภายในกลุ่มเป็นเบื้องต้นก่อน หลังจากนั้น ทีมวิจัยจึงค่อยชักชวนกลุ่มให้อภิปราย แยกแยะ ประเมินและให้น้ำหนักหลักเกณฑ์ กลุ่มคนและปัญหา ด้วยวิธี Matrix Ranking และ Scoring ในประเด็นต่างๆ ที่กำหนดไว้เป็นกรอบการพูดคุยกันไว้ล่วงหน้า อาทิเช่น สภาพชีวิตความเป็นอยู่ การจัดแบ่งกลุ่มฐานะ หลักเกณฑ์ หรือลักษณะสำคัญ การเปลี่ยนแปลง ปัญหาสำคัญๆ ของชุมชน บทบาทและความสำคัญขององค์กร หรือหน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

ส่วนแนวคิดเรื่องกติกา บรรทัดฐานและสิทธิการใช้ทรัพยากรร่วมกันในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาทรัพยากรและปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม คุณภาพชีวิตและอื่นๆ เงื่อนไขสำคัญของการพัฒนากลุ่มเพื่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน รูปแบบและทางเลือกของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างยั่งยืน ได้รับการหยิบยกมาพูดคุยและปรึกษาร่วมกันกับกลุ่มต่างๆ ในช่วงท้ายๆ ของการสนทนา

การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้จัดแบ่งเนื้อหาหลักๆ ออกได้เป็น 4 ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ 1 ได้แก่บทนำซึ่งเป็นการอภิปรายถึงความสำคัญ กรอบคิด ข้อถกเถียงและประเด็นคำถามวิจัยสำคัญๆ ของการศึกษากิจการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำโดยชุมชนประมง รวมทั้งวิธีการและกระบวนการเก็บข้อมูลต่างๆ ที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

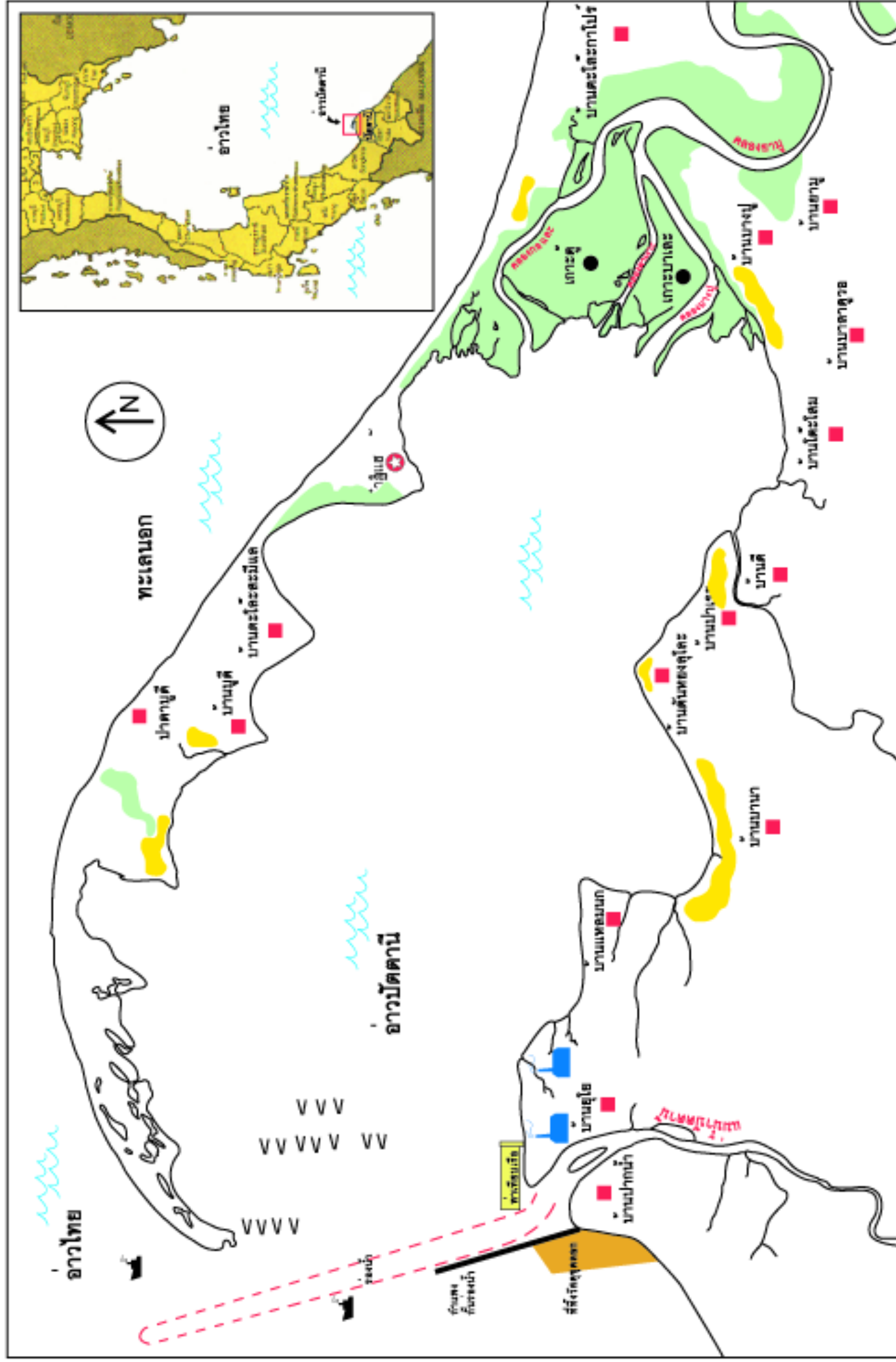
ส่วนที่ 2 เป็นการพิจารณาชุมชนประมงดาโต๊ะในบริบทของการเปลี่ยนแปลง รายงานส่วนนี้จะมีการพิจารณาสภาพและสถานะทั่วไปของทรัพยากรชายฝั่งในภาคใต้และสภาพทั่วไปของพื้นที่

ที่อ่าวปัตตานี การพึ่งพาทรัพยากรสัตว์น้ำ วัฒนธรรมการใช้ประโยชน์ แนวคิดเรื่องสิทธิ ธรรมเนียม และกติกามารยาทในการใช้และการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาความทันสมัย การทำประมงเชิงพาณิชย์ การขยายตัวของตลาด การปรับปรุงเทคโนโลยี และเครื่องมือประมงใหม่ๆ

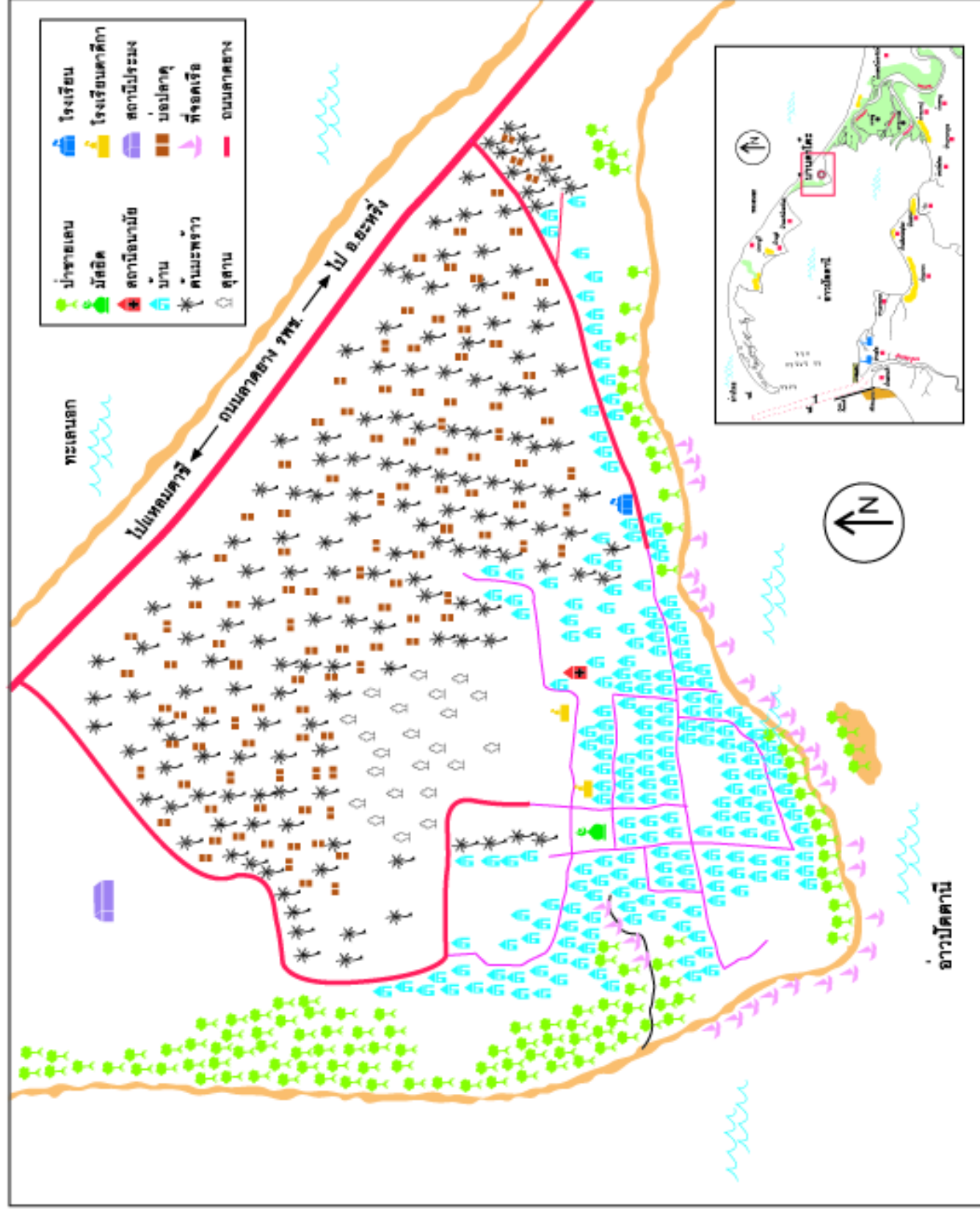
ส่วนที่ 3 จะเป็นอภิปรายถึงความขัดแย้งและปัญหาการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ ในสถานการณ์ที่ชุมชนดาโต๊ะและชุมชนประมงอื่นๆ มีความหลากหลายและแตกต่างกันมากขึ้น โดยจะให้ความสำคัญกับพัฒนาการและประสบการณ์ในการจัดการความขัดแย้งด้านทรัพยากรของชุมชน วิธีการและกระบวนการทำงานของแกนนำและชาวบ้าน บทบาทและการทำงานของหน่วยงานรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ความสำเร็จและความล้มเหลวในกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าว

ส่วนที่ 4 เป็นบทสรุปและเป็นการอภิปรายให้สำคัญกับการพิจารณาประเด็นปัญหาสำคัญๆ ในการศึกษา แนวทาง มาตรการ ทางเลือกและข้อเสนอแนะในการพัฒนาและการบริหารจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำของชุมชนประมงในพื้นที่ศึกษาและในอ่าวปัตตานี ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นในวงกว้าง

รูปที่ 1 แผนที่อ่าวปัตตานี

รูปที่ 2 แผนที่แสดงตำแหน่งสถานที่ต่างๆ ของบ้านตาโต๊ะ

2. ชุมชนบ้านดาโตะ ทรัพยากรสัตว์น้ำและการเปลี่ยนแปลง

2.1 สภาพทั่วไปของบ้านดาโตะ

ชุมชนประมงบ้านดาโตะตั้งอยู่ริมชายฝั่งอ่าวปัตตานีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ชายฝั่งทะเล 116 กิโลเมตรและจัดเป็นอ่าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคใต้ตอนล่างฝั่งอ่าวไทย อ่าวปัตตานีตั้งอยู่ในเขตการปกครอง 2 อำเภอ คือเขตอำเภอเมืองและเขตอำเภอยะหริ่ง ลักษณะอ่าวเป็นรูปรียาว ฝั่งอ่าวด้านนอกมีลักษณะเป็นแนวสันทรายที่ถูกกระแสน้ำพัดทับถมมาเป็นเวลานานจนกลายเป็นแหลมยาวกว่า 20 กิโลเมตรยื่นโค้งโอบอ่าวไว้ ชาวบ้านเรียกว่าแหลมนี้ว่า *แหลมตาชี* หรือที่มีชื่อเป็นทางการในปัจจุบันว่า *แหลมโพธิ์* (ดูรูปที่ 1) อ่าวปัตตานีเป็นอ่าวตื้น มีแม่น้ำและลำคลองไหลลงอ่าวสำคัญ 2 สายคือ แม่น้ำปัตตานีและ *คลองยาลู* (แม่น้ำยะหริ่ง) แม่น้ำทั้ง 2 สายได้พัดพาธาตุอาหารและตะกอนมาทับถมกันให้อ่าวเป็นจำนวนมาก พื้นที่ผิวน้ำนับจากบริเวณปากอ่าว ครอบคลุมพื้นที่ราว 53 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 33,125 ไร่

ระบบนิเวศชายฝั่งแบบผสมผสานระหว่างน้ำจืดและน้ำเค็มของอ่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณขอบอ่าวด้านในและบริเวณก้นอ่าว ก่อให้เกิดพื้นที่หาดเลนและป่าชายเลนกระจายอยู่ตามแนวชายฝั่งด้านใน สภาพพื้นที่รอบอ่าวซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมทะเล ทำให้อ่าวปัตตานีเป็นทำเลที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ดำรงชีพบนพื้นฐานการพึ่งพาทรัพยากรหลากหลายประเภท ทรัพยากรเหล่านี้ได้กลายเป็นแหล่งที่ทำกินและที่มาของกิจกรรมในการดำรงชีพของคนในชุมชนรอบอ่าวปัตตานีมาช้านาน ในปี 2537 ประชากรใน 17 หมู่บ้านรอบอ่าวมีจำนวนถึง 30,000 กว่าคน หรือประมาณ 4,800 ครัวเรือน ในจำนวนนี้กว่า 1,800 ครัวเรือนดำรงชีพด้วยการทำประมงจับสัตว์น้ำชายฝั่งบริเวณอ่าว

สภาพนิเวศและทรัพยากรที่หลากหลายและแตกต่างกันของพื้นที่รอบอ่าว ทำให้แต่ละชุมชนมีพัฒนาการของระบบและโครงสร้างการผลิตและกิจกรรมด้านเศรษฐกิจที่แตกต่างกันไป เช่นสภาพพื้นที่บ้านดาโตะส่วนใหญ่เป็นดินทราย ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งพากิจกรรมเกษตรอื่นๆได้ นอกจากการทำประมง การปลูกมะพร้าว การเพาะเลี้ยงและการแปรรูปสัตว์น้ำ ส่วนชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณก้นอ่าวติดกับปากแม่น้ำยะหริ่ง พื้นที่ซึ่งเป็นหาดโคลนทับถมและสภาพน้ำกร่อย ทำให้ชาวบ้านสามารถทำประมงจับ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและการปลูกข้าวได้ ขณะที่ชาวบ้านในชุมชนที่ตั้งอยู่ชายฝั่งอ่าวด้านในซึ่งมีสภาพพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มริมทะเล มีการพัฒนากิจกรรมเศรษฐกิจได้ค่อนข้างหลากหลายกว่า เช่น การทำประมง นาเกลือและนาข้าว เป็นต้น นอกจากนี้ลักษณะและเครื่องมือประมงที่ใช้ก็แตกต่างกันไปตามลักษณะของทำเลและแหล่งจับสัตว์น้ำด้วย เช่น ในการจับสัตว์น้ำใกล้ชายฝั่งและในบริเวณอ่าวซึ่งน้ำค่อนข้างตื้นและไม่ค่อยมีคลื่นลม ชาวประมงจะใช้เรือขนาดเล็กและเครื่องมือประมงหลากหลายชนิด เนื่องจากสามารถจับสัตว์น้ำได้เกือบตลอดปี

ขณะที่การจับสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่งซึ่งเป็นทะเลเปิดและนอกบริเวณอ่าว ชาวประมงจะใช้เรือขนาดใหญ่กว่า เป็นต้น

ปัจจุบันนอกเหนือไปจากชุมชนน้อยใหญ่ที่พึ่งพาทรัพยากรมากน้อยต่างกันไปที่ตั้งกระจายอยู่รอบๆ อ่าวปัตตานีแล้ว พื้นที่ปากอ่าวเขตอำเภอเมืองบริเวณปากแม่น้ำปัตตานียังเป็นที่ตั้งของชุมชนเมือง ย่านธุรกิจและเขตอุตสาหกรรม ตลอดจนท่าเทียบเรือประมงที่สำคัญและใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ โดยที่ในแต่ละปีจะมีเรือประมงเข้ามาเทียบท่ากว่า 4,000 ลำ ปริมาณสัตว์น้ำนำขึ้นเกือบ 200,000 ตัน มูลค่ามากกว่า 2,000 ล้านบาท (สำนักวิจัยและพัฒนา 2537) การขยายตัวของธุรกิจประมงในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาทำให้มีการขยายการบริการ โครงสร้างพื้นฐานและจำนวนธุรกิจและอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงด้านต่างๆ ในจังหวัดเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก

บ้านดาโต๊ะ เป็นชุมชนประมงตั้งอยู่แถบตอนกลางของแหลมตาชีบริเวณชายฝั่งด้านในของอ่าวปัตตานี เป็นชุมชนมุสลิม 1 ใน 4 หมู่บ้านเขต *ตำบลแหลมโพธิ์* อำเภอยะหริ่งและอยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดปัตตานีประมาณ 22 กิโลเมตร ตัวหมู่บ้านครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 2 ตารางกิโลเมตร มีบ้านเรือนตั้งอยู่ 350 หลังคาเรือน ประชากร 1,700 คน ลักษณะกายภาพของหมู่บ้านเป็นพื้นที่หาดทรายแถบชายฝั่งทะเล มีการปลูกบ้านเรือนอยู่กันอย่างหนาแน่น ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่บริเวณใจกลางหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ตั้งของมัสยิดและโรงเรียนสอนศาสนา *ตาดีกา* และกระจายตัวออกไปจนถึงริมหาดและชายทะเลด้านตะวันออก พื้นที่ริมหาดด้านเหนือเป็นป่าชายเลนขนาด 300 กว่าไร่ เป็นที่ตั้งของสถานีประมงชายฝั่งและชาวบ้านบางส่วนเข้าไปใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน ส่วนพื้นที่ด้านทิศเหนือ ชาวบ้านดาโต๊ะใช้เป็นบริเวณปลูกมะพร้าวและการชุดบ่อเลี้ยงปลาตุก โดยมีถนนซึ่งเส้นทางคมนาคมที่ใช้ติดต่อหมู่บ้านใกล้เคียงและเมืองวังตัดผ่านบนชายหาดทะเลนอก ถนนที่ชาวบ้านดาโต๊ะใช้สัญจรเข้า-ออกหมู่บ้านมี 2 เส้นทาง ส่วนการเดินทางไปมาในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะอาศัยทางเดินเล็กๆ คดเคี้ยวเลี้ยวลดไปตามซอกซอยแคบๆ ที่แทรกอยู่ระหว่างบ้านเรือนที่ตั้งติดๆ กันอย่างหนาแน่น หน่วยงานของรัฐที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านคือสถานีอนามัยและโรงเรียนชั้นประถมที่ตั้งอยู่ทางเข้าหมู่บ้านทางทิศตะวันออก (ดูรูปที่ 2)

โครงสร้างอาชีพและความหลากหลาย

บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนมุสลิมที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานมานานหลายร้อยปีและชาวบ้านดำรงชีพด้วยการทำประมงจับสัตว์น้ำมาหลายชั่วอายุคน แม้ปัจจุบันชุมชนจะมีปรับเปลี่ยนโครงสร้างอาชีพการงาน เทคโนโลยีการผลิตและชีวิตความเป็นอยู่ไปมาก แต่สมาชิกชุมชนส่วนใหญ่ยังพึ่งพาทรัพยากรสัตว์น้ำเป็นหลักอยู่ ข้อมูลจากการสำรวจ 150 ครัวเรือน ระบุสัดส่วนครัวเรือนชาวบ้านดาโต๊ะร้อยละ 74 ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาการทำประมงเป็นหลัก อีกร้อยละ 42 ชุดบ่อเลี้ยงปลาตุกเป็นงานเสริม ส่วนการข้าวเกรียบปลาส่งขายตลาดเป็นกิจกรรมสร้างรายได้ให้ชาวบ้านอีกร้อยละ 34

นอกจากนี้ก็ยังมีส่วนอีกที่ทำงานรับจ้างทั้งในและนอกพื้นที่อีก เช่น งานรับจ้างในประเทศมาเลเซีย ร้อยละ 30 งานรับจ้างทำข้าวเกรียบร้อยละ 20 งานรับจ้างแกะเนื้อปูร้อยละ 14 งานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมร้อยละ 10 และทำงานก่อสร้างอีกร้อยละ 9 ส่วนอาชีพอื่นๆ ก็ได้แก่ รับซื้อสัตว์น้ำ (ถ้าแก่) ค้าขายของชำ ขายอาหาร น้ำชาและกาแฟ การพิจารณารายละเอียดของงานและกิจกรรมสร้างรายได้ของชาวบ้านดาโต๊ะ จะทำให้เราเข้าใจความสำคัญ โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มอาชีพต่างๆ มากยิ่งขึ้น

ตารางที่ 1: แสดงประเภทอาชีพของชาวบ้านดาโต๊ะ

ประเภทงานต่างๆ	จำนวนครัวเรือน	สัดส่วน (%)
ทำการประมง	112	74
เลี้ยงปลาตุก	63	42
ทำข้าวเกรียบ	51	34
ไปทำงานมาเลเซีย	49	33
เก็บสาหร่าย	41	27
รับจ้างในและนอกหมู่บ้าน	34	23
รับจ้างแกะเนื้อปู	21	14
ทำงานในโรงงาน	15	10
ทำงานก่อสร้าง	13	9
ขายของชำ	10	8
ขายกาแฟ/อาหาร	9	6
เป็นเจ้าแม่รับซื้อปลา	6	4
รวม	150	100

ที่มา: จากการสำรวจ 150 ครัวเรือน

กลุ่มครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงเป็นหลักในชุมชนบ้านดาโต๊ะ มีจำนวนและสัดส่วนค่อนข้างสูง คือมีถึง 112 ครอบครัวหรือ คิดเป็นร้อยละ 74 ของครัวเรือนทั้งหมด ชาวบ้านกลุ่มนี้ ไม่ได้มีฐานะความเป็นอยู่เท่าเทียมกันไปหมด ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มกับครัวเรือนประมง ชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านดาโต๊ะมีการแบ่งกลุ่มคนที่ทำการประมงออกเป็น 3 กลุ่มย่อย ตามแต่ฐานะความเป็นอยู่ ขนาดของเรือและจำนวนเครื่องมือที่ใช้ กลุ่มแรก ได้แก่ ครัวเรือนที่มีฐานะค่อนข้างดีและมีเงินทุนในการลงทุนซื้อเรือขนาดใหญ่และมีความยาว 12-14 เมตร ใช้เครื่องยนต์กำลังสูง เพื่อใช้ในการออกจับสัตว์น้ำบริเวณทะเลนอก ชาวประมงกลุ่มนี้จะมีเครื่องมือประมงจำนวนมากว่าคนอื่น เช่น อวนปู 40-50 ฟันและอวนกุ้ง 30 ฟัน หลายคนในกลุ่มนี้ มีเรือมากกว่า 1 ลำและทำการจับสัตว์น้ำทั้งในอ่าวและนอกอ่าว สัดส่วนชาวประมงฐานะดี มีประมาณร้อยละ 10 กลุ่มที่สอง

เป็นชาวประมงส่วนใหญ่คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 80 กลุ่มนี้มีฐานะปานกลางและยากจน ส่วนใหญ่ใช้เรือขนาดติดเครื่องขนาด 5-6 เมตร ใช้อวนปู 15-20 ผืนและอวนกุ้ง 8-10 ผืน ขนาดทุนและข้อจำกัดเรื่องเครื่องมือ ทำให้ชาวประมงกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะจับสัตว์น้ำเฉพาะในบริเวณอ่าว กลุ่มชาวประมงที่เหลือ จะเป็นชาวบ้านสูงอายุที่ใช้เรือพาย หรือเรือแจวยาว 3-4 เมตร จับสัตว์น้ำตามชายหาด หรือแหล่งปลาใกล้ๆ หมู่บ้าน บางคนมีอวน 4-5 ผืนเอาไว้ใช้จับปลากระบอก บางคนใช้แห ขณะที่บางคนถนัดวางไซตักปูและปลาตามป่าชายเลน

สัตว์น้ำที่ชาวประมงบ้านดาโต๊ะแทบทั้งหมดที่จับได้ จะขายต่อให้กับ *เจ้าแก้ว* หรือพ่อค้ามุสลิมรับซื้อสัตว์น้ำในหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ 7-8 ราย แต่ละรายจะมี *อาเวะ* หรือชาวบ้านที่เป็นลูกหนี้และมีพันธะที่จะต้องเอาสัตว์น้ำมาขายประมาณ 30 คน ปกติ *เจ้าแก้ว* จะเป็นผู้ลงทุนซื้อเครื่องมือให้กับคนที่จะมาเป็น *อาเวะ* ของตน วงเงินที่จะลงทุนให้มาก-น้อย ขึ้นอยู่กับชาวบ้านคนนั้นๆ ต้องการอะไรและมีประสบการณ์มาก-น้อยแค่ไหน บางคนก็ต้องการเรือ บางคนต้องการอวน โดยเฉลี่ยแล้ว *เจ้าแก้ว* จะลงทุนให้ *อาเวะ* ประมาณคนละ 15,000 บาท ส่วน *อาเวะ* ก็มีพันธะที่จะต้องเอาสัตว์น้ำมาขายให้กับ *เจ้าแก้ว* ตัวเอง หนี้สินจะค่อยๆ ทายอดหักจากยอดขายสัตว์น้ำในกรณีที่ได้มากพอ โดยทั่วไป *เจ้าแก้ว* จะให้ความสำคัญกับพันธะและความผูกพันที่ *อาเวะ* เอาสัตว์น้ำมาขายให้กับตัวเองมากกว่าภาระหนี้สินที่ค้างชำระ น้อยครั้งที่จะมีการทวง หรือเร่งรัดให้ชำระหนี้สินเกิดขึ้น ชาวประมงหลายคนเสียชีวิตไปต่างๆ ที่ยังมีหนี้สินค้างอยู่ และบ่อยครั้งที่ *เจ้าแก้ว* จะพยายามไม่ให้ *อาเวะ* เร่งรีบชำระหนี้สินเร็วเกินไป แม้ราคาสัตว์น้ำขายให้กับ *เจ้าแก้ว* จะต่ำกว่าราคาในตลาด แต่จากการสอบถามและพูดคุยกับ *อาเวะ* และ *เจ้าแก้ว* หลายคน ทั้งสองฝ่าย มักจะพูดถึงความสัมพันธ์ในลักษณะของการพึ่งพากัน ที่แต่ละฝ่ายต้องซื่อสัตย์และช่วยเหลือกันได้พยายามจำเป็น ในบางครั้งที่ชาวบ้านต้องการใช้เงินยามฉุกเฉิน เช่น การซ่อมแซมเรือและเครื่องมือประมง การเจ็บป่วย หรือค่าใช้จ่ายในช่วงมรสุม *เจ้าแก้ว* ก็จะเป็นแหล่งกู้ยืมที่สำคัญ แม้ว่าบางคนถึงกับจะต้องไปกู้ยืมคนอื่นมาให้ *อาเวะ* ของตัวเองอีกทอดหนึ่งก็ตาม ความสัมพันธ์ในระบบ *เจ้าแก้ว* แม้จะมีความไม่เท่าเทียมกันอยู่ แต่ก็ดูจะเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ช่วยประคับประคองชาวประมงให้ดำรงอยู่ได้ ในสถานการณ์ที่รายได้และสัตว์น้ำที่จับได้ มีความผันผวนและความไม่แน่นอนสูง ภายใต้ระบบความสัมพันธ์นี้เองที่สัตว์น้ำจากบ้านดาโต๊ะถูกเคลื่อนย้ายออกจากชุมชนสู่ตลาดภายนอกและส่งผ่านพ่อค้าอื่นๆ เป็นทอดๆ ไปยังตลาดในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ที่อำเภอเบตง อำเภอสุไหงโก-ลก อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสตูล บางส่วนถูกส่งเข้าไปยังประเทศมาเลเซีย ขณะที่สัตว์น้ำบางชนิด เช่น ปลาเก๋า จะถูกส่งไปขายไกลถึงประเทศสิงคโปร์และไต้หวัน

ในการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มต่างๆ ชาวบ้านมีความเห็นพ้องต้องกันว่า อาชีพการทำประมงที่เคยเป็นกิจกรรมหลักของชาวบ้านดาโต๊ะมาตั้งแต่อดีต ปัจจุบันกลายกลายเป็นแหล่งรายได้ที่ไม่แน่นอนและขาดความมั่นคง ทำให้ครัวเรือนประมงมีฐานะและชีวิตความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่กว่าคนกลุ่มอื่นๆ หนี้สิน ความจำเป็นต้องพึ่งพา *เจ้าแก้ว* การทำงานหนักและความจำเป็นต้องหารายได้จาก

งานอื่นๆ เสริม รวมทั้งอนาคตของตัวเองและครอบครัว กลายเป็นปัญหาและความวิตกกังวลของครัวเรือนประมาณส่วนใหญ่ ในช่วง 10-20 ปีที่ผ่านมา ชาวประมงที่พอจะมีทุนและมองเห็นช่องทางอื่นๆ ได้ เลิกการทำประมงไป บางคนหันไปทำลงทุนทำข้าวเกรียบ ขณะที่ส่วนใหญ่ยังคงทำประมงต่อไป โดยต้องทำงานและหารายได้จากกิจกรรมอื่นๆ ไป พร้อมกับเพิ่มเครื่องมือและเวลาการจับสัตว์น้ำมากขึ้น อวนลอยกึ่งชั้นเดียวที่เคยใช้กันอย่างแพร่หลาย ถูกแทนที่ด้วยอวนลอยกึ่ง 3 ชั้น เนื่องจากเป็นอวนซึ่งสามารถใช้จับสัตว์น้ำได้หลายชนิดมากกว่า ขณะที่อวนปูที่เคยมีใช้กันคนละ 4-5 ผืน ก็เพิ่มขึ้นเป็นคนละ 20-30 ผืน แม้ความตั้งใจของชาวบ้านที่ปรับเปลี่ยนและเพิ่มจำนวนเครื่องมือมากขึ้นนี้ จะเป็นไปเพื่อจับสัตว์น้ำให้ได้มากขึ้น หรือรักษาให้ไว้ได้เท่าเดิม แต่การเพิ่มประสิทธิภาพและจำนวนเครื่องมือของทุกคน ทำให้สัตว์น้ำที่แต่ละคนจับได้ลดน้อยลงเป็นเงาตามตัว กุ้งที่เคยจับได้ครั้งละ 10 กิโลกรัม เหลือเพียงครั้งละ 3-4 กิโลกรัม ปลาตุกที่เคยได้ครั้งละ 20-30 กิโลกรัม เหลือเพียงครั้งละ 3-4 กิโลกรัมและจำนวนครั้งที่ชาวบ้านออกไปจับสัตว์น้ำไม่คุ้มน้ำมัน หรือไม่ได้อะไรติดมือมาเลย เริ่มเกิดขึ้นบ่อยขึ้น ขณะที่เวลาที่ชาวบ้านใช้ในการวางเครื่องมือก็ยาวนานมากขึ้น จาก 2-3 ชั่วโมง กลายเป็น 6-8 ชั่วโมง ทั้งนี้ด้วยความหวังว่าพวกเขาจะได้สัตว์น้ำมากขึ้นนั่นเอง

ปัญหาสัตว์น้ำร่อยหรอและตลาดสินค้าแปรรูปและงานที่ขยายกว้างขึ้น ผลักดันให้ครัวเรือนประมงชนวนขยายหางานและรายได้เสริมกันมากขึ้น ในกลุ่มครัวเรือนประมงนี้ มากกว่าร้อยละ 60 ทำงานและมีรายได้จากการทำงานอย่างอื่นไปด้วย เช่น การทำข้าวเกรียบ การเลี้ยงปลาตุก การทำงานรับจ้าง การทำงานในประเทศมาเลเซีย เป็นต้น ด้วยฐานะความเป็นอยู่ ทุนและโอกาสที่แตกต่างกัน ลักษณะงานและแหล่งรายได้ของชาวประมงที่ทำงานและมีรายได้อื่นๆ เสริมจึงแตกต่างกันไปด้วย เช่น ครัวเรือนที่ฐานะดี มักจะเป็นเจ้าของและผู้ลงทุนธุรกิจการทำข้าวเกรียบเอง ขณะเดียวกันก็จะเป็นเจ้าของบ่อเลี้ยงปลาตุกไปด้วย ส่วนคนที่ฐานะปานกลางและยากจน มักจะรับจ้างช่วยทำข้าวเกรียบมากกว่า หรือถ้าจะทำเองก็เป็นรายเล็กๆ สมาชิกวัยหนุ่มสาวในกลุ่มครัวเรือนนี้ มักจะทำงานรับจ้างทั้งในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน หลายคนไปทำงานประเทศมาเลเซียและนำรายได้กลับมาช่วยครอบครัวเป็นกอบเป็นกำ การค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เช่น ร้านค้า ร้านอาหารและร้านน้ำชากาแฟเล็กๆ ก็เป็นรายได้เสริมให้กับหลายครอบครัว

ชาวบ้านดาโต๊ะที่มีรายได้จากการเลี้ยงปลาตุกและทำข้าวเกรียบ มีสัดส่วนร้อยละ 42 และ 34 ตามลำดับ การขุดบ่อเลี้ยงปลาตุก เป็นกิจกรรมหารายได้เสริมที่ชาวบ้านดาโต๊ะทำมานานกว่า 20 ปี โดยใช้ที่ว่างในสวนมะพร้าวด้านที่ติดกับถนนด้านทิศเหนือของหมู่บ้านเป็นพื้นที่เลี้ยง แม้การเลี้ยงปลาตุกจะเป็นกิจกรรมเสริมรายได้ดีในช่วงแรกๆ แต่ชาวบ้านประสบกับปัญหาเรื่องปลาตายและปลาเป็นโรคกันมาก บ่อหลายบ่อจึงถูกทิ้งร้างไป อย่างไรก็ตาม ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านได้หันมาเลี้ยงปลาตุกกันมากขึ้น ส่วนหนึ่ง เนื่องจากชาวประมงต้องการแหล่งรายได้เสริมที่แน่นอน อีกส่วนหนึ่งเนื่องจากมีการเปลี่ยนมาใช้พันธุ์ปลาตุกอุยซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าและทนทานกว่าและเป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่า การขยายตัวของธุรกิจทำข้าวเกรียบ ช่วยเสริมให้การเลี้ยงปลาตุกเพิ่ม

มากขึ้น เพราะชาวบ้านสามารถใช้เศษอาหาร(หัวปลา)ที่เหลือจากการทำข้าวเกรียบมาใช้เป็นอาหารเลี้ยงปลาได้ ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีบ่อปลาคนละ 1-2 บ่อ ขณะที่คนมีฐานะอาจจะมากถึง 5-6 บ่อ ขนาดบ่อกว้าง 5-7 เมตร ยาว 10-15 เมตร ลึกประมาณ 2 เมตร แต่ละบ่อจะปล่อยลูกพันธุ์ปลาที่ซื้อมาจากหาดใหญ่ 6,000-10,000 ตัว คนเลี้ยงปลาคนมีรายได้เฉลี่ยบ่อละประมาณปีละ 15,000 บาท ปัจจุบันบ้านดาโต๊ะมีบ่อปลามากกว่า 300 บ่อและเป็นกิจกรรมที่สร้างรายได้และความมั่นคงที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวบ้านดาโต๊ะ แม้แต่คนหนุ่มๆ หลายคนก็ไปทำงานนอกพื้นที่และคิดจะกลับมาทำประมง ก็มักจะพูดถึงความหวังที่จะเก็บเงินมาลงทุนเลี้ยงปลาเพื่อเป็นหลักประกันของตัวเองและครอบครัว

การทำข้าวเกรียบ เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านดาโต๊ะทำกันมาเป็นเวลานาน เริ่มจากการใช้วัตถุดิบในพื้นที่ เช่น ไม้พินจากป่าชายเลน แป้งสาครและปลาหลังเขียวและก็ทำบริเวณกันภายในครอบครัว จนต่อมาเริ่มส่งออกไปขาย จนมีพ่อค้าเข้ามาติดต่อรับซื้อในปี 2525 ตั้งแต่นั้นมา การทำข้าวเกรียบปลาของชาวบ้านก็กลายรูปไปสู่การทำเป็นธุรกิจอย่างเป็นล่ำเป็นสันและใช้วัตถุดิบจากข้างนอกหมด ไม่ว่าจะเป็นเศษไม้ยางพารา แป้งผสมและปลาจากตลาด บางครัวเรือนที่มีทุนรอนจะมีการลงทุนใช้เครื่องมือไฟฟ้าในการผสม หั่นและตัด สร้างโรงเรือนเป็นที่เก็บและที่ตากและว่าจ้างคนช่วยทำงาน ส่งข้าวเกรียบออกขายอาทิตย์ละ 500-1,500 กิโลกรัม แล้วแต่ความต้องการของตลาด นอกจากนี้ คนที่ทำข้าวเกรียบ ก็มักจะมีการเลี้ยงปลาควบคู่กันไปด้วย เพราะสามารถใช้เศษปลาที่เหลือเป็นอาหารเลี้ยงปลาได้ ฐานะความเป็นอยู่คนกลุ่มนี้ค่อนข้างดีและบางคนจัดเป็นคนร่ำรวย มีบ้านช่องราคานับล้านบาท ขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะลงทุนในชาติที่เล็กกว่าและหลายครัวเรือนที่ขาดเงินทุน ก็จะรับจ้างทำงาน เช่น หั่นและแกะเนื้อปลา ผสมแป้ง ตากข้าวเกรียบ บรรจุข้าวเกรียบใส่ห่อ เป็นต้น ตลาดข้าวเกรียบที่ขยายกว้างออกไป ทำให้การแข่งขันและแย่งการตัดราคาขายกันมากขึ้น ขณะที่ต้นทุนการผลิตก็สูงขึ้น การทำข้าวเกรียบซึ่งกลายเป็นธุรกิจที่ต้องใช้เงินทุนหมุนเวียนตั้งแต่หลายหมื่นบาทจนถึงแสนบาทและอาศัยแหล่งเงินกู้จากพ่อค้าคนอกหมู่บ้านและสถาบันการเงิน เช่น ธกส. จึงมีแนวโน้มที่จะกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มจำนวนน้อยที่มีฐานะและทุนสูงกว่าคนอื่นมากขึ้น ชาวบ้านทั่วไปจะจัดครัวเรือนที่ทำข้าวเกรียบเป็นกลุ่มคนฐานะดีของชุมชน เทียบได้เท่ากับ หรืออาจจะดีกว่าคนที่เป็นเจ้าแก่บางคนด้วยซ้ำ หลายคนที่ทำข้าวเกรียบอยู่ในปัจจุบัน เคยทำประมงมาก่อนและเลิกไป เนื่องจากปัญหาสัตว์น้ำลดน้อยลง แต่สำหรับชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ไม่มีทุน พวกเขาไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ งานรับจ้างต่างๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้านจึงกลายเป็นแหล่งรายได้เสริมและทางเลือกเดียวที่เหลืออยู่

งานรับจ้างในหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านดาโต๊ะทำกัน ได้แก่ การแกะเนื้อปลา การหั่นและแกะเนื้อปลา การตากและการเก็บข้าวเกรียบ ตลอดจนงานรับจ้างขนของ งานสร้างและซ่อมแซมบ้าน แม้ว่าค่าจ้างงานเหล่านี้ค่อนข้างต่ำ (เช่น ค่าจ้างแกะเนื้อปลา 20 บาทต่อเนื้อปลา 1 กิโลกรัม ค่าจ้างหั่นและแกะเนื้อปลา 15 บาทต่อปลา 40 กิโลกรัม ค่าจ้างตากข้าวเกรียบวันละ 50 บาทต่อข้าวเกรียบ 40 กิโลกรัม

เป็นต้น) แต่งานเหล่านี้ ก็เป็นแหล่งรายได้ส่วนใหญ่ของแรงงานผู้หญิงครัวเรือนประมง ส่วน งานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ได้แก่ งานก่อสร้าง งานขายของในตลาดและการทำงานในโรงงานแปรรูปอาหารทะเลในเขตอุตสาหกรรมในตัวเมือง การทำงานในโรงงานในตัวเมืองเป็นการเปลี่ยนแปลงสถานะ บทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงในชุมชนมุสลิมที่สำคัญยิ่ง แต่ก็เป็งานที่วัยรุ่นผู้หญิงไม่น้อยกว่า 20 ราย ยึดเป็นงานประจำ โดยได้ค่าจ้างวันละ 130-150 บาท งานเหล่านี้ ทำให้หญิงสาวบ้านดาโต๊ะมีรายได้เป็นของตัวเองและมีเงินช่วยทางบ้าน แต่ก็เป็งานที่เหน็ดเหนื่อย จำเจและซ้ำซาก บางคนพูดถึงความเบื่อหน่ายที่ต้องคลุกคลีอยู่กับการชำแหละ หั่นและแลปลาในโรงงานวันแล้ววันเล่า ขณะที่พ่อแม่พูดถึงความวิตกกังวลที่ลูกสาวแต่งตัวและใช้ชีวิตสมัยใหม่มากขึ้นและบางครั้งต้องกลับบ้านดึกๆ ดื่นๆ เพราะต้องทำงานล่วงเวลา

อย่างไรก็ตาม งานนอกหมู่บ้านที่นิยมทำกันมาก คือ งานรับจ้างในประเทศมาเลเซีย บางคนไปทำงานเป็นลูกจ้างเรือประมงพาณิชย์ แต่ส่วนมากจะไปทำงานรับจ้างขายของและทำงานในร้านอาหาร รายได้จากการทำงานที่อยู่ระหว่าง 5,000-10,000 บาทต่อเดือน เป็นแรงจูงใจสำคัญ ทำให้วัยรุ่นทั้งหญิงและชายบ้านดาโต๊ะเดินทางไปทำงานมาเลเซียกันมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วง 5-10 ปีที่ผ่านมา ข้อมูลจากการสำรวจจะบ่งชี้ว่าครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานมาเลเซียถึงร้อยละ 33 วัยรุ่นบางคนประมาณว่ามีเพื่อนๆ 50-60 คน หรือประมาณร้อยละ 50 ของวัยรุ่นในหมู่บ้านที่ไปทำงานในมาเลเซีย สำหรับครัวเรือนประมงหลายครัวเรือน ค่าจ้างที่ลูกหลานได้รับ มีมากกว่ารายได้จากการทำประมงถึงเท่าตัวและกลายเป็นรายได้สำคัญของครัวเรือนในการซื้อข้าวของเครื่องใช้ การลงทุนเลี้ยงปลา การซ่อมแซมและปรับปรุงบ้านเรือน ชาวบ้านที่มีสมาชิกครัวเรือนไปทำงานที่มาเลเซีย มักจะพูดถึงสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมอย่างเห็นได้ชัด แต่การไปทำงานมาเลเซีย ไม่ได้เป็นงานถาวร ส่วนใหญ่หนุ่มสาวบ้านดาโต๊ะมักจะไปหางานกันทำกันในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น หลังจากเก็บเงินได้ ก็มักจะกลับมาตั้งหลักปักฐานที่บ้านเกิด นอกจากนี้ ปัญหาการเสี่ยงต่อการถูกจับเพราะทำงานโดยผิดกฎหมาย ความจำเป็นต้องหลบหนีคุกซ่อน การถูกเอาเปรียบและการถูกว่ากล่าวตู่แคลน ก็เป็นสาเหตุและแรงกดดันอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้หลายคนต้องเลิกไปทำงานรับจ้างในประเทศมาเลเซียในที่สุด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่างานรับจ้างต่างๆ เหล่านี้ จะมีปัญหา อุปสรรคและความไม่แน่นอนอยู่สูง แต่ข้อมูลจากการสำรวจ ชี้ให้เห็นว่า ในจำนวน 150 ครัวเรือนที่ถูกสัมภาษณ์ มีครัวเรือนที่มีสมาชิกมีรายได้จากการทำงานรับจ้าง ทั้งในและนอกหมู่บ้าน ถึง 110 ครัวเรือน หรือกว่าร้อยละ 70 แน่นอในระดับการพึ่งพาและความจำเป็นของงานรับจ้างย่อมแตกต่างกันไปในแต่ละครัวเรือนและในแต่ละกลุ่มอาชีพ แต่สิ่งที่ปรากฏและเห็นได้ชัดก็คือว่า ในปัจจุบัน นอกเหนือจากงานอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำประมงแล้ว งานรับจ้างได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนประมงแห่งนี้ไปแล้ว

ท่ามกลางกลุ่มอาชีพและฐานะความเป็นอยู่ที่หลากหลายและแตกต่างกันนี้ บ้านดาโต๊ะยังมีผู้นำชุมชนและกลุ่มสังคมต่างๆ ตลอดจนเครือข่ายความสัมพันธ์อื่นๆ ที่ซึ้นพันกันอยู่และก็ช่วยยึดโยงชีวิตและความผูกพันของชาวบ้านดาโต๊ะเข้าไว้ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น ผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนสมาชิก อบต. แหลมโพธิ์ คณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มเครือข่าย กลุ่มหัวคะแนนและฐานเสียงนักการเมืองระดับต่างๆ หรือกลุ่มต่างๆ ที่ทางราชการเข้ามาจัดตั้ง เช่น กองทุนประมงทะเล พื้นบ้าน กลุ่ม อปป. กลุ่มอาสาสมัครอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง เป็นต้น บทบาทและความสำคัญของบุคคล กลุ่มและเครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้ที่มีต่อกิจกรรมและการเคลื่อนไหวของชาวบ้านและชุมชนในเรื่องต่างๆ มีแตกต่างกันไป ตามแต่สถานการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้น ในชุมชนมุสลิมเช่นบ้านดาโต๊ะ บทบาทของผู้นำในระดับหมู่บ้านและตำบลต่อทิศทางและแนวทางการแก้ปัญหาและการพัฒนาหมู่บ้านมีความสำคัญค่อนข้างมาก ทั้งในเชิงบวกและลบ การเลือกตั้งที่เกิดขึ้นในทุกๆระดับ บ่อยครั้งที่มักจะนำไปสู่การแย่งชิงฐานเสียงและก่อให้เกิดความแตกแยกขึ้นในชุมชน ปัญหานี้ทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อเครือข่ายอิทธิพลนักการเมือง ผลประโยชน์จากภายนอกและโครงการพัฒนาต่างๆ ทั้งของรัฐและองค์กรพัฒนาอื่นๆ แทรกซึมเข้าไปในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียงมากยิ่งขึ้น

เช่นเดียวกับชุมชนมุสลิมอื่นๆ ชาวบ้านดาโต๊ะยึดถือมัสยิดและการปฏิบัติภารกิจตามหลักศาสนาอิสลาม เป็นศูนย์กลางและสาระสำคัญของการดำเนินชีวิต อาทิ การทำ ละหมาด ร่วมกันในวันศุกร์ การถือศีลอด หรือ ปอซอ การจัดงานฉลองหลังการถือศีลอด หรือ งานรายอ การจัดงาน วันเมาลิด และการดำเนินงานของโรงเรียนสอนศาสนาสำหรับเด็กในชุมชน หรือ โรงเรียนตาดีกา ซึ่งจัดเป็นกิจกรรมสำคัญของชุมชนที่ทุกคนมีส่วนร่วม ผู้นำศาสนา เช่น โต๊ะอิหม่ามและคณะกรรมการมัสยิด เป็นผู้มีบทบาทสำคัญและได้รับการยอมรับสูงจากชาวบ้าน นอกจากนี้ งานเลี้ยง งานบุญ หรือ งาน กินเหนียว หรือ งานพิธีกรรมส่วนตัวในวาระสำคัญต่างๆ เช่น พิธี มาโสะ ยาวี การแต่งงานและงานศพ ก็ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างมีความเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ กัน จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับระดับความสัมพันธ์ ความใกล้ชิดและความผูกพันของแต่ละคนแต่ละกลุ่มไป

พิธีกรรมและกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในชุมชนบ้านดาโต๊ะ เป็นสิ่งช่วยยึดโยงและสร้างเสริมความสัมพันธ์และความรู้สึกผูกพันกันเป็นกลุ่มและเป็นชุมชนของชาวบ้านดาโต๊ะไว้ได้พอสมควร โดยเฉพาะในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและการปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างด้านฐานะความเป็นอยู่ โครงสร้างอาชีพที่หลากหลาย การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำเนินชีวิต แรงกดดันจากปัญหาความขัดแย้งและการแข่งขันแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำที่ร่อยหรอลงไปทุกขณะ

เครื่องมือประมงและการพึ่งพาทรัพยากร

พาหนะและเครื่องมือหลักที่ชาวประมงบ้านดาโต๊ะใช้ในการจับสัตว์น้ำ คือ เรือท้ายตัด หรือ เรือกอและ ขนาดเล็กติดเครื่องยนต์ ในจำนวนครัวเรือนที่สำรวจ 150 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่พึ่งพาการทำประมง 112 ครัวเรือน ครัวเรือนประมงเหล่านี้มีเรือในครอบครองรวมทั้งหมด 166 ลำ ในจำนวนนี้ 148 ลำ หรือร้อยละ 89 เป็นเรือที่มีการติดตั้งเครื่องยนต์ (ดูตารางที่ 2) ส่วนเครื่องมือประมงอื่นๆ ที่ชาวบ้านใช้ในการจับสัตว์น้ำส่วนใหญ่จะเป็นอวนปู อวนลอยกึ่งสามชั้น แต่ก็มีการใช้เครื่องมืออีกหลายชนิดในการจับสัตว์น้ำหลายประเภท ได้แก่ อวนลอยกึ่งหนึ่งชั้น อวนลากปลาเก๋า(ด้วยมือ) อวนรุนเคย และปลาเก๋า(ด้วยมือ) อวนปลากระบอกสามชั้น อวนปลากระบอกหนึ่งชั้น อวนปลากระพง เบ็ดราว เบ็ดตก กระบอกปลาตุก ฉมวก ไซปูดำ ไซปลาตุกทะเล แหและกาละมัง(เก็บสาหร่ายทะเล) (ดูตารางที่ 3) ชาวบ้านดาโต๊ะใช้เครื่องมือประมงเหล่านี้ดักจับสัตว์น้ำ ปู กุ้งและปลาต่างๆ ตามแหล่งจับสัตว์น้ำที่กระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณอ่าวปัตตานี

ตารางที่ 2: แสดงจำนวนและประเภทเรือประมง

จำนวนเรือทั้งหมด	เรือประมงติดเครื่อง	เรือแจว
166 (100%)	148 (89%)	18 (11%)

ที่มา : จากการสำรวจ

ตารางที่ 3: แสดงลักษณะและประเภทเครื่องมือประมงที่ใช้

(จำนวนครัวเรือนสำรวจ 150 ครัวเรือน)

ประเภทเครื่องมือประมง	จำนวนครัวเรือน	สัดส่วน (%)
อวนปู	84	56
อวนลอยกึ่ง 3 ชั้น	79	51
อวนลอยกึ่ง 1 ชั้น	23	15
อวนปลากระบอก	24	16
อวนรุน(ลูก)ปลาเก๋า	24	16
อวนลาก(ลูก)ปลาเก๋า	19	13
คราดหอยแครง	27	18
เบ็ดตก	26	17
เบ็ดราว	20	13
ฉมวก	14	9
แห	13	9
อวนรุนเคย	12	8
กระบอกปลาตุก	10	7
เครื่องมืออื่นๆ	26	17

ที่มา: จากการสำรวจ

ตารางที่ 4 แสดงประเภทและปริมาณสัตว์น้ำและการใช้เครื่องมือประมงตามฤดูกาล บ้านดาโตะ

มกราคม	กุมภาพันธ์	มีนาคม	เมษายน	พฤษภาคม	มิถุนายน	กรกฎาคม	สิงหาคม	กันยายน	ตุลาคม	พฤศจิกายน	ธันวาคม
มรสุม					มรสุมตะวันออกเฉียงใต้					มรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ	
ฤดูฝน		ฤดูร้อน				ฝนเริ่มตก			ฝนตกชุก (โดยเฉพาะเดือนพฤศจิกายน)		
		อวนปู				มีปูมากกว่าปกติ				อวนปู	
อวนกุ้ง		อวนกุ้ง (ในอ่าวตอนกลางคืน)				อวนกุ้ง	อวนกุ้ง (ในทะเลนอก)			อวนกุ้ง	
อวนปลากระบอก				ปลากระบอกมากกว่าปกติ					อวนปลากระบอก		
อวนรุน-อวนลากปลาเก๋า											
						งมและคราดหอยแครง					
						เบ็ดตก					
		เบ็ดราว				เบ็ดราว (ใช้กันมาก)				เบ็ดราว	
			ฉมวกกุ้ง-ปลา (น้ำใส)								
									ร่อนกุ้งเคย		
			กระบอกปลาเก๋า-ปลาดุก								
						ไซปลาดุก					
							ปลาดุก	ปลาดุกมีไข่		อวนปลาดุก	
ปลากะพง										อวนปลากะพง	
	ไถปูดำ									ไถปูดำ (น้ำใหญ่)	

ที่มา: สัมภาษณ์พูดคุยกับชาวบ้าน (อาบู ยา และ แป๊ะและอัมราน) ที่ร้านน้ำชามะม่วง วันที่ 2 มีนาคม 2543

ด้วยสภาพลักษณะชุมชนซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาทรัพยากรสัตว์น้ำค่อนข้างสูง กิจกรรมและวิถีชีวิตของชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับสภาพดินฟ้าอากาศและการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลอย่างใกล้ชิด ฤดูกาลในพื้นที่รอบอ่าวแบ่งออกเป็นสองฤดู คือ ฤดูฝนซึ่งกินระยะเวลาประมาณ 8-9 เดือนและฤดูร้อนซึ่งกินระยะเวลา 3-4 เดือน ฤดูฝนแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงเดือนพฤษภาคม/มิถุนายน-สิงหาคม ซึ่งเป็นช่วงที่อ่าวจะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และช่วงเดือนกันยายน-มกราคม ซึ่งอ่าวได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ขณะที่ฤดูร้อนจะอยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน/พฤษภาคม ลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้เกิดขึ้นในช่วงเดือนพฤศจิกายน-มกราคม จะเป็นช่วงเวลาที่ฝนตกชุกและทะเลมีคลื่นลมแรง ขณะที่ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้เกิดขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม-กันยายน จะมีฝนตกฝั่งอันดามันมากกว่าและทะเลมีคลื่นลมเช่นกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างฤดูกาล การเปลี่ยนแปลงสภาพฝนฟ้าและทะเลกับการดำรงชีวิตและลักษณะงานของชุมชนประมง สามารถเห็นได้ในกิจกรรมการจับสัตว์น้ำประเภทต่างๆ ซึ่งมีช่วงเวลาการอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามายังเขตชายฝั่งและในอ่าวแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นปู กุ้ง ปลากระบอก ปลาดุก กุ้งเคย ปูดำ หรือสัตว์น้ำอื่นๆ (ดูตารางที่ 4) ชาวประมงบ้านดาโต๊ะจึงมีการหมุนเวียนและสลับเปลี่ยนการใช้เครื่องมือและแหล่งจับสัตว์น้ำไปตามแต่สภาพลักษณะระบบนิเวศอ่าว ความผันผวนและการเปลี่ยนแปลงปริมาณและชนิดสัตว์น้ำในแต่ละฤดูกาล แต่ในบางช่วงเวลา โดยเฉพาะในระยะ 3-4 เดือนหลังมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ชาวประมงจะจับสัตว์น้ำกันอย่างเข้มข้น เพราะในทะเลมีสัตว์น้ำที่มีราคา เช่น กุ้งและปู ชุกชุม เนื่องจากในช่วงดังกล่าวจากคลื่นลมที่มักจะพัดพาสัตว์น้ำเข้าสู่อ่าวไทยเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกัน แม่น้ำลำคลองในเดือนตุลาคมและเดือนพฤศจิกายนซึ่งเป็นช่วงที่มีฝนตกชุกบริเวณชายฝั่งแถบนี้เกือบตลอด ก็ได้นำเอาธาตุอาหารไหลลงสู่บริเวณปากน้ำและอ่าวตามชายฝั่งเป็นจำนวนมาก ทำให้แถบชายฝั่งมีธาตุอาหารสำหรับสัตว์น้ำมากกว่าฤดูอื่นๆ ส่วนในช่วงฤดูแล้งซึ่งอยู่ในช่วงระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายนจะเกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า น้ำตาย หรือน้ำลงค่อนข้างนาน บางครั้งน้ำตายเกือบตลอดเดือน ทำให้ชาวประมงชายฝั่งไม่อาจออกเรือไปจับสัตว์น้ำได้เหมือนฤดูอื่น

นอกเหนือจากชาวบ้านดาโต๊ะแล้ว ชาวบ้านในชุมชนประมงใกล้เคียงและชุมชนอื่นๆ รอบอ่าวอีกเป็นจำนวนมาก ก็ยังทำการประมงและใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำต่างๆ ร่วมกันในบริเวณอ่าวพื้นที่ 53 ตารางกิโลเมตรเดียวกันนี้ด้วย นอกจากนี้ ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา แรงกดดันทั้งจากภายในและภายนอก เช่น การเพิ่มขึ้นของประชากร การขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำทะเล การขยายพื้นที่ประมงเพาะเลี้ยง เช่น นากุ้งและการเลี้ยงหอยแครง การพัฒนาเครื่องมือและเทคโนโลยีการจับสัตว์น้ำและการขยายตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมประมง ส่งผลให้การแข่งขันการใช้ประโยชน์จากการจับสัตว์น้ำและทรัพยากรอื่นๆ ในอ่าวปัตตานีทวีความเข้มข้นและรุนแรงมากยิ่งขึ้น ผู้คนผู้พึ่งพาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในอ่าวปัตตานี ทั้งทางตรงและทางอ้อม จึงประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีผลประโยชน์และปัญหาความต้องการแตกต่างและหลากหลายมากขึ้น อาทิ กลุ่มชาวบ้านที่ทำประมงจับสัตว์น้ำชายฝั่ง กลุ่ม

ทำประมงเพาะเลี้ยง(ปลาในกระชัง นาทุ่งและ หอยแครง) กลุ่มประมงอวนรุนอวนลาก กลุ่มนักธุรกิจและอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำ กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐที่ดูแลเขตนิคมอุตสาหกรรมจังหวัด กลุ่มนักธุรกิจประมงพาณิชย์ เป็นต้น กลุ่มคนต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีบทบาทและส่วนได้เสียกับปัญหาความร่อยหรอและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งในอ่าวปัตตานีทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงและปัญหาการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านดาโต๊ะและชุมชนรอบอ่าวปัตตานีนี้ มีความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทะเลที่เกิดขึ้นทั้งในระดับโลกและระดับประเทศ ดังที่จะได้พิจารณากันต่อไป

2.2 ประมงชายฝั่งในบริบทการเปลี่ยนแปลง

สัตว์น้ำเป็นอาหารที่มีบทบาทและความสำคัญมาเป็นเวลาช้านาน สำหรับชุมชนในหลายประเทศในแถบเอเชีย แอฟริกาและอเมริกาใต้ กลุ่มชาวประมงเป็นจำนวนมากในประเทศแถบเอเชียตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณริมชายฝั่งและตามหมู่เกาะต่างๆ ชุมชนเหล่านี้ แม้จะมีความแตกต่างด้านเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ แต่ว่างก็อาศัยทรัพยากรทะเลชายฝั่งและดำรงชีพด้วยการทำประมงเป็นหลัก สัตว์น้ำสำคัญส่วนใหญ่เป็นปลาผิวน้ำขนาดเล็กซึ่งจับได้ตามเขตชายฝั่ง โดยอาศัยเครื่องมือแบบพื้นบ้าน เช่น โป๊ะ ยอ โพงพาง อวนถัก อวนชัก อวนทับตลิ่งและเบ็ด เรือที่ใช้ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก ใช้ใบเรือและกำลังคนในการพายหรือแจวและสัตว์น้ำที่จับได้มักจะใช้บริโภคในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียงทะเลเป็นส่วนมาก (Firth 1966; Bailey 1983; Hamilton and Snedaker 1984; เทพ เมนะเศวต 2537) การพึ่งพาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรทะเลในอดีตมีขอบเขตจำกัดและตั้งอยู่บนพื้นฐานความจำเป็นของชุมชน อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติอุตสาหกรรม การขยายตัวด้านการค้าและเศรษฐกิจ ตลอดจนการเติบโตของระบบเศรษฐกิจและตลาดโลก โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีที่เรียกกันว่า การปฏิวัติทางทะเล (Blue Revolution) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ขึ้นในชุมชนประมงและประเทศหรือรัฐชายฝั่งทั้งหลาย โดยเฉพาะในชุมชนประมงแถบเอเชียซึ่งมีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตผูกพันกับท้องทะเลและได้อาศัยสัตว์น้ำเป็นแหล่งที่มาสำคัญของโปรตีนในการดำรงชีวิตของครอบครัวและชุมชนมาเป็นเวลานาน

การขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำ

กระบวนการนี้รวมการประมงของเอเชียเข้าสู่ตลาดโลก โดยผ่านการปฏิวัติทางทะเลเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการที่สัตว์น้ำและทรัพยากรทะเลได้กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะแหล่งที่มาของเงินตราต่างประเทศ ดังนั้นความเข้มข้นในจับและการใช้ประโยชน์สัตว์น้ำในรูปแบบต่างๆ ภายใต้อิทธิพลของการผลิตเชิงพาณิชย์ การขยายตัวของตลาดโลกและนโยบายการพัฒนา จึงทวีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและทำให้ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในภูมิภาคนี้เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล จนกระทั่งในช่วงเวลาไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดผลกระทบ

และความเปลี่ยนแปลงในหลายๆด้าน ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรซึ่งไม่เพียงเป็นปรากฏการณ์ที่มีตัวอย่างรูปธรรมที่เห็นได้ชัดในหลายๆพื้นที่เท่านั้น แต่ยังส่งผลปรากฏให้เห็นในรูปของปัญหาการจับสัตว์น้ำเกินขนาด ความร่อยหรอของสัตว์น้ำและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทะเลที่ชุมชนประมงหลายแห่งต้องเผชิญและก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในหลายที่หลายแห่งด้วยกัน

นอกจากนี้การประกาศนโยบายการพัฒนาและการส่งเสริมการขยายตัวเศรษฐกิจโดยเน้นการส่งออกในทศวรรษ 2510 และทศวรรษ 2520 ทำให้รัฐในกลุ่มประเทศอาเซียนลงทุนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพิ่มกันมากขึ้น การหักร้างและถากถางพื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อจัดตั้งเขตอุตสาหกรรมและการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำใกล้พื้นที่แหล่งจับสัตว์น้ำตามธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อพื้นที่วางไข่และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำวัยอ่อนและแหล่งทำมาหากินของชาวประมง ขณะเดียวกัน การเพิ่มผลผลิตภาคเกษตร การพัฒนาอุตสาหกรรม การขยายเมืองและการพัฒนาท่าเรือและโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ในแถบชายฝั่งเพื่อสนับสนุนการคมนาคมขนส่งและการค้า ทั้งภายในและต่างประเทศ ก็ยิ่งเร่งทำให้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่ง ทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น อาทิเช่น มลภาวะในน้ำเนื่องจากการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและยาปราบวัชพืชกันเกินขนาด ตลอดจนการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมและจากการเพาะเลี้ยงกุ้ง เป็นต้น

ในส่วนภาคประมง การพัฒนาและขยายตัวของประมงพาณิชย์เป็นธุรกิจขนาดใหญ่ที่ใช้ทุนเข้มข้นและมุ่งเน้นการส่งออกเป็นหลัก ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงขนาดเล็กหรือชาวประมงชายฝั่งโดยตรง โดยเฉพาะเมื่อฝูงเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ที่ ‘ทันสมัย’ ได้ไล่ล่าจับสัตว์น้ำและแย่งชิงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชายฝั่งซึ่งเป็นแหล่งทำมาหากินสำคัญของกลุ่มชาวประมงขนาดเล็ก เครื่องมือและอุปกรณ์การทำประมงที่ทันสมัยและมีประสิทธิภาพได้สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวประมงขนาดเล็กในหลายประเทศโดยทั่วหน้า ปัญหาและความกดดันใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา จึงส่งผลให้ฐานะความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่ของชาวประมงขนาดเล็กในภูมิภาคนี้ย่ำแย่ลงและถ้าหากไม่มีการกำหนดนโยบายและมาตรการที่เอื้อจริงเอื้อจังกับการแก้ไขปัญหาและความกดดันต่างๆ ก็ดูจะมีความเป็นไปได้สูงที่ชาวประมงกลุ่มนี้จะกลายเป็นส่วนเกินของกระแสการพัฒนาและกลายเป็นกลุ่มคนที่ฐานะความเป็นอยู่ที่ยากจนที่สุดในสังคมกลุ่มหนึ่ง

นับแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การทำประมงของโลกได้มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้และปริมาณและมูลค่าการซื้อขายสัตว์น้ำในตลาดโลก ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ 20 ล้านตันในปีช่วงปี 2481-2493 ได้เพิ่มเป็น 28.3 ล้านตันในปี 2498 และเพิ่มเป็น 40.2 ล้านตันในปี 2503 และ 66.1 ล้านตันในปี 2514 ตามลำดับ ซึ่งเท่ากับเพิ่มขึ้นถึง 3 เท่าตัวในช่วงเวลา 2 ทศวรรษ ในปี 2528 ปริมาณสัตว์น้ำจับได้เพิ่มเป็น 85 ล้านตัน (Lawson 1984: 3) ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการจับสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นมีอยู่ 2 ประการ ประการแรก คือปัจจัยด้านอุปทาน ซึ่งได้แก่ การปรับปรุงอุปกรณ์ เครื่องมือและเทคโนโลยีในการทำประมงให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเรื่อยๆ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือจับและล่อสัตว์น้ำ เครื่องค้นหาดำแหน่งฝูงปลา ระบบและวิธีการแช่แข็ง ตลอดจนวิธี

การถนอมอาหารและการจัดการด้านตลาด ส่วนประการที่สอง เป็นปัจจัยด้านอุปสงค์ ซึ่งได้แก่ มาตรฐานความเป็นอยู่ที่สูงและกำลังซื้อที่เพิ่มขึ้นของประชากรในประเทศกำลังพัฒนาและประเทศที่พัฒนาแล้ว ส่งผลให้ความต้องการบริโภคสัตว์น้ำเพิ่มสูงขึ้นเป็นอย่างมาก รูปแบบการบริโภคที่เปลี่ยนไปเน้นอาหารโปรตีนที่มีคุณภาพ เพิ่มความต้องการสัตว์น้ำและปลาคุณภาพสูง ทั้งในรูปของสด บรรจุกระป๋องหรือแช่แข็ง นอกจากนี้ความต้องการบริโภคเนื้อสัตว์ที่เพิ่มขึ้น ส่งผลให้ความต้องการปลา(ที่ใช้เป็นอาหารสัตว์)เพิ่มขึ้นด้วย ในช่วงกลางทศวรรษ 2520 สัตว์น้ำที่จับได้ในโลกประมาณร้อยละ 70 ถูกนำไปในการบริโภค ที่เหลือถูกนำไปในการทำอาหารสัตว์ น้ำมันและปุย (FAO 1987)

แม้ว่าปริมาณสัตว์น้ำที่จับโดยกองเรือของประเทศอุตสาหกรรมจะลดลงตามลำดับ แต่ในประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศกลับขยายและเพิ่มกำลังและประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำในน่านน้ำของแต่ละประเทศมากขึ้น รวบรวมต้นทศวรรษ 2520 ปริมาณสัตว์น้ำกว่าครึ่งที่จับได้ในโลก เป็นสัตว์น้ำที่ได้จากน่านน้ำในประเทศกำลังพัฒนา ประเทศที่ทำการประมงขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษ 2500 และ 2510 ได้แก่ ไต้หวัน ประเทศไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ เอกวาดอร์ อาร์เจนตินา เม็กซิโก เซเนกัลและไอวอรีโคสต์ เป็นต้น

ตลาดโลกและการค้าระหว่างประเทศมีบทบาทและความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาประมงในประเทศกำลังพัฒนา กว่า 1 ใน 3 ของปริมาณสัตว์น้ำที่จับในประเทศเหล่านี้ ถูกส่งไปขายในตลาดสัตว์น้ำโลก ความสำคัญของตลาดโลกต่อการประมงในประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มขึ้นเนื่องจากการประกาศเขตเศรษฐกิจจำเพาะ 200 ไมล์จากชายฝั่ง (Exclusive Economic Zone หรือ EEZ) ซึ่งทำให้ประเทศหรือ รัฐชายฝั่ง (coastal states) สามารถพัฒนากองเรือจับสัตว์น้ำในทะเลลึกขึ้นมา แทนที่กองเรือประมงน้ำลึกที่มีรัศมีการจับสัตว์น้ำได้ไกลของประเทศที่ทำการประมงเป็นอุตสาหกรรม เช่น รัสเซีย ญี่ปุ่น โปแลนด์ สเปน ได้ ปัจจัยต่างๆ อาทิ ระบบการแบ่งเขตเศรษฐกิจจำเพาะ (EEZ) ที่เอื้อประโยชน์ต่อประเทศหรือรัฐแถบชายฝั่ง ความต้องการของประเทศเหล่านี้ในส่งออกทรัพยากรทะเลสู่ตลาดโลกและความต้องการของกลุ่มผู้บริโภคฐานะดีในประเทศพัฒนาแล้ว ที่จะบริโภคอาหารทะเลคุณภาพสูง เช่น กุ้งชนิดต่างๆ และปลาทูน่า ล้วนเป็นแรงจูงใจและแรงผลักดันสำคัญให้ประเทศกำลังพัฒนาแถบชายฝั่ง ขยายและเพิ่มความสามารถและประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำอย่างรวดเร็วและบ่อยครั้งที่บรรษัทข้ามชาติ รัฐบาลต่างชาติและองค์การระหว่างประเทศ โดยเฉพาะ FAO และธนาคารโลก มีบทบาทกระตุ้นและส่งเสริมอย่างสำคัญ (Bailey et al. 1986)

แม้แต่ในกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย ความต้องการบริโภคสัตว์น้ำของกลุ่มคนหลายกลุ่มได้เพิ่มขึ้นเช่นกัน คนกลุ่มแรก ได้แก่ กลุ่มคนยากจนที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นได้หันมาพึ่งพาปลาเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะในประเทศที่ศักยภาพในการจับสัตว์น้ำและจัดหาซื้อสัตว์น้ำจากต่างประเทศได้ไม่ยาก ในขณะเดียวกันความต้องการและแนวโน้มการใช้จ่ายเงินเพื่อซื้อและบริโภคสัตว์น้ำคุณภาพสูง ของบรรดากลุ่มคนชั้นกลางและกลุ่มคนร่ำรวยในประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศก็มีค่อนข้างสูง ประมาณกันว่าในประเทศด้อยพัฒนาหลายประเทศในแถบเอเชียและแอฟริกา ปลาเป็นอาหารโปรตีนกว่าร้อยละ 50 ของการบริโภคโปรตีนจากอาหารสัตว์ทั้งหมด (FAO 1987)

ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ประมาณกันว่าปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้โดยประมงขนาดเล็กหรือประมงชายฝั่งมีราว 18 ล้านตัน คิดเป็นครึ่งหนึ่งของปริมาณปลาที่จับได้หมดในประเทศกำลังพัฒนาหรือประมาณร้อยละ 25 ของปริมาณปลาที่จับได้ทั้งหมดในโลก นอกจากนี้ถ้าจะพิจารณาเปรียบเทียบกันกับภาคการผลิตอื่นๆ ในแง่ของของโอกาสและการจ้างงานแล้ว ความสำคัญของประมงขนาดเล็กมีมากกว่าปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ด้วยซ้ำ ประมาณกันว่ากว่าร้อยละ 80 ของชาวประมงในกำลังพัฒนาเป็นชาวประมงชายฝั่งซึ่งใช้เครื่องมือและวิธีการที่ต้องอาศัยกำลังคนและการใช้แรงงานแบบเข้มข้น การทำประมงจับสัตว์น้ำชายฝั่งนี้เป็นแหล่งงานของชาวประมงในประเทศกำลังพัฒนามากกว่า 12 ล้านคน (ในจำนวนนี้รวมชาวประมงเพาะเลี้ยงไว้ด้วย) นอกจากนี้ยังมีอีกจำนวนมากที่ทำงานในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การแปรรูป การซื้อขาย การสร้างและต่อเรือ การทำและซ่อมมวน เป็นต้น (Platteau 1989:569-70)

ประเทศกำลังพัฒนาในแถบเอเชียบางประเทศ เช่น จีน อินโดนีเซีย อินเดีย บังกลาเทศและฟิลิปปินส์ มีประชากรที่ทำการประมงส่วนใหญ่เป็นชาวประมงชายฝั่งหรือประมงขนาดเล็กและมีจำนวนใกล้เคียงหรือเกินกว่า 1 ล้านคน ในประเทศแถบเอเชียหลายประเทศ ผลผลิต(สัตว์น้ำที่จับได้)จากภาคประมงขนาดเล็กมีสัดส่วนที่สูง สัตว์น้ำที่จับได้ทั่วโลกไม่น้อยมาจากประเทศเอเชียและในจำนวนนี้มีสัตว์น้ำไม่ใช่น้อยที่มาจากชาวประมงขนาดเล็กจำนวนมหาศาล ในช่วงเวลาเดียวกัน ประมาณกันว่าเฉพาะในกลุ่มประเทศอาเซียนมีชาวประมงขนาดเล็กถึง 2 ล้านคน หรือเมื่อนับเอาจำนวนคนที่พึ่งพาและทำงานเกี่ยวกับการทำประมงด้วย ก็จะมีมากกว่า 10 ล้านคนที่ทำงานจับสัตว์น้ำ ผลิตอาหารสร้างงานและทำรายได้ ตลอดจนสร้างประโยชน์อื่นๆ ให้แก่เศรษฐกิจของประเทศมากมาย โดยเฉพาะประเทศที่ภาคประมงมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ อาทิ ประเทศฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย สิงคโปร์ และประเทศไทย

การประมงไทย: ผลผลิตและการ เปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี

ประเทศไทยมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 2,815 กิโลเมตร แยกเป็นชายฝั่งด้านอ่าวไทย 1,837 กิโลเมตรและชายฝั่งอันดามัน 937 กิโลเมตร พื้นที่ชายฝั่งของภาคใต้ทั้งฝั่งทะเลตะวันออกด้านอ่าวไทยและฝั่งทะเลด้านตะวันตก ซึ่งมีความยาวประมาณ 1,700 กิโลเมตรมีทรัพยากรที่สำคัญ เช่น ป่าชายเลน หาดทรายทะเล ปะการังและสัตว์น้ำ ซึ่งล้วนแต่เป็นองค์ประกอบที่เกื้อหนุนกันภายใต้ความสมดุลของระบบนิเวศชายฝั่งทะเล ก่อให้เกิดความมั่นคง เสถียรภาพและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ชายฝั่งและสัตว์น้ำนานาพันธุ์ ขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งผลิตอาหารและแหล่งทรัพยากรที่เอื้อประโยชน์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม แก่ชุมชนประมงชายฝั่งและประชากรทั่วไปมาเป็นเวลาช้านาน

ในช่วงก่อนทศวรรษ 2490 กำลังผลิตด้านการประมงและปริมาณจับสัตว์น้ำทะเลของประเทศไทยค่อนข้างคงที่ โดยมีจำนวนสัตว์น้ำจับได้ตกประมาณปีละ 150,000 ตัน อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาและเช่นเดียวกับรัฐชายฝั่งอื่นๆ ประเทศไทยได้มีการปรับปรุงการทำประมงและเพิ่มประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในปี 2515 ประเทศไทยก็ได้รับการจัดลำดับอยู่ในกลุ่ม 10 ประเทศที่มีผลผลิตด้านประมงสูงสุดในโลกและต่อมาในทศวรรษ 2530 ผลผลิตด้านประมงของประเทศขยายตัวสูงขึ้นจนจัดอยู่ในอันดับ 5 ถึง 7 ของโลก (ปลดอดประสพ สุรัสวดี 2533) และแม้แต่ในกลุ่มประเทศเอเชียอาคเนย์และในแถบเอเชีย ประเทศไทยก็มีผลผลิตประมงอยู่สูงในอันดับ 1 และอันดับ 3 ตามลำดับ

ในปี 2536 ผลผลิตประมงรวมของประเทศไทยมีมากถึง 3,300,000 ตัน คิดเป็นมูลค่ากว่า 60,000 ล้านบาท ในจำนวนนี้มากกว่า 2,700,000 ตัน (ร้อยละ 83) เป็นผลผลิตจากการจับสัตว์น้ำทะเล (บุญเลิศ ผาสุข 2539) ในปีเดียวกันนี้ ปริมาณสัตว์น้ำมากกว่า 1,300,000 ตันถูกใช้ไปในการแปรรูปเพื่อการส่งออก คิดเป็นมูลค่าถึง 110,285 ล้านบาทและทำให้ประเทศได้เปรียบดุลการค้าถึง 69,000 กว่าล้านบาท

อย่างไรก็ตาม ความสำคัญของผลผลิตประมงต่อเศรษฐกิจของประเทศมีมากกว่าตัวเลขรายได้การส่งออก สัตว์น้ำประมาณ 47,500 ตันเป็นอาหารโปรตีนที่สำคัญของประชากรทั้งประเทศ (เพ็งอ้าง 2539: 32) ในปี 2510 ชาวประมงทั่วประเทศที่ดำรงชีพด้วยการจับสัตว์น้ำทะเลทั้งที่ทำการประมงขนาดเล็กแถบชายฝั่งและประมงพาณิชย์มีจำนวนประมาณ 39,780 ครอบครัวและได้เพิ่มจำนวนเป็น 50,176 ครอบครัวในปี 2538 (สำนักงานสถิติแห่งชาติและกรมประมง 2530, 2540) ชาวประมงเหล่านี้ส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในพื้นที่กว่า 2,500 หมู่บ้านใน 24 จังหวัดที่มีพื้นที่ติดชายฝั่ง โดยเป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคกลางเสีย 11 จังหวัด ส่วนอีก 13 จังหวัดที่เหลืออยู่ในภาคใต้ ในจำนวนครัวเรือนประมง 50,000 กว่าครัวเรือนนี้ ประมาณ 38,000 กว่าครัวเรือน หรือร้อยละ 70 ถือได้ว่าเป็นครัวเรือนประมงขนาดเล็ก ซึ่งดำรงชีพด้วยการจับสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่งเป็นหลัก

ในจำนวนครัวเรือนประมงขนาดเล็ก 38,000 ครัวเรือนนี้ เป็นชาวประมงที่อาศัยอยู่ในแถบพื้นที่ชายฝั่งภาคใต้ประมาณ 34,700 ครัวเรือนหรือร้อยละ 90 ของครัวเรือนประมงขนาดเล็กทั่วประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติและกรมประมง 2540) และปัจจุบันกำลังได้รับความกดดันจากปัญหาความร่อยหรอทรัพยากรสัตว์น้ำและเผชิญกับปัญหาความยากลำบากในการยังชีพด้วยการประมงมากขึ้นทุกขณะ เพราะแม้ว่าภาพรวมผลผลิตภาคประมงของประเทศจะเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ปริมาณสัตว์น้ำที่จับโดยชาวประมงขนาดเล็กกลับลดน้อยลง จาก 400,000 ตันในปี 2513 เหลือเพียง 264,000 ตันในปี 2532 (Platteau 1989; Quist 1993) สาเหตุและที่มาของปัญหานี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในภาคประมงที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2500 ซึ่งได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเทคโนโลยีการทำประมงกันขนานใหญ่ รวมทั้งการสนับสนุนและเน้นหนักอุตสาหกรรมส่งออกอาหารทะเลในระยะต่อมา นโยบายและมาตรการต่างๆ ของรัฐในการพัฒนาการประมงของประเทศไทยนี้ ได้ก่อให้เกิดระบบการผลิตแบบทวีลักษณ์ขึ้นในภาคประมงซึ่งประกอบด้วย ภาคประมงขนาดใหญ่หรือประมงพาณิชย์และภาคประมงขนาดเล็กหรือประมงชายฝั่ง โดยที่ทั้งสองภาคหรือกลุ่มประมงมีความแตกต่างกันทั้งในด้านเทคโนโลยี ทูนและลักษณะวิธีการทำประมง

แม้ว่าการทำประมงของประเทศไทยในช่วงก่อนปี 2500 จะเป็นลักษณะประมงขนาดเล็กและเป็นกิจกรรมที่จำกัดอยู่ในตามบริเวณชายฝั่งเป็นส่วนใหญ่ แต่สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงและชุมชนประมงที่กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่ชายฝั่งทั่วไปกลับไม่เป็นที่รับรู้และเข้าใจกันมากนัก อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในพื้นที่ศึกษาและผลงานการศึกษาชุมชนประมงชายฝั่งที่มีอยู่ไม่มากนักในภาคใต้และในพื้นที่ใกล้เคียง (ดู Fraser 1966; Firth 1950; Bailey 1983; ฉวีวรรณประจวบเหมาะ 1993) ชี้ให้เห็นว่าในชุมชนประมงขนาดเล็กนี้มีระบบและเทคโนโลยีการผลิตที่ต้องใช้และอาศัยแรงงานคนและธรรมชาติเป็นหลัก เช่น เรือพาย เรือแจวและเรือใบ ทำให้พื้นที่และแหล่งจับสัตว์น้ำจำกัดอยู่แถบบริเวณชายฝั่ง เรือประมงและเครื่องมือที่ใช้ เช่น อวน โพงพาง ลอบ ไซ เบ็ด สวิงแห ล้วนแต่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาให้สอดคล้องและเหมาะสมกับการจับสัตว์น้ำและความผันแปรฤดูกาลในแต่ละพื้นที่ โดยเฉพาะเมื่อพิจารณากันถึงความเปราะบางของระบบนิเวศแถบร้อน (tropical ecosystem) กันแล้ว เชื่อกันว่าการพัฒนาเครื่องมือโดยคำนึงถึงสภาพและระบบนิเวศของชาวประมงชายฝั่ง นับเป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีค่าอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากภูมิปัญญาและความรู้ของชาวประมงชายฝั่ง มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับระบบนิเวศในท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด (Kurian 1986) นอกจากนี้ลักษณะชุมชนประมงที่อยู่ห่างไกล มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากกลุ่มคนและวัฒนธรรมหลัก ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีการผลิต หรือการจับสัตว์น้ำที่มีประสิทธิภาพต่ำและมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอย่างจำกัดจำเขี่ย ไม่ว่าจะเป็นการใช้เรือใบ เรือแจวหรือพาย อวนถักจากเส้นด้าย ที่จอดเรือตามธรรมชาติ เทคนิคการถนอมอาหารและแปรรูปแบบง่ายๆ เช่น การทำเค็มและการตากแห้ง ตลอดจนความเสี่ยงด้านเศรษฐกิจและอันตรายต่อชีวิตที่มีอยู่สูง ล้วนแต่เป็นปัจจัยช่วยควบคุมและป้องกัน ปัญหาการจับสัตว์น้ำเกินขนาด (overfishing) ไว้ได้พอสมควร

แม้ว่ารัฐบาลไทยจะมีบทบาทในการพัฒนาการประมงมาตั้งแต่ทศวรรษ 2490 แต่นโยบายและมาตรการการแทรกแซงและพัฒนาการประมงของประเทศเกิดขึ้นอย่างจริงจังตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา โดยมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาปรับปรุงการประมงของประเทศให้ทันสมัย ทั้งนี้เพื่อแสวงหาประโยชน์จากตลาดสัตว์น้ำโลกที่สามารถสร้างกำไรและให้รายได้สูง การพัฒนาภาคประมงนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับนโยบายส่งเสริม กระตุ้นและสนับสนุนการพัฒนาการทำประมงขนาดใหญ่หรือประมงพาณิชย์และอุตสาหกรรมประมง ในการนี้นักลงทุนภาคเอกชนได้รับสิทธิและแรงจูงใจต่างๆ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงการทำประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่และกิจการประมงอื่นๆ เช่นเดียวกับประเทศในแถบเอเชียอาคเนย์ รัฐบาลไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่ทำให้สนับสนุนการพัฒนาประมงขนาดใหญ่อย่างแข็งขัน โดยผ่านโครงการต่างๆ เช่น การพัฒนาและทดลองเครื่องมือประมง การสำรวจทางทะเล การส่งเสริมให้คำแนะนำด้านเทคนิคและการอบรม การสร้างสะพานปลาและลงทุนโครงสร้างพื้นฐานที่เกี่ยวข้องและการให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ โครงการเหล่านี้ได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนจากองค์กรต่างประเทศด้านการพัฒนาต่างๆ ในช่วงปี 2496-2529 ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรระหว่างประเทศในการพัฒนาการประมงมากกว่า 19,550 ล้านบาท เงินทุนช่วยเหลือจำนวนนี้เพียง 80 ล้านบาทเท่านั้น ที่ตกไปถึงภาคประมงขนาดเล็ก (บุญเลิศ ผาสุข 2530: 382-3)

ตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ปัจจัยต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก เช่น การขยายตัวของตลาดส่งออกและความต้องการสัตว์น้ำในต่างประเทศ การช่วยเหลือของรัฐบาลต่างประเทศและองค์กรระหว่างประเทศ การลงทุนของนักธุรกิจพ่อค้าในประเทศและตามพื้นที่จังหวัดชายฝั่ง การสนับสนุนจากภาครัฐ ความพร้อมด้านเทคโนโลยีและการเติบโตของกลุ่มทุนธุรกิจการในประเทศ ได้ส่งผลกระทบและผลักดันให้ประสิทธิภาพการทำประมงทะเลและปริมาณสัตว์น้ำทะเลที่จับได้ของประเทศเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ปริมาณสัตว์น้ำทะเลในปี 2503 ที่จับได้ประมาณ 147,000 ตัน ได้เพิ่มจำนวนเป็นกว่า 2,700,000 ตันในปี 2536 หรือเพิ่มขึ้นถึง 18 เท่า โดยที่สัดส่วนสัตว์น้ำทะเลต่อปริมาณสัตว์น้ำทั้งหมดได้เพิ่มจากร้อยละ 67 เป็นร้อยละ 82 (ดูตารางที่ 5) กล่าวได้ว่าปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้มากขึ้นเป็นประวัติการณ์ในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา เป็นผลพวงจากการพัฒนาภาคประมงพาณิชย์และเรือขนาดใหญ่ที่ใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำที่ทันสมัย โดยเฉพาะการใช้เครื่องมืออวนลาก อาทิ อวนลากแผ่น อวนลากคู่และอวนลากคานถ่าง ซึ่งได้เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นอย่างมาก ในช่วงปี 2503-2524 มีรายงานระบุว่าจำนวนเรืออวนลากที่จดทะเบียนได้เพิ่มจาก 99 ลำ เป็น 11,475 ลำ (Vorawoot 2529)

ตารางที่ 5: แสดงปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ช่วงปี 2503-2536

ปี พ.ศ.	ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ (1,000 ตัน)		% ของสัตว์น้ำทะเล ต่อสัตว์น้ำทั้งหมด
	สัตว์น้ำทั้งหมด	สัตว์น้ำทะเล	
2503	219	147	67.1
2508	615	529	86.0
2513	1,449	1,336	92.2
2518	1,555	1,395	89.7
2520	2,190	2,068	94.4
2523	1,792	1,648	91.9
2526	2,225	2,100	94.4
2529	2,573	2,349	91.2
2532	2,740	2,539	92.7
2536	3,327	2,752	82.7

ที่มา: คำนวณจาก กรมประมง สถิติการประมง หลายฉบับ

พัฒนาการและผลผลิตด้านประมงของประเทศได้ขยายตัวขึ้นจนเกินขีดความต้องการของประเทศตั้งแต่ปี 2517 หลังจากนั้น รัฐได้เปลี่ยนนโยบายการพัฒนาหันไปมุ่งเน้นการส่งออกสินค้าและผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำ เพื่อนำเงินตราต่างประเทศเข้าประเทศเป็นหลัก โดยใช้ยุทธศาสตร์และมาตรการสำคัญ อาทิ การแนะนำและเผยแพร่วิธีการแปรรูป การยกเว้นภาษีอากรส่งออกสินค้าและการตั้งกำแพงภาษีสินค้าต่างประเทศและลดหย่อนภาษีนำเข้าอุปกรณ์สำหรับโรงงานแปรรูป (บุญเลิศ ผาสุข 2539)

นับแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2510 จำนวนอุตสาหกรรมและโรงงานเกี่ยวข้องกับการประมง เช่น โรงงานแช่แข็ง ห้องเย็น โรงงานแปรรูปและบรรจุกระป๋องจึงได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น ขณะที่ปริมาณและมูลค่าผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำส่งออกก็ได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นประวัติการณ์ ในช่วงปี 2521-2537 ปริมาณและมูลค่าผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำส่งออก (เช่น ปลา-กุ้ง-ปลาหมึกแช่แข็ง อาหารทะเลบรรจุกระป๋อง) เพิ่มขึ้นจาก 240,000 ตันเป็น 1,250,000 ตันหรือเพิ่มขึ้น 5 เท่าและจาก 324 ล้านบาทเป็นมากกว่า 110,000 ล้านบาทหรือเพิ่มขึ้น 21 เท่า ตามลำดับ ส่วนแรงงานในภาคอุตสาหกรรมประมงก็ได้เพิ่มขึ้นจาก 50,000 คนในปี 2528 เป็น 100,000 คนในปี 2537 และตั้งแต่ปี 2536 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้กลายเป็นประเทศที่ส่งผลิตภัณฑ์อาหารทะเลเป็นสินค้าออกเป็นอันดับหนึ่งของโลก

ประมงชายฝั่ง: โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง

ชาวประมงชายฝั่งได้รับผลกระทบอย่างไรจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว? ดังที่ได้กล่าวไปในตอนต้นว่า ก่อนทศวรรษ 2490 สัตว์น้ำทะเลส่วนใหญ่ของประเทศได้มาจากการทำประมงขนาดเล็กที่ใช้เรือใบ หรือเรือพาย เครื่องมือประมงพื้นบ้านและอาศัยแรงงานหากินตามบริเวณชายฝั่งเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษ 2500 ที่เริ่มมีการพัฒนาภาคประมง แม้ว่าส่วนใหญ่แล้ว อุปกรณ์ เครื่องมือ เทคนิคและวิธีการใหม่ๆ ในการจับ การแปรรูปและการขนถ่ายสัตว์น้ำ จะเอื้อต่อการพัฒนาเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่และจำกัดอยู่เฉพาะในหมู่กลุ่มคนที่มีความร่ำรวยมาก แต่ก็ได้มีความพยายามของชาวประมงชายฝั่ง ที่จะนำเครื่องยนต์มาประยุกต์ใช้กับเรือประมงพื้นบ้านแทนการใช้แรงพายและการอาศัยลมพัดใบเรือดังเช่นอดีต ผลลัพธ์และความสำเร็จทำให้การใช้เรือขนาดเล็ก (เช่น เรือท้ายตัด เรือหางยาวและเรือกอและ) ที่มีการติดตั้งเครื่องยนต์ แพร่หลายไปในหมู่ชาวประมงชายฝั่งอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวประมงขนาดเล็กจำนวนมาก การปรับเปลี่ยนเครื่องมือให้ทันสมัยจึงหมายถึงความจำเป็นต้องก้าวเข้าไปสู่ระบบการกักขังสัตว์น้ำจากพ่อค้าหรือเจ้าแม่ ผู้นำและผู้มีฐานะในชุมชน แต่ก็มีชาวประมงชายฝั่งไม่ใช่น้อยที่ยังคงดำรงชีพด้วยการใช้เครื่องมือประมงที่ใช้กันมาแต่เดิม โดยเฉพาะเรือพายเรือแจว แม้จะมีจำนวนลดน้อยลงเรื่อยๆ ขณะที่ในบางพื้นที่ ชาวประมงชายฝั่งเริ่มหันไปทำงานรับจ้างเป็นลูกเรือในภาคประมงพาณิชย์ ซึ่งมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว

ตัวเลขจากตารางที่ 6 แสดงข้อมูลคร่าวๆ ของประมงแต่ละประเภทในระดับประเทศและในช่วงเวลาเกือบสามทศวรรษ จะเห็นได้ว่าคร่าวเรือประมงชายฝั่งประกอบด้วยคร่าวเรือประมง 3 กลุ่มด้วยกัน ซึ่งได้แก่ กลุ่มที่ไม่มีหรือไม่ใช่เรือ กลุ่มที่ใช้เรือพายหรือเรือแจวและกลุ่มที่ใช้เรือเล็กหรือเรือหางยาวติดเครื่อง ในช่วงปี 2510-2538 กลุ่มคร่าวเรือประมงชายฝั่ง 2 กลุ่มคือกลุ่มที่ไม่มีเรือและที่มีเรือพายเรือแจวซึ่งถือได้ว่าเป็นคร่าวเรือประมงที่มีฐานะยากจน ได้ลดจำนวนลงมากที่สุด ในช่วงปี 2510-2533 คร่าวเรือประมงกลุ่มแรก (ซึ่งมีฐานะลำบากยากจนกว่ากลุ่มอื่น) ลดลงจาก 6,485 เหลือ 3,009 คร่าวเรือ หรือลดลงกว่าร้อยละ 50 ขณะที่คร่าวเรือประมงกลุ่มที่สองลดลงจาก 15,715 เหลือเพียง 2,617 คร่าวเรือ หรือลดลงถึงกว่าร้อยละ 80 ในช่วงปีเวลาเดียวกัน ชาวประมงกลุ่มที่สามซึ่งได้แก่ชาวประมงชายฝั่งที่ใช้เรือเล็กติดเครื่องกลับมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก โดยเพิ่มจาก 13,740 เป็น 35,613 คร่าวเรือ หรือเพิ่มถึงเกือบร้อยละ 160 ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าชาวประมงชายฝั่งที่ใช้เรือขนาดเล็กติดเครื่องยนต์ จะเป็นกลุ่มชาวประมงขนาดเล็กที่ได้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี ราคาและตลาดสัตว์น้ำที่กำลังขยายตัวมากกว่าชาวประมงชายฝั่งกลุ่มอื่นๆ

	2510	2528	2538
จำนวนครุเรือประมงทะเล (1) ทั้งหมด	38,321	49,862	50,176
ประเภทและขนาดครุเรือประมง			
1.ขนาดเล็ก/ประมงชายฝั่ง (2)	35,940	37,318	38,230
ก.ไม่ใช้เรือ/ไม่มีเรือ	6,485	3,208	3,009
ข.ใช้เรือพาย/เรือแจว	15,715	7,319	2,617
ค.ใช้เรือขนาดเล็กติดเครื่อง	13,740	26,791	35,613
2.ขนาดกลางและขนาดใหญ่/พาณิชย์ (3)	2,381	13,927	11,873
ประเภทเรือประมง : (ลำ)			
1.จำนวนทั้งสิ้น	35,631	53,427	54,538
2.เรือแจว/เรือพาย	16,584	8,077	2,836
3.เรือติดเครื่องยนต์	19,047	45,350	51,702
ก.เรือหางยาว/เรือขนาดเล็ก	ไม่มีข้อมูล	28,368	36,431
ข.เรือขนาดกลางและใหญ่	ไม่มีข้อมูล	16,982	15,271

ที่มา: สถิติกรมประมงปี 2510 และ การสำรวจสำมะโนทะเลปี 2528 และปี 2538

หมายเหตุ: (1) หมายถึงครุเรือที่ทำประมงจับสัตว์น้ำในทะเล (ไม่นับรวมครุเรือประมงที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ); (2) หมายถึงครุเรือที่ใช้เรือท้ายตัด/เรือหางยาวขนาดเล็ก(ยาว 5-12 เมตร) โดยมีเครื่องยนต์ที่ติดตั้งบนท้ายเรือ (out-board) เป็นแรงขับเคลื่อน; (3) หมายถึงครุเรือประมงที่ใช้เรือขนาดกลางและใหญ่(ขนาดตั้งแต่ 5 ตันกรอส - มากกว่า 50 ตันกรอส) ติดตั้งเครื่องยนต์ในตัวเรือ (in-board) มีกำลังขับเคลื่อน(แรงม้า)สูงและรัศมีทำการประมงไกลจากฝั่ง ทำประมงในทะเลลึกได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงนี้จะหมายถึงการเพิ่มประสิทธิภาพ เพิ่มผลผลิตและรายได้ แต่การขาดความช่วยเหลือจากรัฐและอคติของสถาบันการเงินที่มีต่อชาวประมงชายฝั่ง(ซึ่งมีฐานะยากจนและขาดหลักทรัพย์ ดังนั้นจึงจัดได้ว่าเป็นกลุ่มลูกค้าที่มีความเสี่ยงสูง)ทำให้ชาวประมงชายฝั่งส่วนใหญ่ ต้องอาศัยแหล่งเงินทุนสำหรับการพัฒนาปรับปรุงเทคโนโลยี(ซึ่งต้องอาศัยทุนจำนวนไม่น้อย)จากภาคเอกชน โดยเฉพาะพ่อค้าและนายทุนเงินกู้ซึ่งได้เข้ามามีบทบาท ควบคุมการกู้เงินและได้รับประโยชน์ไปไม่น้อยจากการเปลี่ยนแปลงนี้ ในช่วงปี 2527-2531 ปริมาณสินเชื่อของสถาบันการเงินของรัฐหรือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ที่ให้แก่ประมงขนาดเล็กเพิ่มจาก 68 ล้านบาท เป็น 114 ล้านบาทและจำนวนครุเรือประมงขนาดเล็กที่กู้ยืมเพิ่มจาก 4,882 ครุเรือ เป็น 5,332 ครุเรือ ขณะที่ในช่วงเวลาเดียวกันปริมาณสินเชื่อของธุรกิจประมงขนาดกลางและขนาดใหญ่(รวมธุรกิจการเพาะเลี้ยงด้วย) เพิ่มจาก 3,367 ล้านบาท เป็น 9,180 ล้านบาท (สมบัติ ศกุนตะเสฐียรและคณะ 2533:106) เมื่อเทียบสัดส่วนกันแล้วจะเห็นได้ว่าแม้ว่าจำนวนครุเรือประมงขนาดเล็กจะมีถึงร้อยละ 80 ของจำนวนครุเรือประมงทั้งหมด แต่กลับได้รับสินเชื่อจากสถาบันการเงินภาครัฐ คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 1-2 ของปริมาณสินเชื่อที่ให้กับภาคประมงพาณิชย์เท่านั้น

แต่ผลกระทบจากอคติและการเพิกเฉยของรัฐบาล อาจจะไม่ส่งผลเสียร้ายแรงต่อชาวประมงขนาดเล็กมากนัก ถ้าในช่วงเวลาที่สำคัญเดียวกันนี้ รัฐไม่ได้ส่งเสริมและนำเอาเทคนิคและวิธีการทำประมงอวนลากเข้ามาใช้ เทคนิคการจับปลาโดยใช้อวนลากมีการนำมาทดลองใช้และพัฒนาขึ้นตั้งแต่ปี 2504 จัดเป็นความก้าวหน้ากระโดดด้านเทคโนโลยีการประมงที่มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำมากกว่าเครื่องมือใดๆ ที่มีมาก่อนหน้านี้ เครื่องมือประมงอวนลากแม้จะต้องอาศัยเงินทุนสูง แต่ก็มีประสิทธิภาพและได้ผลตอบแทนสูง(กว่าเครื่องมือประมงเก่าชนิดตั้งอยู่กับที่) เช่นกัน ในช่วงกลางทศวรรษ 2510 ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้โดยเครื่องมืออวนลากมีมากกว่า 1,100,000 ล้านตัน คิดเป็นร้อยละ 81 ของปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ด้วยเครื่องมืออื่นๆ ทั้งหมด ในปี 2534 ตัวเลขดังกล่าวเพิ่มเป็นกว่า 1,300,000 ล้านตัน ขณะที่สัดส่วนลดลงเป็นร้อยละ 56 (ดูตารางที่ 7)

ตารางที่ 7: แสดงผลผลิตสัตว์น้ำของเครื่องมือประมงแต่ละประเภทช่วงปี 2516-2534 (ตัน)

ปี	อวนลาก (1)	อวนล้อมจับ (2)	อวนลอย	อุปกรณ์เคลื่อนที่	อุปกรณ์ประจำที่	เบ็ด
2516	1,125,098	117,446	50,501	39,190	40,127	6,898
2523	1,055,150	224,622	121,131	59,719	41,427	8,767
2528	1,002,392	570,917	141,868	62,942	36,008	9,413
2534	1,398,544	737,811	103,702	66,175	35,569	6,630

ที่มา: กรมประมง สถิติการประมงทะเล 2525, 2534

หมายเหตุ: (1) จับปลาหน้าดิน โดยเฉพาะอวนลากแผ่นตะเฆ่จะจับสัตว์น้ำได้กว่าร้อยละ 50 ของปลาที่จับโดยอวนลากทั้งหมด (2) ใช้จับปลาผิวน้ำ

การทำประมงอวนลากได้กลายเป็นเครื่องมือประมงที่ให้ประโยชน์ตอบแทนสูงและได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็ว นักธุรกิจและกลุ่มนายทุนจึงเข้ามาลงทุนทำประมงอวนลากเป็นจำนวนมาก มีรายงานระบุว่าจำนวนเรืออวนลาก(เฉพาะที่จดทะเบียน)ได้เพิ่มจาก 99 ลำในปี 2503 เป็น 11,745 ลำในปี 2524 และถ้าหากนับเรือประมงพาณิชย์อวนลากและอวนร่นรวมกันแล้วจะมีถึง 13,374 ลำในปี 2525 (Vorawoot 2529) อย่างไรก็ตาม นักวิชาการประมงเชื่อว่าจำนวนเรืออวนลากที่เหมาะสมกับกำลังการผลิตของอ่าวไทยควรมีเพียงแค่ 5,000 ลำเท่านั้น (ชาวกรมประมง 2530) ตัวเลขและข้อมูลที่ขัดแย้งกันนี้ ชี้ให้เห็นความล้มเหลวของรัฐในการติดตามดูแลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงแรกๆ และตลอดจนการติดตามประเมินผลการขยายตัวประมงและควบคุมผลกระทบที่มีต่อทรัพยากรทะเล

แม้ว่าจะไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบ ของการทำประมงอวนลากที่มีต่อชุมชนประมงชายฝั่งในช่วงแรกๆนัก แต่คำบอกเล่าของชาวประมงสูงอายุในพื้นที่และรายงานการศึกษาชุมชนประมงในแถบภาคใต้ตอนล่าง ชี้ให้เห็นว่า เรือประมงอวนลากหรือประมงพาณิชย์ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงขนาดเล็กค่อนข้างมาก โดยเฉพาะความร่อยหรอของจำนวนปลาและฝูงปลาในบริเวณชายฝั่ง ในช่วงปี 2499-2506 มีรายงานระบุว่า ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ลดลงจาก 9,000 ตัน เหลือเพียง 3,000 ตัน (Fraser 1966)

แม้ว่าสัตว์น้ำในทะเลในประเทศไทย จะถือกันว่าเป็นทรัพยากรสาธารณะสมบัติ แต่ในชุมชนประมง ชาวบ้านมักจะมีใจและความคิดกว้างๆ เกี่ยวกับพื้นที่หรืออาณาบริเวณหรือขอบเขตและสิทธิในการทำประมงที่มีมาแต่เดิม สิทธิเหล่านี้ไม่ได้มีความชัดเจนเหมือนกับสิทธิในที่ดินทำกิน แต่ก็มีความเข้าใจและความคิดร่วมกันกว้างในเรื่องที่ว่าใครในพื้นที่ควรมีสิทธิอะไรและอย่างไร (ดังจะได้อภิปรายต่อไป) ในอดีตความขัดแย้งในเรื่องการใช้ประโยชน์จึงมีน้อยหรือไม่มี นอกจากนี้ การพึ่งพาเรือประมงที่มีขนาดเล็กและอาศัยแรงลม(ใบเรือ)และแรงงานมนุษย์(พายหรือแจว)เป็นหลัก ทำให้พื้นที่จับสัตว์น้ำมีขอบเขตจำกัดไปด้วย แม้จะมีกรณีที่ชาวประมงอพยพย้ายที่ทำกินไปตามฤดูกาลและฝูงปลา อยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่แล้วชุมชนประมงจะจำกัดพื้นที่หาปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ตามบริเวณทะเลริมฝั่งใกล้ๆ กับหมู่บ้าน

แต่การนำเอาเรือประมงขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์มาใช้ ทำให้ขอบเขตและรัศมีของพื้นที่การจับสัตว์น้ำขยายวงกว้างขึ้น โดยเฉพาะเรือประมงพาณิชย์ขนาดกลางและใหญ่ที่สามารถขยายพื้นที่การทำประมงหาปลาได้ระยะทางไกลๆมากขึ้น เรือเหล่านี้มักจะมีเจ้าของและลูกเรือที่มาจากนอกชุมชนประมง ผู้ซึ่งขาดความรู้ความเข้าใจในสิทธิ ความเหมาะสมและกติกาตามประเพณีที่ยึดถือและตกลงกันมา สิ่งเหล่านี้ทำให้ความสมดุลและเสถียรภาพของวิถีชีวิตชุมชนประมงชายฝั่งเปลี่ยนไปทันที เพราะถึงแม้เรืออวนลากจะมีกำลังเครื่องที่สามารถออกไปจับสัตว์น้ำไกลจากฝั่งได้ แต่ชาวประมงอวนลากก็มักจะเข้ามาล่าลากสัตว์น้ำแถบชายฝั่ง เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์และมีสัตว์น้ำหน้าดินและกุ้งที่ทำกำไรได้สูงอยู่มาก นี่จึงหมายถึงการลุกล้ำเข้าไปในเขตน่านน้ำชายฝั่งที่ชุมชนประมงได้อาศัยพึ่งพิงเป็นแหล่งทำมาหากินมาเป็นเวลานาน เพื่อที่จะไล่ล่า กวาดต้อนและลากเอาฝูงปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ ไปและการลุกล้ำเขตชายฝั่งนี้ได้ทำลายและสร้างความเสียหายให้เกิดขึ้นกับอวนลอยนานาชนิดและเครื่องมือประมงอื่นๆ ที่วางอยู่ในบริเวณดังกล่าวชาวประมงชายฝั่งน อ กจากนี้ ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำประมงพาณิชย์อีกอย่างหนึ่ง ก็คือ การกวาดล้างและทำลายทรัพยากร เนื่องจากการใช้อวนตาขนาดเล็ก ลากและกวาดไปบนพื้นดินท้องทะเล ทำความเสียหายต่อบริเวณพื้นที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำและกวาดจับลูกปลาและสัตว์น้ำอื่นๆที่มีค่าไปก่อนสัตว์น้ำเล็กๆเหล่านี้ที่จะได้เติบโตได้ขนาดที่จะจับขายและบริโภคได้ ถึงแม้จะไม่มีตัวเลขสถิติโดยตรง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า การขยายตัวของเรือประมงพาณิชย์และการทำประมงอวนลากอวนรุนอย่างหนัก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ระหว่างเขตชายฝั่งจนถึงระดับน้ำลึก 50 เมตร นับเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่สภาพการจับ

สัตว์น้ำจนเกินระดับกำลังผลิตที่ยั่งยืน (maximum sustainable yield) ของทรัพยากร สัตว์น้ำ จนเกิดปัญหา การจับสัตว์น้ำจนเกินควร (overfishing) และทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำเสื่อมโทรม และร่อยหรอลงไปในที่สุด

ตารางที่ 8: แสดงผลผลิตของเรือประมงวนลากในช่วงปีต่างๆ

ปี พ.ศ.	สัตว์น้ำทั่วไป	ปี พ.ศ.	สัตว์น้ำหน้าดิน	ปี พ.ศ.	ปริมาณปลา
2504	297.8 ตัน/ชม.	2504	297.6 กก./ชม.	2514	100,505 ตัน
2516	84.5 ตัน/ชม.	2525	49.2 กก./ชม.	2520	31,204 ตัน
2537	37.0 ตัน/ชม.	2534	22.7 กก./ชม.	---	---

ที่มา: บุญเลิศ ผาสุข 2539

ตารางที่ 9: แสดงปริมาณสัตว์น้ำทะเลที่จับได้ แยกตามชนิดและมูลค่า ปี 2528 2530 2533

ปี	ปริมาณ(1,000 ตัน)และมูลค่า(ล้านบาท)สัตว์น้ำที่จับได้					
	ทั้งหมด		ปลาชนิดต่างๆ		ปลาเปิด	
	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า	ปริมาณ	มูลค่า
2528	2,057.7	15,650.6	1,570.4	7,291.6	776.4	1,640.8
2530	2,601.9	23,083.2	2,017.4	9,827.0	1,105.7	2,258.4
2533	2,555.4	35,492.0	1,798.9	11,925.8	976.2	2,603.2

ที่มา: กรมประมง สถิติการประมงแห่งประเทศไทย ปี 2528, 2530 และ 2533

หลักฐานบ่งชี้สภาพและปัญหาการจับสัตว์น้ำเกินขนาดนี้ จะเห็นได้จาก ‘ดัชนีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำหรือปริมาณจับต่อหน่วยการลงแรงประมง’ ที่แสดงผลผลิตของเรือวนลากที่ลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ผลผลิตสัตว์น้ำทั่วไปและสัตว์น้ำหน้าดินที่จับได้โดยเรือประมงวนลากชั่วโมงละเกือบ 300 ตัน ในช่วงกลางทศวรรษ 2530 ลดเหลือแค่ชั่วโมงละ 37 ตันและ 23 ตัน ตามลำดับและในช่วงปี 2514-2520 ปริมาณปลาที่จับได้โดยเรือวนลากลดลงจาก 100,000 ตันเหลือเพียง 31,000 ตัน (ดูตารางที่ 8) ในจำนวนสัตว์น้ำทั้งหมดที่จับได้นี้ สัดส่วนของ ‘ปลาเปิด’ ซึ่งเป็นลูกกุ้งลูกปลาตัวเล็กๆได้เพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก ในช่วงปี 2510-2536 สัดส่วนปลาเปิดเพิ่มจากร้อยละ 18 เป็นร้อยละ 40 ของปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ทั้งหมด ในจำนวนนี้เกือบครึ่งหนึ่งเป็นลูกปลาหรือพันธุ์สัตว์น้ำที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ แต่ยังมีขนาดเล็กอยู่ (ดูตารางที่ 9 ประกอบ)

ความเสื่อมโทรมและปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลง ทำให้กลุ่มชาวประมงพาณิชย์ที่ใช้เรือขนาดกลางและขนาดใหญ่จำเป็นต้องเพิ่ม(ความพยายามและเวลาใน)การทำประมงให้เข้มข้นขึ้น เพื่อรักษาระดับการผลิตและปริมาณการจับสัตว์น้ำและผลกำไรเอาไว้ให้ได้ แม้ว่าในหลักการแล้ว พื้นที่และแหล่งจับปลาของเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ที่มีเครื่องยนต์กำลังสูงและเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่มีประสิทธิภาพน่าจะเป็นบริเวณเขตนอกฝั่งและทะเลลึก แต่การรุกล้ำเข้ามาจับสัตว์น้ำในเขตชายฝั่งของเรือประมง

ขนาดใหญ่ เริ่มส่งผลกระทบและเป็นที่รู้สึกร่วมกัน แล้วในชุมชนประมงชายฝั่งตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำระหว่างกลุ่มประมงพาณิชย์และกลุ่มประมงชายฝั่งทวีความรุนแรงขึ้นตามจำนวนเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ที่เพิ่มมากขึ้น แนนอน กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบที่รุนแรงคือชาวประมงชายฝั่งขนาดเล็กซึ่งทางเลือกจะตีบตันไปทุกขณะ กล่าวคือ แม้ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้และรายได้จะลดน้อยลง แต่ก็ขาดเงินทุนที่จะนำมาปรับปรุงเพิ่มความสามารถการผลิตหรือการจับสัตว์น้ำหรือเพื่อนำไปซื้อเรือ เครื่องยนต์และเครื่องมืออื่นๆที่ทันสมัยกว่า ใหญ่กว่า และมีประสิทธิภาพกว่าเดิม

ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่ความรุนแรงและข้อพิพาทระหว่างกลุ่มประมงขนาดเล็กและกลุ่มประมงพาณิชย์จึงเกิดขึ้นและกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรงและเรื้อรังในที่สุด จนผลักดันให้รัฐจำเป็นต้องยื่นมือเข้ามาจัดการกับปัญหา ด้วยการออกประกาศกฎ(กระทรวงเกษตรและสหกรณ์) ห้ามเรืออวนรุนอวนลากเข้าไปทำการประมงในพื้นที่ห่างจากชายฝั่ง 3 กิโลเมตรบริเวณฝั่งอ่าวไทยในปี 2515 และบริเวณชายฝั่งอันดามันในปี 2522 อย่างไรก็ตาม กฎเหล่านี้ไม่เคยได้รับการบังคับใช้อย่างจริงจังแต่อย่างใด

ความขัดแย้งเรื่องการรุกรานพื้นที่และแหล่งจับสัตว์น้ำชายฝั่งของเรือประมงพาณิชย์ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในพื้นที่ชายฝั่งและผลผลิตหรือจำนวนสัตว์น้ำที่ชาวประมงขนาดเล็กจับได้ ข้อมูลที่มีอยู่อย่างจำกัด ชี้ให้เห็นผลผลิตและปริมาณสัตว์น้ำที่ชาวประมงขนาดเล็กจับได้มีจำนวนลดน้อยลง ในช่วงปี 2514-2529 ปริมาณปลา หอยและกุ้งที่จับได้โดยชาวประมงขนาดเล็กลดลงจาก 145,918 ตัน เหลือเพียง 83,815 ตัน (ดูรายละเอียด ตารางที่ 9) และในช่วงปี 2513-2532 ปริมาณสัตว์น้ำทั้งหมดที่จับได้โดยชาวประมงขนาดเล็ก ลดลงจาก 400,000 ตัน เหลือเพียง 264,000 ตันหรือลดกว่าร้อยละ 30 ขณะที่สัดส่วนของผลผลิตจากภาคประมงขนาดเล็กต่อปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ทั้งหมด ลดลงจากร้อยละ 30 เหลือเพียงร้อยละ 10 (ดูจากตารางที่ 10) เมื่อพิจารณาสภาพปัญหาผลผลิตและปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลง ภายใต้เงื่อนไขการใช้ความพยายาม เวลา และทุนในการจับสัตว์น้ำ จำนวนเรือและจำนวนชาวประมงทำงานในภาคประมงขนาดเล็กที่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะชาวประมงที่ใช้เรือติดเครื่อง (ดูตารางที่ 6 ประกอบ) นี้น่าจะหมายถึงผลผลิตและจำนวนสัตว์น้ำที่ลดลงต่อหน่วยการลงแรงและต่อคน

ตารางที่ 9: แสดงปริมาณสัตว์น้ำที่จับโดยชาวประมงขนาดเล็ก, ปี 2514 และ 2528-29

ชนิด/ประเภทสัตว์น้ำ	ปี 2514	ปี 2528-29
ปลา (ตัน)	72,977	53,128
หอย (ตัน)	53,887	14,952
กุ้ง (ตัน)	19,054	15,735
รวม	145,918	83,815

ที่มา: สมบัติ ศกุนตะเสฐียร สถาพร ทักษาดิพงษ์และถวิล รัชทอง. ‘สินเชื่อเพื่อการพัฒนา

ชุมชนประมงทะเลขนาดเล็กในภาคใต้’ วารสาร ธ.ก.ส. 6:3 เม.ย.-ก.ค. 2533: 97-98

ตารางที่ 10: แสดงปริมาณและสัดส่วนของสัตว์น้ำที่จับได้โดยชาวประมงขนาดเล็ก

ปี พ.ศ.	ปริมาณ (ตัน)	สัดส่วน(%ของปริมาณทั้งหมด)
2513	400,707	30.0
2521-2524 [*]	237,000 [*]	14.0 [*]
2525	294,013	14.8
2527	283,948	14.8
2532	264,056	10.4

ที่มา: Platteau 1989:569; Veravat 1987:21; Quist 1993 และคำนวณจาก สถิติการประมง

แห่งประเทศไทย หลายฉบับ (2518, 2523, 2525)

^{*} เป็นค่าเฉลี่ยปี 2521-2524 (โครงการพัฒนาประมงพื้นบ้าน วารสารการประมง 37:4 2527)

สำหรับกลุ่มธุรกิจประมงพาณิชย์ การแข่งขันและการขยายตัวของตลาดส่งออกทำให้มีการลงทุนด้านเครื่องมือ อุปกรณ์ เทคโนโลยีและโรงงานแปรรูปเพิ่มขึ้น ทำให้จำเป็นต้องขยายพื้นที่จับสัตว์น้ำและเพิ่มกำลังการทำประมงให้สูงขึ้น ซึ่งก็ยิ่งเพิ่มปัญหาการรุกร้าและการละเมิดกฎหมายเข้าไปกวาดจับสัตว์น้ำในเขตชายฝั่งจนเกินขนาดให้รุนแรงมากขึ้น ขณะเดียวกันสภาพความเสื่อมโทรมและความร่อยหรอของทรัพยากรชายฝั่งทะเลก็จะไปสร้างแรงกดดันต่อชาวประมงขนาดเล็ก ให้ทำการประมงจับสัตว์น้ำเข้มข้นและการใช้เครื่องมือที่ให้ประสิทธิภาพในระยะสั้น เช่น อวนตาถี่ ระเบิด ยาเบื่อและการใช้เครื่องมือและวิธีการประมงที่ผิดกฎหมายอื่นๆ เพื่อจับสัตว์น้ำให้มากขึ้นในทุกวิถีทาง รวมทั้งการจับสัตว์น้ำขนาดเล็ก ทั้งนี้เพื่อทดแทนผลผลิตที่ลดน้อยลง นี่คือการมาถึงของสิ่งที่เรียกว่า วงจรอุบาทว์ของการจับสัตว์น้ำเกินขนาด (vicious circle of overfishing)

สภาพทรัพยากรทะเลที่เสื่อมโทรมและจำนวนสัตว์น้ำที่ลดน้อยลง ทำให้กลุ่มชาวประมงที่มีทุนและใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพอยู่ในฐานะได้เปรียบ ขณะที่ชาวประมงที่มีทุนน้อยและใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบ แม้ว่าบางส่วนของชาวประมงกลุ่มนี้ก็ยังดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความยากลำบากมากขึ้น แต่บางส่วนต้องเลิกอาชีพประมงและหันไปทำงานอื่นและบางส่วนต้อง

เสาะหาเงินทุนเพื่อปรับปรุงเครื่องมือ ประมงเพื่อความอยู่รอด ในช่วงระหว่างปี 2528-2538 จำนวนครีวเรือนประมงทะเลทั้งประเทศลดลงจาก 51,245 ครีวเรือน เหลือ 50,176 ครีวเรือน (ดูตารางที่ 11) แม้ว่าการลดลงของครีวเรือนประมงทะเลขนาดเล็กและประมงพาณิชย์ขนาดกลางและใหญ่ทั่วประเทศในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเกินกว่า 1,000 ครีวเรือน ส่วนหนึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของปัญหาและภาวะกดดันที่เกิดขึ้นในภาคประมงของประเทศนับตั้งแต่การพัฒนาการประมงในทศวรรษ 2500 แต่การพิจารณาโดยละเอียดชี้ให้เห็นว่าพลวัตการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อชาวประมงในแต่ละกลุ่มมีลักษณะแตกต่างกันไป

ตารางที่ 11: แสดงประเภทครีวเรือนประมง แยกประเภทการใช้เรือประมง ปี 2528, 2538

ประเภท ครีวเรือน ประมงทะเล	จำนวนครีวเรือนประมง					
	ทั่วประเทศ		ในภาคใต้		ในจังหวัดปัตตานี	
	2528	2538	2528	2538	2528	2538
ครีวเรือนประมงทุกประเภท	51,245	50,103	36,193	40,759	3,004	2,992
1.ครีวเรือนประมงขนาดเล็ก/ ประมงชายฝั่ง	37,318	38,230	29,782	34,626	2,653	2,617
- ครีวเรือนที่ไม่ใช้เรือ	3,208	3,009	1,872	2,139	103	87
- ครีวเรือนที่ใช้เรือพาย/แจว	7,319	2,617	5,727	2,279	338	198
- ครีวเรือนใช้เรือเล็กติดเครื่อง	26,791	35,613	22,183	30,208	2,212	2,332
2.ครีวเรือนประมงขนาดกลาง และขนาดใหญ่/ประมงพาณิชย์	13,927	11,873	6,189	6,303	359	245

ที่มา: รวบรวมจาก สำนักงานสถิติแห่งชาติและกรมประมง สำนะในประมงทะเลปี 2528 และปี 2538

ตารางที่ 12: แสดงจำนวนครีวเรือนประมงพาณิชย์ แยกตามขนาดของเรือ ปี 2528, 2533

จำนวนครีวเรือนประมงพาณิชย์ แยกตามขนาดเรือ							
ทั่วประเทศ		5-20 ตันกรอส		20-50 ตันกรอส		มากกว่า 50 ตันกรอส	
2528	2538	2528	2538	2528	2538	2528	2538
13,927	12,933	11,262	9,824	1,481	1,875	1,184	1,234

ที่มา: เพิ่งอ้าง

ในการแรก จำนวนกลุ่มครีวเรือนประมงขนาดเล็กหรือครีวเรือนประมงชายฝั่งจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเล็กน้อย แต่ชาวประมงขนาดเล็ก โดยเฉพาะกลุ่มครีวเรือนยากจนที่ใช้เรือพาย หรือเรือแจวเป็นหลัก กลับเป็นกลุ่มที่ลดจำนวนลงไปมากที่สุด ส่วนชาวประมงขนาดเล็กที่พอมีทุนและใช้เครื่องยนต์ขับเคลื่อนเรือซึ่งมีจำนวนมากที่สุด เป็นกลุ่มที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นที่สุด คือเพิ่มขึ้นจาก 22,000 ครีวเรือน เป็น 30,000 กว่าครีวเรือน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจำนวนและการเพิ่มขึ้นของชาวประมงชายฝั่งที่ใช้เรือติดเครื่องจะแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำที่เหนือกว่าของกลุ่มชาวประมงกลุ่มนี้ แต่ปริมาณและผลผลิตสัตว์น้ำของชาวประมงขนาดเล็กกลับมีจำนวนลดน้อยลงเรื่อยๆ ดังนั้นการเพิ่มขึ้น

ของชาวประมงชายฝั่งกลุ่มนี้ จึงแสดงให้เห็นถึง การแข่งขันที่เข้มข้นขึ้น ความยากลำบากและผลตอบแทนที่ลดน้อยลงในสถานการณ์ของสัตว์น้ำที่ร่อยหรอ

ในประการที่สอง ในกลุ่มประมงพาณิชย์ จำนวนคนที่ประกอบธุรกิจลดลง 2,000 กว่าครัวเรือน ในจำนวนที่ลดลงนี้ เป็นครัวเรือนประมงขนาดกลางซึ่งใช้เรือ 5-20 ต้นกروسมากที่สุด ขณะที่ครัวเรือนประมงขนาดใหญ่ซึ่งใช้เรือขนาด 20-50 ต้นกروسขึ้นไป กลับมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น (ดูตารางที่ 12) การเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของกองเรือประมงพาณิชย์ ส่วนหนึ่งเกิดจากความร่อยหรอของสัตว์น้ำในอ่าวไทยซึ่งผลักดันให้กองเรือประมงพาณิชย์ต้องออกไปทำการประมงในทะเลลึกและในน่านน้ำประเทศเพื่อนบ้านและส่วนหนึ่งเกิดจากต้นทุนการผลิต (โดยเฉพาะค่าน้ำมัน) ที่สูงขึ้น ทำให้เจ้าของให้เรือประมงขนาดใหญ่ที่มีทุน เทคโนโลยีและกำลังการทำประมง (fishing power) สูงและมีธุรกิจต่อเนื่องประมงอื่นๆอยู่ในฐานะได้เปรียบกลุ่มเจ้าของเรือประมงพาณิชย์ขนาดกลาง การเปลี่ยนแปลงนี้ชี้ให้เห็นถึงภาวะเข้มข้นของการแข่งขันแย่งชิงทรัพยากรทะเลและการกระจุกตัวของทุนมากขึ้น ทั้งในกลุ่มประมงชายฝั่งและประมงพาณิชย์ (Panayotuo and Jetanavanich 1987)

สำหรับภาคใต้ซึ่งมีพื้นที่ติดกับชายฝั่ง ทั้งด้านอ่าวไทยและฝั่งอันดามันและมีชุมชนประมงตั้งอยู่ในพื้นที่ 13 จังหวัดจากทั้งหมด 14 จังหวัด ข้อมูลและตัวเลขจากตารางที่ 11 และ 12 ชี้ให้เห็นถึงลักษณะและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในภาคประมงดังนี้:

1) ในปี 2538 ภาคใต้เป็นที่ยู่ออาศัยของครัวเรือนประมงกว่าร้อยละ 80 ของจำนวนครัวเรือนประมงทั่วประเทศ หรือกว่า 40,000 ครัวเรือน ในจำนวนนี้แยกเป็นครัวเรือนประมงขนาดเล็กหรือประมงชายฝั่งประมาณ 34,000 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 68 ของครัวเรือนประมงชายฝั่งทั่วประเทศ ขณะที่ครัวเรือนประมงพาณิชย์ราว 6,300 ครัวเรือน หรือ กว่าร้อยละ 50 ของครัวเรือนประมงพาณิชย์ทั่วประเทศ ก็อยู่ในภาคใต้เช่นกัน

2) ในช่วงปี 2528-2538 โครงสร้างและสัดส่วนครัวเรือนประมงในภาคใต้มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่สอดคล้องกับของประเทศ กล่าวคือ กลุ่มประมงที่จับสัตว์น้ำโดยใช้เรือพาย หรือเรือแจว ได้ลดจำนวนลงไปมาก จาก 5,727 ครัวเรือนเหลือเพียง 2,279 ครัวเรือน ขณะที่จำนวนครัวเรือนประมงชายฝั่งที่ใช้เรือติดเครื่องยนต์เพิ่มมากขึ้นกว่า 8,000 ครัวเรือน ตัวเลขเหล่านี้ แสดงว่าการเปลี่ยนแปลงในภาคประมงของประเทศและปัญหาทรัพยากรสัตว์น้ำส่งผลกระทบต่อโครงสร้างและสัดส่วนกลุ่มชาวประมงขนาดเล็กหรือประมงชายฝั่งในภาคใต้เช่นเดียวกัน โดยที่ครัวเรือนประมงที่ยากจน ขาดเงินทุน และทำการประมงด้วยเครื่องมือพื้นบ้านแบบง่ายๆ ต้องเลิกไปและส่วนหนึ่งต้องปรับเปลี่ยนมาใช้เรือหางยาวติดเครื่อง ขณะที่การเพิ่มขึ้นของครัวเรือนที่ใช้เรือหางยาวติดเครื่องในสภาพการณ์ทรัพยากรเสื่อมโทรม ย่อมหมายถึงผลจับโดยเฉลี่ยต่อครั้งย่อมลดลงไปด้วย

3) สำหรับจังหวัดปัตตานี ในปี 2538 มีครัวเรือนประมงราว 3,000 ครัวเรือน ในจำนวนนี้กว่าร้อยละ 90 หรือ 2,617 ครัวเรือนจัดเป็นครัวเรือนประมงชายฝั่งและเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสัดส่วนของครัวเรือนประมง ที่เกิดขึ้นในระดับประเทศและระดับภาค ในบริเวณพื้นที่จังหวัด

ปัตตานี ครัวเรือนประมงที่ยากจน ไม่มีเรือหรือใช้ แต่เรือพาย มีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว ขณะที่ ครัวเรือนประมงที่ใช้เรือติดเครื่องมีจำนวนมากขึ้น

แม้ว่าตัวเลขจากตารางข้างต้นจะแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสัดส่วนครัวเรือนประมงในระดับต่างๆ ในช่วงเวลาเพียงหนึ่งทศวรรษ แต่ก็เป็นตัวเลขที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มและผลพวงของการเปลี่ยนแปลงในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา รวมทั้งสภาพปัญหาและความซับซ้อนที่เกิดขึ้นกับชาวประมงและชุมชนประมงชายฝั่งได้เป็นอย่างดี เห็นได้ชัดว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็น การขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำ การทำประมงเชิงพาณิชย์และอุตสาหกรรมแปรรูป ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีด้านประมง มีส่วนช่วยเปิดโอกาสให้กับกลุ่มชาวประมงบางกลุ่ม แต่ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ก็ได้สร้างและกลายเป็นข้อจำกัดสำหรับกลุ่มชาวประมงอีกเป็นจำนวนมาก

การอภิปรายในหัวข้อที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคม เทคโนโลยีและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลเชิงพาณิชย์ ส่งผลกระทบต่อชาวประมงและชุมชนประมงชายฝั่งอย่างต่อเนื่องและกว้างขวาง ภายใต้บริบทและเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ข้างต้นนี้เอง ที่เราจะพิจารณาและทำความเข้าใจ สภาพและลักษณะการเปลี่ยนแปลง ผลกระทบและปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนการวิธีการและการจัดการแก้ปัญหาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสัตว์น้ำของชาวบ้านและชุมชนดาโต๊ะ ในส่วนต่อไป

3. ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง ปัญหาและการจัดการ

3.1 บ้านดาโต๊ะ: การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ

แม้ว่านโยบายรัฐ การพัฒนาภาคประมงและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีนับแต่ปี 2500 จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนประมงชายฝั่งในหลายๆ ด้าน แต่สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนและชาวประมงในช่วงก่อนปี 2500 ก็หาได้เป็นวิถีชีวิตและชุมชนที่หยุดนิ่งและขาดปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอก หลักฐานทางโบราณคดีที่เชื่อถือได้ ระบุอายุการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านดาโต๊ะที่มีมายาวนานกว่า 200 ปี แต่เราไม่ทราบสภาพชีวิตความเป็นอยู่ในอดีตช่วงแรกๆ และพัฒนาความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเท่าใดนัก

ความเป็นมาและประวัตินิเวศของชุมชน

ในช่วงต้นทศวรรษ 2440 รายงานของนักสำรวจชาวอังกฤษ (Skeat 1953) ซึ่งได้ไปเยี่ยมชุมชนฐานป็นยังที่บ้านดาโต๊ะ ไม่ได้พูดถึงลักษณะ ขนาดและชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนดาโต๊ะเลย แต่ก็น่าจะเชื่อได้ว่าในช่วงก่อนปี 2398 อันเป็นปีที่มีการเปิดประเทศทำการค้ากับต่างชาติ ลักษณะบ้านดาโต๊ะคงเป็นชุมชนประมงเล็กๆ ความยืดหยุ่นในการตั้งถิ่นฐานของชาวประมงที่ผันแปรไปตามการเคลื่อนย้ายและความผันผวนตามฤดูกาลของฝูงปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ และความเบาบางของประชากรตามชุมชนประมงชายฝั่ง อาจเป็นตัวช่วยจำกัดการขยายและเพิ่มสมาชิกชุมชนไว้ได้พอสมควร ระบบการผลิตของชุมชนดาโต๊ะยังเป็นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็เชื่อว่าชุมชนจะโดดเดี่ยวแยกออกจากชุมชนอื่นและไม่มีความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ความเชื่อมโยงกับสังคมอื่นนี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานความจำเป็น 2 ประการ

ความจำเป็นประการแรก เนื่องจากชุมชนประมงมีระบบเศรษฐกิจบนฐานการผลิตที่พึ่งพาการจับสัตว์น้ำเป็นหลัก ขณะที่ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมไม่เอื้อต่อการเพาะปลูกด้านเกษตร ชุมชนจึงไม่สามารถพึ่งพาหรือเลี้ยงตัวเองได้ในด้านอื่นๆ เช่น ข้าว พืชผัก ผลไม้และสิ่งจำเป็นอื่นๆ ชาวบ้านจำเป็นต้องนำผลผลิตหรือสัตว์น้ำไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนเกษตรอื่นๆ บนผืนแผ่นดินเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นในชีวิต ข้อจำกัดในการพึ่งพาตัวเองด้านเศรษฐกิจของชุมชนประมงและความหลากหลายตามสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนเกษตรในภาคใต้ ทำให้ชุมชนประมงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ ‘ชุมชนเครือข่าย’ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพีโล เลิศวิศา 2537) ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันมายาวนานด้วย ผู้สูงอายุนบ้านดาโต๊ะยังจดจำถึงประสบการณ์ในการพายเรือทวนสายน้ำยามู ลึกเข้าไปตามชุมชนเกษตรอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ตามสองฝั่งน้ำ เพื่อเอาปลาแห้งและปลาเค็มไปแลกกับข้าวสารและผลไม้ นอกจากนี้ ความจำเป็นต้องใช้วัสดุไม้บางชนิด เช่น ไม้ไผ่เสาบ้านและไม้ตะเคียนที่ใช้ทำเรือขุด ทำให้ชาวบ้านก็ต้องไปหาไม้และแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนบนฝั่งและตามป่าเขาเช่นเดียวกัน

ความจำเป็นประการที่สอง เกิดจากทำเลที่ตั้งของชุมชนในอ่าว ซึ่งเป็นแหล่งที่ตั้งของท่าเรือ และศูนย์กลางอำนาจการเมืองและการค้ามาตั้งแต่อดีต ความใกล้ชิดกับศูนย์กลางและการค้า ย่อมส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนดาโต๊ะไม่มากนักน้อย ไม่ว่าจะเป็นกาเกณฑ์แรงงาน ภาษี สงครามและความขัดแย้งทางการเมือง ตลอดจนความรุ่งเรืองและความเสื่อมของเมืองท่าและการค้าขายของเมือง ปกติ การรวมศูนย์กลางอำนาจการปกครองเข้าส่วนกลางและการลดทอนอำนาจเจ้าเมืองปัตตานีให้อยู่ในรูปของเขตการปกครองย่อยๆ ทำให้บ้านดาโต๊ะตกอยู่ภายใต้การดูแล เจ้าเมืองยะหริ่ง ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างบ้านดาโต๊ะกับเจ้าเมืองยะหริ่ง มีมาอย่างต่อเนื่องและปรากฏให้เห็นในลักษณะต่างๆ เช่น การก่อสร้างมัสยิดของเจ้าเมืองในหมู่บ้าน การใช้พื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านเป็น กุโบร์ หรือสุสานฝังศพของเจ้าเมืองและญาติ การใช้ชายหาดและป่าชายเลนใกล้หมู่บ้านเป็นที่พักผ่อน ลำสัตว์และจับสัตว์น้ำของเจ้าเมืองในบางโอกาส การขอความช่วยเหลือในปัญหาต่างๆ ของชาวบ้านกับเจ้าเมือง ตลอดจนรวมถึงความรู้สึกผูกพันและเป็นฐานเสียงให้กับนักการเมืองท้องถิ่นที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าเมือง มาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม แม้ชุมชนบ้านดาโต๊ะมีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นและสังคมภายนอกและเป็ชุมชนที่พึ่งพาและเลี้ยงตัวเองไม่ได้ในด้านการผลิต แต่ก็ยังมีลักษณะเป็นชุมชนที่มีระบบการผลิตแบบยังชีพเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคและสิ่งจำเป็นพื้นฐานเป็นสำคัญ เครื่องมือ อุปกรณ์และเทคโนโลยีการจับสัตว์น้ำยังเป็นแบบง่ายๆ อาศัยแรงลมและกำลังมนุษย์เป็นหลัก เช่น เรือใบ เรือพายและอุปกรณ์จับปลาพื้นบ้านแบบง่ายๆ ข้อจำกัดของเทคโนโลยีการผลิต การขยายตัวการค้าที่จำกัดจำเขี่ย ประกอบกับโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองโดยรวมที่ไม่เอื้อต่อการขยายตัวการผลิตและการสะสมความมั่งคั่ง เป็นปัจจัยจำกัดการขยายและการเปลี่ยนแปลงการผลิตที่สำคัญ ลักษณะการใช้ประโยชน์และการพึ่งพาธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำและป่าชายเลนของชุมชนบนฐานการผลิตแบบยังชีพจึงตั้งอยู่บนหลักการตามความจำเป็นเพื่อบริโภคและความต้องการพื้นฐานเป็นหลัก ความเชื่อในหลักการศาสนาที่ถือว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของส่วนรวม ผนวกกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับทะเลและป่าชายเลน เช่น พิธีกรรมและการสักการะอำนาจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทะเล ความเชื่อเรื่องในพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งลี้ลับต่างและผีชนิดต่างๆ รวมทั้ง ฮันดูเลา (ผีในท้องทะเล) น่าจะมีส่วนช่วยจำกัดการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติไว้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ ธรรมเนียมด้านศาสนาและประเพณีงานเลี้ยงต่างๆ ตลอดจนวัฒนธรรมที่เน้นการแบ่งปันและช่วยเหลือกันและกันของชุมชนมุสลิมก็มีส่วนช่วยควบคุมความแตกต่างด้านฐานะความเป็นอยู่และส่งเสริมความสมัครสมานของชุมชนไว้ได้พอสมควร

การเปิดประเทศและการขยายตัวด้านการค้าตั้งแต่ปี 2398 ภายใต้แรงกดดันของอิทธิพลของประเศมหาอำนาจตะวันตกเพื่อเปิดตลาดการค้าและการช่วงชิงทรัพยากรของแต่ละประเทศ คงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนประมงภาคใต้และบ้านดาโต๊ะโดยทันทีเหมือนกับชุมชนและหมู่บ้านเกษตรอื่นๆ ในภาคกลาง แต่การขยายตัวของกิจกรรมต่างๆในพื้นที่ภาคใต้ เช่น การทำเหมืองแร่ การเข้ามาลงทุนของคนจีนและนักลงทุนจากยุโรป การจัดระเบียบการปกครองรวมศูนย์ การปรับปรุงระบบภาษี การลดอำนาจของเจ้าท้องถิ่นและความขัดแย้งทางการเมือง ส่งผลให้ตลาดการค้าขายสินค้า อาหาร รวมทั้งตลาดของสัตว์น้ำขยายตัวมากขึ้นและผลักดันให้ชุมชนประมงในที่ต่างๆ ขยายการผลิตและการจับสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นด้วย ในช่วงกลางทศวรรษ 2440 ผลผลิตและส่วนเกินจากชุมชนชายฝั่งที่เคยมีค่าเฉพาะในการใช้บริโภคและแลกเปลี่ยนสิ่งจำเป็น เช่น ปลาแห้งและปลาเค็ม เริ่มมีราคาค่างวด เป็นที่ต้องการของตลาดที่ไกลๆ (Skeat 1953) และสามารถนำไปขายเพื่อซื้อสินค้าที่ต้องการในตลาดได้ การขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำและสภาพชุมชนชายฝั่งที่ต้องพึ่งพาการแลกเปลี่ยนข้าวของและสินค้าอื่นๆจากภายนอกและมีความอ่อนไหวต่อการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าค่อนข้างมากอยู่แล้ว น่าจะทำให้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตยังชีพไปสู่ระบบการผลิตเพื่อขายและกระบวนการถูกผนึกรวมเข้ากับกลไกและตลาดการค้าภายนอกของชุมชนประมงชายฝั่ง เกิดขึ้นในอัตราที่เร็วกว่าชุมชนเกษตรอื่นๆ

ในช่วงทศวรรษ 2460 ชุมชนบ้านดาโต๊ะเริ่มขยายตัวและมีคนจากชุมชนใกล้เคียงอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนกันมากขึ้น แรงจูงใจสำคัญก็คือ ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและตลาดสัตว์น้ำที่กำลังขยายตัว ชาวบ้านดาโต๊ะวัย 70-80 ปีหลายคน พูดถึงอ่าวปัตตานีซึ่งเมื่อ 60-70 ปีก่อนเป็นอ่าวที่กว้างและน้ำลึกมากและมีปลาอยู่ชุกชุม ปลาเหล่านี้มีชื่อเป็นภาษาถิ่นและหลายชนิดที่สูญพันธุ์ไปแล้ว เช่น ปลาอาโน ปลาดีออรอ ปลาสีลาดาจิน ปลากีเกง ปลาดูริมูจน ปลาจือมือ และ ปลาอุโป (เป็นปลาตัวใหญ่ขนาดขาคน) นอกจากนี้ก็ยังมีปลาอื่นๆ เช่น ปลากระบอก (ตัวใหญ่ขนาดลำแขน) ปลาจระเม็ด ปลากระพง ปลาดุกและปลาเก๋า ซึ่งปลาสองชนิดหลังชาวบ้านไม่นิยมบริโภคกันนัก สัตว์น้ำอื่นๆ ก็มีอยู่มากเช่นกัน เช่น กุ้งก้ามกรามและกุ้งขาวซึ่งสามารถหาและจับได้ง่ายๆ ตามริมหาด ส่วนปูดำจะมีขนาดใหญ่ หาได้ทั่วไปและไม่มีราคาค่างวด เครื่องมือที่ใช้จับสัตว์น้ำกัน ได้แก่ อวนด้ายที่ชาวบ้านถักกันเองด้วยมือ อวนด้ายนี้จะมีตาอวนกว้างใหญ่กว่า ขนาดตาอวนในปัจจุบัน บางชนิดมีขนาดตาอวนถึง 4 นิ้ว เนื่องจากปลาที่จับมีขนาดใหญ่

ส่วนเรือที่ใช้จับสัตว์น้ำ ถ้าเป็นการออกไปจับสัตว์น้ำนอกฝั่ง ชาวบ้านจะใช้ เรือกอและ ขนาด 10-14 เมตร เป็นเรือที่อาศัยแรงคน(พาย)และแรงลม(ใบเรือ) เพื่อออกไปจับฝูง ปลา กุ้ง บอง หรือปลาหู บริเวณนอกเขตชายฝั่ง การออกทะเลแต่ละครั้งต้องอาศัยลูกเรือ 12-18 คนและมีรัศมีการออกไปจับสัตว์น้ำในระยะห่างจากฝั่ง ตั้งแต่ 2-3 กิโลเมตร ไปจนถึง 10-15 กิโลเมตร แล้วแต่ว่าฝูงปลาจะมีอยู่ตรงไหน การออกจับปลาจะทำในเวลากลางวันเดือนมืด ส่วนลูกเรือมีทั้งที่เป็นญาติและเป็นเพื่อนบ้านกัน ระบบและขั้นตอนการออกทะเลจับสัตว์น้ำจำเป็นที่ลูกเรือและเจ้าของเรือต้อง

ทำงานร่วมมือกันใกล้ชิดและระบบความสัมพันธ์นี้ส่งผลต่อการร่วมมือทำงานในกิจกรรมอื่นๆ ด้วย เช่น ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การไปร่วมงานเลี้ยง งานบุญและพิธีกรรมอื่นๆ เป็นต้น เรือประเภทอื่นๆ ที่ชาวบ้านใช้จับสัตว์น้ำในอ่าว ได้แก่ เรือมะ (เรือขุด) และเรือพายขนาดเล็ก ซึ่งยาวตั้งแต่ขนาด 3-4 เมตรไปจนถึงขนาด 6-10 เมตร) เรือเหล่านี้ อาศัยคนทำงานลำละ 1-4 คน ชาวบ้านจะใช้เรือพวกนี้จับสัตว์น้ำในอ่าวและบริเวณใกล้ๆ ฝั่ง ส่วนแถบชายฝั่งน้ำตื้นและบริเวณปากน้ำลำคลอง ก็จะมีชาวประมง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุและผู้มีฐานะยากจน ใช้เครื่องมือประมง เช่น แห เบ็ดราว อวนปู อวนปลาหมึก รวาว(รุนกุ้งเคย) ไซ ลอบและเครื่องมือประมงพื้นบ้าน(ประจำที่)อื่นๆ ในการจับสัตว์น้ำ

ความเสี่ยงต่อคลื่นลม ดินฟ้าอากาศ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลูกกลับและความยิ่งใหญ่ของทะเล ตลอดจนความผันผวนและความไม่แน่นอนของสัตว์น้ำ ทำให้ชาวบ้านบางคนที่มีทักษะและความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการจับสัตว์น้ำมีบทบาทและความสำคัญในชุมชน เช่น ยาแหม ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ในการสังเกตสัตว์น้ำและแหล่งที่อยู่สัตว์น้ำ สภาพดินฟ้าอากาศและทิศทางการเดินเรือในการออกไปจับฝูงปลา นอกเหนือจากการทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมดูแลการจับสัตว์น้ำแล้ว ยาแหมมักจะเป็นเจ้าของเรือด้วย ความรู้และทักษะอื่นๆ ก็มีความสำคัญไม่น้อย เช่น ชาวบ้านที่มีทักษะความชำนาญในการใช้หู ฟัง และสังเกตการเคลื่อนไหวของสัตว์น้ำ ตลอดจน บอหมอ ผู้มีความรู้ในเรื่องเวทย์มนต์คาถา เพื่อบรรเทาและบำบัดปฏิกายันตรายต่างๆ ในการออกทะเลและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย นอกจากนี้ ลักษณะของกิจกรรมเศรษฐกิจและการครอบครองและควบคุมเครื่องมือและปัจจัยการผลิตก็มีความสำคัญในการตัวกำหนดฐานะและบทบาทของสมาชิกในชุมชน ในชุมชนประมง เรือกอและที่ใช้ออกจับสัตว์น้ำนอกฝั่งจะมีจำนวนไม่มากและชาวบ้านที่มีฐานะเท่านั้นถึงจะเป็นเจ้าของเรือได้ สำหรับบ้านดาโต๊ะ ในอดีตมีเรือกอและที่ใช้ออกไปจับปลาทุประมาณ 40 ลำ ผู้ชายส่วนใหญ่จะทำงานออกไปจับสัตว์น้ำในทะเล ขณะที่งานของผู้หญิงจะเป็นกิจกรรมต่างๆ บนฝั่ง เช่น การถนอมอาหาร การแปรรูปและการค้าขายสัตว์น้ำ

ในระดับประเทศ พร้อมๆ กันไปกับการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการปรับตัวของประเทศไทยเป็นชาติ-รัฐ อำนาจการควบคุมทรัพยากรของเจ้าท้องถิ่นเริ่มถูกลดทอนและถดถอย ขณะที่ระบบการรวมศูนย์การปกครองทำให้อำนาจควบคุมทรัพยากรของรัฐจากส่วนกลางเพิ่มพูนความสำคัญมากขึ้น (เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ 2536:87-96) แต่กฎหมายและรัฐยังยอมรับสิทธิและการใช้ประโยชน์ตามธรรมเนียมของชาวบ้านอยู่ ในช่วงปี 2480-2500 แรงกดดันจากขยายอำนาจรัฐ การขยายเส้นทางรถไฟในภาคใต้ ราคาอาหาร สินค้าและข้าวของเครื่องใช้ที่ราคาแพงขึ้นในช่วงสงครามโลก การปรับปรุงและสร้างถนนเชื่อมหมู่บ้านชายฝั่งในจังหวัดปัตตานีของทหารญี่ปุ่นและการขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำช่วงสงครามโลก ทำให้ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์และกระบวนการแปรรูปทรัพยากรเป็นสินค้าเพื่อขาย (commodification of natural resources)

ของชุมชนประมงรอบอ่าว เช่น สัตว์น้ำ กุ้งแห้ง ปลาเค็ม กะปิ เกลือ ไม้โกงกาง เปลือกไม้และข้าว ขยายตัวมากยิ่งขึ้น

การขยายตัวระบบการผลิตเพื่อขายและกระบวนการแปรรูปอาหารธรรมชาติให้เป็นสินค้า ซึ่งหมายถึงการแปรรูปทรัพยากรที่เคยมีค่าในการใช้บริโภค (use value) มาเป็นสินค้าที่มีราคาในการแลกเปลี่ยนซื้อขาย (exchange value) ในตลาดที่มีสินค้าให้เลือกไม่จำกัด ทำให้ความคิดความเชื่อในการใช้ประโยชน์และรูปแบบการพึ่งพิงทรัพยากรของชาวบ้านและโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนประมงเปลี่ยนแปลงไป

ในช่วงต้นทศวรรษ 2480 เอกชนที่ได้รับสัมปทานจากรัฐเริ่มเข้ามาตัดไม้โกงกางในป่าชายเลนบนแหลมตาชีและบริเวณก้นอ่าว เพื่อเผาทำถ่าน ขณะเดียวกันความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและการขยายตัวของตลาดผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำแปรรูป โดยเฉพาะกุ้งแห้ง ได้กลายเป็นจุดดึงดูดให้คนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านดาโต๊ะเพื่อทำกุ้งแห้งส่งออกไปขายในที่ไกลๆ รายได้จากการขายสัตว์น้ำ ฟิน เปลือกไม้ ปลาแห้งและกุ้งแห้งสามารถนำไปจ่ายซื้อสิ่งของที่จำเป็นและไม่จำเป็นในตลาด ส่งผลให้การทำประมงขยายตัวเพิ่มขึ้น ขณะที่ชุมชนดาโต๊ะมีขนาดเพิ่มขึ้นตามลำดับ จากการสอบถามชาวบ้านสูงอายุพอจะประมาณได้ว่าในช่วงปี 2480 มีบ้านเรือนตั้งอยู่ที่บ้านดาโต๊ะราว 50-60 หลังคาเรือนและได้เพิ่มเป็นประมาณ 100 ครัวเรือนในช่วงปี 2500 การขยายตัวของชุมชนเกิดขึ้นทั้งจากการเพิ่มขึ้นของประชากรตามธรรมชาติและการอพยพถิ่นฐานมาจากที่อื่น โดยที่แรงดึงดูดที่สำคัญของชุมชนดาโต๊ะก็คือความอุดมสมบูรณ์และความสะดวกในการจับสัตว์น้ำในทะเล

วงจรการผลิตของชุมชนประมงดาโต๊ะและตลาดภายนอกซึ่งถูกเชื่อมโยงและผนึกรวมเข้าด้วยกันโดยพ่อค้าท้องถิ่น พ่อค้าคนจีน เครือข่ายการตลาดและเส้นทางคมนาคม ทำให้รูปแบบการสะสมทรัพย์สินและลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ในอีกด้านหนึ่ง ประเพณีการช่วยเหลือและกลไกการแบ่งปันกันในชุมชนเริ่มลดความสำคัญลงไป ผู้สูงอายุในชุมชนพูดถึงธรรมเนียมการให้และแบ่งปันสัตว์น้ำกันในหมู่ชาวประมง (โดยเฉพาะการแบ่งสัตว์น้ำที่จับได้ให้กับเพื่อนบ้านที่ยากจน) ที่เริ่มเปลี่ยนไปหลังจากที่พ่อค้าจีนนำเอาตาชั่งมาใช้ในการซื้อขายสัตว์น้ำ ในขณะที่ช่องทางและโอกาสการสะสมทุนและทรัพย์สินของชาวบ้านชุมชนรอบอ่าวที่เปิดกว้างมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มคนที่มีฐานะและบทบาทสำคัญในชุมชน (เช่น ผู้มีฐานะและมีทุน ผู้มีทักษะความชำนาญและผู้นำชุมชน) แม้ว่าจะมีชาวประมงที่ยากจนบางคนสามารถยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นได้ด้วยผลตอบแทนและขยันขันแข็งก็ตาม ในช่วงก่อนปี 2500 ชาวบ้านยากจนที่ขาดแคลนหรือไร้เครื่องมือและปัจจัยการผลิตที่สำคัญมีปรากฏเป็นกลุ่มก้อนแล้ว ในอีกด้านหนึ่งนั้น การเข้ามาของพ่อค้าจีนและการขยายตัวของเครือข่ายการค้าขาย ได้ลดบทบาทและความสำคัญของการค้าขาย (สัตว์น้ำ) ของผู้หญิงในชุมชนลงไป ขณะขนาดชุมชนได้ขยายตัวขึ้น ควบคู่ไปกับโครงสร้างอาชีพและกิจกรรมเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น เช่น งานรับจ้าง การค้าขายและร้านค้า

บ้านดาโตะในบริบทการพัฒนาประเทศ

นโยบายการพัฒนาประมงของรัฐและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในช่วงหลังปี 2500 ส่งผลและผลักดันให้การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมหลากหลายและการจับสัตว์น้ำของชาวบ้านดาโตะทวีความเข้มข้นมากขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาและความกดดันใหม่ๆ ที่ชาวบ้านต้องเผชิญในเวลาต่อมา การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในช่วงนี้ คือการพัฒนาด้านเทคนิคการผลิตและการจับสัตว์น้ำภายใต้ นโยบายและแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐที่มุ่งส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตเพื่อการส่งออกและการใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ นอกเหนือไปจากการพัฒนากิจการและเครื่องมือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่และขนาดกลางที่ได้ขยายตัวไปอย่างรวดเร็วดังที่ได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อก่อน การใช้เครื่องยนต์ขับเคลื่อนเรือเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำก็ได้รับการยอมรับและแพร่หลายไปในหมู่ชุมชนประมงหลายที่หลายแห่งอย่างรวดเร็ว รวมทั้งชุมชนประมงรอบอ่าวปัตตานีด้วย

แม้ว่าในช่วงทศวรรษ 2490 จะได้มีความพยายามนำเครื่องยนต์มาประยุกต์ใช้กับเรือบ้างแล้วก็ตาม ในช่วงแรกๆ ของการเปลี่ยนแปลงนี้ ชาวบ้านบางคนปรับปรุงประสิทธิภาพเรือกอและขนาด 10-14 เมตร โดยใช้เครื่องยนต์ขับเคลื่อนแทนที่ใช้แรงพายและใบเรือ ความสะดวกและประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำที่สูงขึ้นทำให้จำนวนเรือติดเครื่องยนต์และชาวบ้านหันมาทำประมงเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การปรับปรุงและความเป็นเจ้าของเรือกอและติดเครื่องยนต์นี้จะจำกัดอยู่ในแวดวงชาวประมงและผู้นำชุมชนที่มีฐานะและ ยึดแส บางคนเท่านั้น ในระยะต่อมาระบบการแบ่งปันผลประโยชน์ในหมู่ลูกเรือและเจ้าของเรือเริ่มเป็นปัญหาและสร้างความไม่พอใจในกลุ่มทำประมงด้วยกัน ทำให้ชาวประมงบางส่วนเริ่มหันไปลงทุนปรับปรุงและนำเอาเครื่องยนต์มาใช้กับเรือขนาดเล็กมากขึ้น ขณะที่การขยายตัวของเรือประมงพาณิชย์(อวนรุนอวนลากและอวนล้อม)ทั้งขนาดกลางและใหญ่ ภายใต้การสนับสนุนนโยบายการพัฒนาของรัฐในระยะเวลาเดียวกัน ส่งผลให้มีการกวาดจับสัตว์น้ำของจนทำให้สัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลาทุ ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว

ในช่วงปี 2500-2510 ปัญหาเหล่านี้ทำให้การทำประมงนอกชายฝั่งด้วยเรือกอและขนาด 10-14 เมตร เครื่องมือการจับปลาทุโดยอวนล้อม ระบบลูกเรือและการรวมกลุ่มทำประมงร่วมกันลดความสำคัญลงและสูญหายไปในที่สุด ขณะที่ชาวบ้านเริ่มหันไปใช้เรือกอและ หรือท้ายตัดขนาดเล็ก 5-8 เมตรติดตั้งเครื่องยนต์และออกจับสัตว์น้ำด้วยตัวเอง ควบคู่ไปกับการใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ประมงใหม่ๆ กันมากขึ้น เช่น การใช้อวนในล่อนซึ่งมีประสิทธิภาพสูงกว่าแทนอวนถัก อวนลอยชนิดต่างๆ และเทคนิคการใช้อวนรุนโดยเรือติดเครื่อง เป็นต้น สำหรับชาวบ้านดาโตะจำนวนไม่น้อย การปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงให้ทันสมัยหมายถึงความจำเป็นต้องก้าวเข้าสู่ระบบการกู้หนี้ยืมสินจากพ่อค้าหรือเจ้าแก่ ผู้นำและผู้มีฐานะในชุมชน แม้จะมีชาวประมงที่ยากจนบางส่วนที่ยังใช้เครื่องมือและวิธีจับสัตว์น้ำแบบดั้งเดิม เช่น การเดินลุยโคลน ใช้เบ็ด ไช แหและลอบหากินในบริเวณน้ำตื้น ขณะที่บางส่วนยังใช้เรือพาย(เรือขุดและเรือท้องแบน)จับสัตว์น้ำตามชายฝั่งน้ำตื้นและปากน้ำ/ลำ

คลอง อย่างไรก็ตาม ชาวประมงกลุ่มนี้ลดจำนวนลงเรื่อยๆ แม้ว่าตัวเลขเกี่ยวกับจำนวนครีวเรือและเรือประมงประเภทต่างๆ ในพื้นที่จะไม่มี แต่รายงานการสำรวจทั่วประเทศปี 2510 และปี 2519 ระบุถึงจำนวนเรือพายเรือแจวที่ลดลงอย่างรวดเร็ว ขณะเรือติดเครื่องยนต์มีจำนวนเพิ่มขึ้น จาก 18,871 เป็น 20,768 ลำ (กรมประมง 2524)

ประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้น กำไร ผลผลิตและราคาสัตว์น้ำดูจะเป็นแรงดึงดูดสำคัญและทำให้ชาวประมงชายฝั่งและเรือขนาดเล็กติดเครื่องเพิ่มจำนวนขึ้น ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ผู้รู้และชาวบ้านสูงอายุระบุถึงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนประมงรอบอ่าวฝั่งที่ดีขึ้น บ้านดาโต๊ะมีผู้คนทั้งจากชุมชนใกล้เคียงและห่างไกลอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น โดยมีความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและความสะดวกในการจับสัตว์น้ำในอ่าวเป็นปัจจัยดึงดูดที่สำคัญ การขยายตัวของเรือติดเครื่องขนาดเล็กที่หลายคนสามารถเป็นเจ้าของได้เอง ทำให้การทำประมงเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจและความชำนาญและความอดทนแต่ละคน โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญ หรือ ยื้อแย่งอีกต่อไป

การเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต การปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตและปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้เพิ่มขึ้นเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการขยายตัวของตลาดและความต้องการสัตว์น้ำจากชุมชนอื่นๆ ทั้งใกล้และไกล การพัฒนาเครือข่ายการขนส่งและการคมนาคมทางบกตามแผนพัฒนาของรัฐช่วยกระจายและเคลื่อนย้ายผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำไปได้กว้างขวางมากขึ้น ขณะที่โครงสร้างและระบบตลาดได้ขยายเครือข่ายเชื่อมโยงชุมชนประมงให้ผูกติดกับกลไกตลาดของประเทศและตลาดโลก การดำรงชีพและวิถีชีวิตทั้งในด้านการผลิตและบริโภคของชุมชนประมงรอบอ่าวถูกกำหนดโดยปัจจัยภายนอกมากยิ่งขึ้น (ดูการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2500 ของชุมชนประมงใกล้เคียงได้จาก Fraser 1690 และ Fraser 1966) ชุมชนประมงที่อาศัยการจับสัตว์น้ำเป็นหลักเช่นบ้านดาโต๊ะ ไม่เพียงแต่พัฒนาเทคนิควิธีการจับสัตว์น้ำได้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น หากยังได้มีการปรับเปลี่ยนและริเริ่มทำกิจกรรมเศรษฐกิจอื่นๆ ขึ้นมาเพื่อหารายได้เสริมเพิ่มขึ้นด้วย เช่น การเปลี่ยนกิจกรรมทำข้าวเกรียบปลาเพื่อบริโภคมาเป็นอุตสาหกรรมครีวเรือเพื่อขาย การนำปูตัวเล็กที่จับได้มาต้มและแกะเนื้อขาย เป็นต้น

ระบบการผลิตและเทคโนโลยีการผลิตไปสู่การผลิตเพื่อตลาดของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ก่อนปี 2500 และการจับสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้นและการมุ่งใช้และกอบโกยทรัพยากรจากทะเลและทรัพยากรอื่นๆ อย่างไม่จำกัด จึงเป็นปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับ เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ นอกจากนี้ การใช้เรือติดเครื่องยนต์ที่ได้กลายเป็นเครื่องมือการผลิตที่สำคัญของทุกครีวเรือประมง ได้ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์การผลิตแต่เดิมที่เคยร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดในการพายเรือและช่วยกันจับสัตว์น้ำแปรรูปไปสู่ความเป็นปัจเจกชนมากขึ้น ความสำเร็จและล้มเหลวในการจับสัตว์น้ำจึงขึ้นอยู่กับทุน ทักษะ ความสามารถและความอดทนของชาวประมงแต่ละคนเป็นหลัก ความเป็นปัจเจกชนและความสัมพันธ์สังคมที่

เปลี่ยนไปทำให้การแข่งขันใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำและทรัพยากรชายฝั่งอื่นๆ ทวีความเข้มข้นมากขึ้น พร้อมๆ กันไปกับ ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีการผลิตและการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ เช่น การขยายตัวการศึกษา บริการสาธารณสุขและกระแสความเคร่งครัดในหลักการศาสนาอิสลาม (Islamization) ของชุมชนรอบอ่าว ประเพณี ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจลึกลับและพิธีกรรมเกี่ยวกับทะเลและทรัพยากรชายฝั่งอื่นของชุมชนได้ลดความสำคัญและคลายความขลังลงไปด้วย

ทรัพยากรทะเลซึ่งกลายเป็นทรัพยากร *เปิด* ที่ใครจะใช้ประโยชน์อย่างไรก็ได้ ก็จะช่วยเสริมลักษณะปัจเจกชนของชาวประมงให้เข้มข้นมากขึ้น วิธีการผลิตชุมชนประมงไม่มีระบบหรือกลุ่มร่วมมือในการทำงานเหมือนระบบการผลิตของชุมชนเกษตรเพาะปลูก ทำให้รูปแบบการใช้ทรัพยากรแบบ *มือใครยาวสาวได้สาวเอา* เกิดขึ้นได้ง่ายกว่าระบบการผลิตอื่นๆ แต่ ไม่ใช่ข้อสรุปที่ตายตัว เพราะชุมชนประมงในที่อื่นๆ ที่ได้พัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรร่วมกันขึ้นมาและสามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นได้ก็มีอยู่เช่นกัน

ปัญหาและการปรับตัว

การเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีส่งผลกระทบต่อการใช้พื้นที่และอาณาเขตการจับสัตว์น้ำของชุมชนดาโต๊ะด้วย ดังกล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า ผลพวงของดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศบนพื้นฐานของการมุ่งใช้ทรัพยากรเพื่อผลักดันการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการส่งออก ทำให้การพัฒนาการด้านประสิทธิภาพการจับสัตว์น้ำของเรือประมงพาณิชย์เพิ่มสูงขึ้น การลุล่าและการละเมิดกฎหมายเข้ามาจับสัตว์น้ำในเขตชายฝั่งโดยเรือประมงพาณิชย์ ทำให้สัตว์น้ำเขตชายฝั่งปัตตานีลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ชาวประมงบ้านดาโต๊ะและชุมชนประมงอื่นๆ รอบอ่าวที่มีข้อจำกัดด้านทุนและเทคโนโลยีและเคยพึ่งพาแหล่งจับฝูงปลาในเขตชายฝั่ง เช่น ปลาหู จึงต้องเลิกการออกเรือไปจับฝูงปลาในทะเลและหันมาทำการประมงในอ่าวปัตตานีมากขึ้น อ่าวปัตตานีซึ่งอดีตเคยแต่เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำช่วงฤดูมรสุมและเป็นที่พึ่งพิงชาวประมงที่ยากจนและไม่มีโอกาสออกไปจับสัตว์น้ำในทะเลนอก จึงได้กลายเป็นแหล่งจับสัตว์น้ำสำคัญแห่งเดียวที่คลาคล่ำไปด้วยเรือประมงขนาดเล็กขับเคลื่อนด้วยเครื่องยนต์ของชาวบ้านดาโต๊ะและชาวประมงรอบอ่าวทุกชุมชนด้วย ความจำเป็นต้องหันมาพึ่งพาทรัพยากรจากอ่าวเดียวกันอย่างเข้มข้นนี้ เกิดพร้อมๆ กันไปกับกติกาหรือธรรมเนียมการใช้ประโยชน์ร่วมกันตามความจำเป็นในระบบการผลิตยังชีพที่ค่อยๆ พังทลายและเสื่อมสลายไป พัฒนาการด้านเครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพเพิ่มสูงขึ้นและการปรากฏตัวของปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำระหว่างชาวบ้านดาโต๊ะกับกลุ่มประมงพาณิชย์

ตารางที่ 13: แสดงชนิดและประเภทสัตว์น้ำในอ่าวปัตตานี

ประเภทสัตว์น้ำที่พบในอ่าว	ชื่อสัตว์น้ำ
ปลา 121 ชนิด	ปลากะบอก ปลาแป้น ปลาดุกทะเล ปลากะพง ปลาเก๋า ปลากดทะเล ปลากะเบน ปลาหมอตืด ฯลฯ
ปู 5 ชนิด	ปูม้า ปูดำ ปูหิน ปูแสม ปูใบ้
กุ้ง 3 ชนิด	กุ้งแชบ๊วย กุ้งกุลาดำ กุ้งขาว
หอย 6 ชนิด	หอยแครง หอยแมลงภู่ หอยสังข์ หอยหวาน หอยกาบ หอยสังข์
สัตว์น้ำที่ลดน้อยและสูญพันธุ์	ปลาจาระเม็ด ปลาหมึก ปลาอินทรี ปลาเก๋า ปลากะเบน กุ้งก้ามกราม กุ้งมังกร ปลาพะยูน ปลาโลมา ปลาฉลามหูใหญ่ ปลาหัวแบนต่าง ปลาโพงเทงกัลวีย ปลาอีปลัดขาว ฯลฯ

ที่มา: นุทกุล รัตนากุลและคณะ 2537 และข้อมูลจากการสอบถามชาวบ้าน

ตารางที่ 14: แสดงปัญหาและการเปลี่ยนแปลงสัตว์น้ำที่จับได้ในทัศนะของชาวประมง

ชาวประมง หมู่บ้าน	ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ต่อครั้ง		สาเหตุสำคัญ ที่สัตว์น้ำลดลง
	อดีต	ปัจจุบัน	
ดาโต๊ะ	50 กก.	5-7 กก.	คนทำประมงเพิ่มขึ้นและมีเรืออวนรุนเข้ามาจับสัตว์น้ำเขตชายฝั่ง
บูดี	50-100 กก.	4-5 กก.	คนทำประมงเพิ่มขึ้นและมีเรืออวนรุนเข้ามาจับสัตว์น้ำเขตชายฝั่ง
ตันหยงลูโละ	20-30 กก.(กุ้ง)	3-4 กก.(กุ้ง)	คนทำประมงเพิ่มขึ้น

ที่มา: จรมัน ว่องวิทย์และคณะ 2528: 38

ในช่วงหลังปี 2520 การใช้เครื่องยนต์และเครื่องมือจับปลาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น การเพิ่มขึ้นของประชากรและการจับสัตว์น้ำเชิงพาณิชย์ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องหลายทศวรรษ ได้ส่งผลให้อ่าวปัตตานีที่ได้ชื่อว่าเป็นอ่าวที่มีสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์เริ่มประสบภาวะเสื่อมโทรม ปริมาณสัตว์น้ำที่ลดน้อยลง (ดูตารางที่ 13 และ 14 ประกอบ) ได้กลายเป็นเรื่องที่ชาวบ้านพูดคุยกันด้วยความวิตกกังวลมากและบ่อยขึ้น จำนวนครัวเรือนประมงและความเข้มข้นในการจับสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่งและความยากลำบากในการจับสัตว์น้ำของชาวบ้าน ปู ปลา กุ้งและสัตว์น้ำอื่น ๆ มีจำนวนลดลงและชาวบ้านใช้เวลาจับสัตว์น้ำมากขึ้น สัตว์น้ำบางชนิดสูญพันธุ์ นอกจากนี้ แรงกดดันและการแข่งขันแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้น ผสมกับปัญหาต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นและความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในอ่าวไทยที่ลดลงอย่างรวดเร็ว ทำให้เรือประมงอวนรุนอวนลากละเมิดกฎหมายเข้ามาลักลอบจับสัตว์น้ำในอ่าวและในบริเวณชายฝั่ง 3 กิโลเมตรบ่อยมากขึ้น ชาวบ้านและผู้เฒ่าอ่าวดาโต๊ะระบุว่า เรืออวนรุนได้เริ่มเข้ากวาดจับสัตว์น้ำชายฝั่งและรุกรานในพื้นที่อ่าวมากขึ้น ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2510

เป็นต้นมา การรुक้าเข้ามาในอ่าวของเรืออวนรุน ได้สร้างความเสียหายให้กับเครื่องมือประมงและทำให้สัตว์น้ำชายฝั่งลดน้อยลงไปอย่างรวดเร็วด้วย

ทรัพยากรในอ่าวที่หลายคนเคยถือกันว่าเป็นของส่วนรวมที่พระเจ้าให้กับทุกคน กลายเป็นทรัพยากรที่กลุ่มคนที่มีทุน อำนาจและอิทธิพลสามารถกอบโกยเอาประโยชน์ได้มากกว่า ปัญหาการใช้ทรัพยากรเปิด เช่น สัตว์น้ำในทะเล ภายใต้เงื่อนไขระบบการผลิตทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อขายและการแข่งขันเพิ่มผลผลิตโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบใดๆ จึงนำมาซึ่งความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งที่ร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงไปทุกขณะ

ปฏิกริยาและการปรับตัวของชาวบ้านดาโต๊ะที่เผชิญหน้ากับสถานการณ์ของทรัพยากรที่จำกัดและร่อยหรอ ภายใต้เงื่อนไขความต้องการและปัญหาการแก่งแย่งจับสัตว์น้ำที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะนี้ มีหลายลักษณะด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มต่อต้านและการเรียกร้องให้รัฐจับกุมอวนรุนอวนลากที่กระทำการผิดกฎหมาย จนถึงขนาดมีการเผชิญหน้าและใช้ความรุนแรงในที่สุด การกู่หนียืมเงินและการทำงานหรือกิจกรรมหารายได้เสริมจนเจือจางจนกลายเป็นสิ่งจำเป็น ภายใต้ภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจและกระแสอิทธิพลของการบริโภคสมัยใหม่ อาชีพการงานในหมู่บ้านหลากหลายมากขึ้น งานรับจ้างกลายเป็นอาชีพหลักของบางครอบครัว หนี้สินเริ่มเรื้อรัง ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาการกู้เงินนอกระบบและระบบการซื้อขายผ่านคนกลางหรือเจ้าแก้วในหมู่บ้าน หมู่สาวต้องออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านตามโรงงานอุตสาหกรรมในเมืองหรือประเทศมาเลเซีย

ในช่วงปี 2524-2537 จำนวนชาวประมงในชุมชนรอบอ่าวลดน้อยลง จากจำนวนประมาณ 2,000 ครัวเรือน เป็น 1,800 ครัวเรือน (ดูตารางที่ 15) สัดส่วนของครัวเรือนประมงต่อครัวเรือนทั้งหมดลดลงจากร้อยละ 58 เป็นร้อยละ 39 ส่วนใหญ่จำนวนครัวเรือนประมงในชุมชนต่างๆ มีแนวโน้มลดลงทั้งสิ้น แต่ในเขตตำบลแหลมโพธิ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของบ้านดาโต๊ะและเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านมีการทำประมงมากที่สุด จำนวนครัวเรือนประมงได้เพิ่มขึ้นเล็กน้อย จาก 514 ครัวเรือน เป็น 553 ครัวเรือน ขณะที่สัดส่วนครัวเรือนประมงลดลงจากร้อยละ 93 เหลือร้อยละ 75 ตัวเลขเหล่านี้และการพิจารณาโครงสร้างอาชีพบ้านดาโต๊ะในหัวข้อก่อน ชี้ให้เห็นว่า แม้ชาวประมงบ้านดาโต๊ะจะกำลังเผชิญหน้ากับปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรและแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่ทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น อีกทั้งในช่วงเวลาที่ผ่านมากรัวเรือนประมงชายฝั่งบางส่วนมีแนวโน้มลดน้อยลง แต่กระบวนการล่มสลายของครัวเรือนและชุมชนประมงดาโต๊ะ (และอาจจะรวมถึงชุมชนประมงอื่นๆ ด้วย) มีลักษณะค่อนข้างยืดเยื้อและมีปัจจัยเกี่ยวข้องที่ต้องพิจารณาอยู่หลายประการ

ตารางที่ 15: แสดงจำนวนและสัดส่วนครัวเรือนประมงในชุมชนรอบอ่าว (1) ปี 2524 และปี 2537

ตำบล	2524		2537	
	ครัวเรือน ทั้งหมด	ครัวเรือนประมง (%)	ครัวเรือน ทั้งหมด	ครัวเรือนประมง (%)
1. รุสะมิแล	411	268 (65%)	759	380 (50%)
2. บานา	1,257	540 (43%)	1,751	458 (26%)
3. ดันหยงลูโละ	260	180 (69%)	404	116 (28%)
4. บาราโหม	343	190 (55%)	330	75 (23%)
5. บางปู (2)	769	405 (52%)	839	305 (36%)
หมู่ 3: บางปู (3)	418	208 (49%)	437	48 (11%)
6. แหลมโพธิ์	548	514 (93%)	754	553 (75%)
รวม	3,588	2,097 (58%)	4,837	1,887 (39%)

ที่มา: (1) ศราวุธ เจ๊ะโละและเพิมศักดิ์ คงมาก 2529:17 และ (2) ข้อมูล กชช. 2 ค. ปี 2537

หมายเหตุ: (1) ไม่ได้รวม 3 หมู่บ้านในเขตตำบลตะโละกาโปรไว้ด้วย (2) มีตัวเลขเปรียบเทียบ

เฉพาะปี 2524 และปี 2529 (3) เป็น 1 ใน 3 หมู่บ้าน ต.บางปู ตัวเลขที่แสดงเป็นตัวเลขปี 2529, 2533

ประการแรก ในช่วงหลังปี 2520 ผลพวงของการพัฒนาและการขยายตัวประมงพาณิชย์ ทำให้ชาวประมงชายฝั่งต้องปรับเปลี่ยนเครื่องมือและวิธีการทำประมงเพื่อแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำที่เสื่อมโทรมและร่อยหรอลงไปทุกขณะ รายงานการสำรวจประมงทั่วประเทศในปี 2528 ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มชาวประมงชายฝั่งเป็นชาวประมงกลุ่มใหญ่ที่สุดและเรือประมงที่ใช้กันอย่างแพร่หลายคือเรือประมงขนาดเล็กติดเครื่องยนต์ ส่วนเรือประมงที่ต้องใช้แรงงานหรือแจวลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว (ดูตารางที่ 11) สำหรับจังหวัดปัตตานีก็เช่นเดียวกัน ครัวเรือนและเรือประมงในปี 2528 มีทั้งหมดประมาณ 3,000 ครัวเรือนและ 3,225 ลำ ตามลำดับ ในจำนวนนี้ เรือประมงขนาดเล็กติดเครื่องยนต์เป็นเรือที่ชาวประมงในจังหวัดปัตตานีใช้กันมากที่สุด เพราะมีถึง 2,300 ลำ ที่เหลือเป็นเรือพาณิชย์ 522 ลำและเป็นเรือพายเรือแจวเสีย 360 ลำ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่รอบอ่าวคือ อำเภอเมืองและอำเภอยะหริ่ง มีการใช้เรือขนาดเล็กติดเครื่องยนต์ถึง 1,482 ลำ (ดูตารางที่ 16) ในปีเดียวกันนี้ รายงานการศึกษาสถานภาพและบทบาทของการทำประมงในชุมชนรอบอ่าว (ศราวุธ เจ๊ะโละและเพิมศักดิ์ คงมาก 2529:8-9) ได้แบ่งกลุ่มชาวประมงชายฝั่งตามฐานะและศักยภาพในการจับสัตว์น้ำได้เป็น 4 กลุ่ม (ดูตารางที่ 17 ประกอบ)

ตารางที่ 16: แสดงจำนวนครัวเรือนและเรือประมงในจังหวัดปัตตานี แยกตามอำเภอ ปี 2528

อำเภอ หรือ กิ่งอำเภอ	ครัวเรือน ประมง รวม	ประเภทและจำนวนเรือประมง (ลำ)			
		รวม	ไม่มีเรือและ ใช้เรือพาย	เรือขนาดเล็ก ติดเครื่อง	เรือพาณิชย์ ติดเครื่อง
เมือง	916	1,001	37	620	344
ยะหริ่ง	994	999	136	862	1
หนองจิก	666	669	118	551	---
สายบุรี	240	229	8	44	177
ปะนาเระ	198	246	29	217	---
ไม้แก่น	82	81	32	49	---
รวม	3,096	3,225	360	2,343	522

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติและกรมประมง สำนวนประมงทะเล 2528.

ตารางที่ 17: แสดงกลุ่มประมง แบ่งตามประเภทเรือและเครื่องมือประมง ปี 2528

ประเภทเรือ	ราคา(บาท)	จำนวน ครัวเรือน	บริเวณที่ใช้ เครื่องมือ	เครื่องมือประมงอื่นๆ
ขนาด 8-12 เมตร พร้อมเครื่องยนต์	43,500	230	ชายฝั่งปากอ่าวด้านนอก ทะเลเปิด คลื่นลมแรง	อวนรุน อวนลอย ลอบ-ไซ เบ็ดราว คราดหอย
ขนาด 6-8 เมตร พร้อมเครื่องยนต์	4,500	930	บริเวณในตัวอ่าว น้ำตื้น คลื่นลมค่อนข้างสงบ	อวนลอย ลอบ-ไซ เบ็ดราว คราดหอย
ขนาด 4-6 เมตร ใช้พายหรือแจว	3,200	230	บริเวณในตัวอ่าว น้ำตื้น คลื่นลมค่อนข้างสงบ	อวนลอย ลอบ-ไซ เบ็ดราว กะลามัง(เก็บสาหร่าย)
ไม่มีเรือ/ไม่ใช้เรือ (ย่ำเท้า/ลุยโคลน)	---	200	บริเวณกันอ่าว โดยเฉพาะ ช่วงน้ำลด	อวนลอย ลอบ-ไซ เบ็ดราว คราดหอย

ที่มา: ศราวุธ เจ๊ะโละและเพิ่มศักดิ์ คงมาก 2529:8-9

เมื่อเปรียบเทียบกันในแง่ของต้นทุนการผลิต (ค่าเรือและเครื่องมืออื่นๆ) ประเภทเรือและประสิทธิภาพและศักยภาพในการจับสัตว์น้ำแล้ว โอกาสและสู่ทางการทำมาหากินของชาวประมงแต่ละกลุ่มมีแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ชาวประมงที่ฐานะลำบากกลุ่มแรก ก็คือกลุ่มชาวบ้านที่ใช้เรือพายออกจับสัตว์น้ำ ซึ่งมักจะเป็นชาวประมงสูงอายุที่มีทักษะความชำนาญ แต่ขาดเงินทุนและทรัพย์สิน ส่วนชาวประมงยากจนอีกกลุ่ม จัดเป็นชาวบ้านที่อดคัด ขาดช่องทางและด้อยโอกาสในการจับสัตว์น้ำมากกว่ากลุ่มอื่นๆ เพราะไม่มีแม้แต่เรือเป็นพาหนะของตัวเอง แต่ต้องใช้วิธีย่ำเท้าและลุยโคลนขณะน้ำลง เพื่อเก็บหรือคราดหอย วางเบ็ด ดักลอบ-ไซ วางอวนหรือไม่ก็เป็นลูกเรือเพื่อน

บ้านในบางครั้ง แรงกดดันจากการแข่งขันและแย่งกันใช้ทรัพยากรที่ร่อยหรอ ทำให้ครัวเรือนชาวประมงที่ยากจนทั้งสองกลุ่มนี้ลดจำนวนลงไป ส่วนหนึ่งต้องปรับเปลี่ยนไปใช้เรือติดเครื่องยนต์ ขณะที่บางส่วนยังคงทำประมงต่อไปด้วยความยากลำบากและต้องทำงานอื่นเพื่อหารายได้เสริมมากยิ่งขึ้น ในช่วงต้นทศวรรษ 2500 มีรายงานระบุว่า เรือพายเรือแจวเป็นเครื่องมือประมงที่มีกันแทบทุกครัวเรือนในชุมชนประมงชายฝั่งรอบอ่าว (Fraser 1960) แต่ในปี 2528 จำนวนเรือดังกล่าวลดจำนวนเหลือเพียง 200 กว่าลำเท่านั้น

สภาพด้อยโอกาส ความขาดแคลนทุนทรัพย์และความร่อยหรอของสัตว์น้ำยังคงผลักดันให้จำนวนชาวประมงยากจนกลุ่มที่ไม่มีเรือและกลุ่มใช้เรือพายเรือแจวทั้งในระดับประเทศและในภาคใต้ลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว แม้ในจังหวัดปัตตานีเอง ครัวเรือนชาวประมงทั้งสองกลุ่มลดลงจาก 103 ครัวเรือนและ 338 ครัวเรือนในปี 2528 เหลือ 87 ครัวเรือนและ 198 ครัวเรือนปี 2538 ส่วนชาวประมงที่ใช้เรือขนาดเล็กติดเครื่องซึ่งมีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำสูงกว่า ยังคงกลุ่มชาวประมงชายฝั่งกลุ่มใหญ่ที่สุด ในช่วงเวลาเดียวกัน ชาวประมงกลุ่มนี้ได้เพิ่มจำนวนขึ้นจาก 2,212 ครัวเรือนเป็น 2,332 ครัวเรือน ในภาพรวม ชาวประมงชายฝั่งทั้งหมดของจังหวัดปัตตานีลดจำนวนลงเล็กน้อย จาก 2,653 ครัวเรือนในปี 2528 เหลือ 2,617 ครัวเรือนในปี 2538 สำหรับชุมชนประมงรอบอ่าวปัตตานี ในช่วงปี 2524-2537 จำนวนครัวเรือนประมงได้ลดลงเล็กน้อย จาก 2,097 เป็น 1,887 ครัวเรือน จึงเป็นไปได้ที่จำนวนชาวประมงที่ลดจำนวนไปนี้ก็คือ กลุ่มชาวประมงที่ไม่มีเรือและใช้เรือนั้นเอง ขณะที่กลุ่มชาวประมงที่ใช้เรือติดเครื่อง ทั้งที่ทำประมงเป็นอาชีพหลักและทำประมงเป็นอาชีพเสริม มีแนวโน้มเพิ่มจำนวนมากขึ้นและเป็นกลุ่มชาวประมงชายฝั่งกลุ่มใหญ่ที่สุดซึ่งยังต้องพึ่งพาการจับสัตว์น้ำในอ่าวอยู่ต่อไป ทั้งๆ ที่ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้มีจำนวนลดน้อยถอยลงไปทุกขณะ ที่บ้านดาโต๊ะ ข้อมูลจากการสำรวจระบุว่า ปัจจุบันมีชาวบ้านที่ยังใช้เรือพายเหลือประมาณ 10 ครัวเรือนเท่านั้น ที่เหลือล้วนแล้วแต่ใช้เรือติดเครื่องยนต์ทั้งสิ้น

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสัดส่วนของชาวประมงบ้านดาโต๊ะนี้ เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำซึ่งเพิ่มจำนวน ความหลากหลายและประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเครื่องมือประมงที่ใช้มาแต่เดิม ในชุมชนที่พึ่งพาการทำประมงในอ่าวเป็นหลัก เช่น บ้านดาโต๊ะ ชาวบ้านใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำกว่า 20 ประเภท เพื่อใช้จับสัตว์น้ำไม่น้อยกว่า 130 ชนิด ในช่วงเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีการปรับปรุงและนำเอาเครื่องมือใหม่ๆ ที่มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำมากกว่ามาใช้อย่างต่อเนื่อง การนำเครื่องยนต์มาติดตั้งขับเคลื่อนเรือ เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของชาวบ้านดาโต๊ะในช่วงหลังสงครามโลก และก็เป็นที่ยอมรับแพร่หลายไปในหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว ขณะที่ อวนในล่อน หรือ อวนเอ็นตาข่ายเล็ก ซึ่งใช้ง่ายและทนทานกว่าเริ่มแพร่หลายเข้ามาในหมู่บ้านในช่วงหลังปี 2500 และก็เข้ามาแทนที่อวน

ด้ายที่ถักด้วยมือและมีขนาดตาข่ายใหญ่ที่ใช้กันมาในอดีตเสียสิ้น ต่อมาในราวปี 2530 อวนลอยกุ้งสามชั้น ก็กลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่เข้ามาแทนที่ อวนลอยกุ้งชั้นเดียว เพราะเป็นอวนที่สามารถใช้ดักจับสัตว์น้ำได้หลายชนิดมากกว่า แม้แต่การงมหอยด้วยมือที่ชาวบ้านทำกันมานาน ก็ถูกแทนที่ด้วย การใช้ตะแกรงคราดหอย เพราะกวาดเก็บหอยได้เยอะและเร็วกว่าในเวลาไม่กี่ปีมานี้ นอกเหนือจาก การปรับเปลี่ยนชนิดเครื่องมือแล้ว ชาวบ้านยังเพิ่มจำนวนเครื่องมือให้มากขึ้นด้วย เช่น อวนลอยกุ้งและอวนปูจากที่เคยใช้อย่างละ 4-5 ผืน ก็เพิ่มเป็นอย่างละ 10-20 ผืน ขณะที่บางคนใช้มากถึง 20-30 ผืน

สำหรับชาวบ้านแล้ว ประสิทธิภาพและความพยายามในการจับสัตว์น้ำให้มากขึ้น จึงหมายถึงถึง ต้นทุนและค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้น แม้เครื่องมือและอุปกรณ์ประมงจะได้รับการปรับปรุงและพัฒนาเครื่องมือให้ทันสมัยขึ้นและช่วยลดความเสี่ยงต่อคลื่นลมแรง แต่การทำงานของชาวบ้านยังคงต้องเผชิญกับความเสี่ยงและอันตรายอยู่ไม่ใช่น้อย การรुक้าของเรืออวนรุน ความแรงของคลื่นลม ความแปรปรวนดินฟ้าอากาศและความเลื้อยและผลัดในการทำงานมักจะหมายถึงอันตราย ความเสียหาย ความเสื่อมและการสูญเสียอุปกรณ์เครื่องมือประมง การดูแลรักษาก็เป็นค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นมา เพราะแม้ว่าอายุการใช้งานเรือของเรือประมงและเครื่องยนต์อาจจะยาวนานถึง 10-15 ปี แต่ปัญหาปัญหาเครื่องยนต์เสียก็มักจะเกิดขึ้นปีละถึง 2-3 ครั้งและชาวประมงอาจจะต้องเสียค่าซ่อมถึงครั้งละ 500-600 บาท ส่วนอวนประเภทต่างๆ อายุการใช้งานแตกต่างกันไป เช่น อวนลอยกุ้งสามชั้นมีอายุการใช้งานระหว่าง 6-8 เดือน จนถึง 1-2 ปี ราคาอวนใหม่ตกผืนละ 700-800 บาท ขณะที่อวนปูมีอายุการใช้งานสั้น เพียง 2 อาทิตย์หรือ 1 เดือนเท่านั้น ราคาอวนปูใหม่ตกผืนละ 300-400 บาท

การจับสัตว์น้ำของชาวบ้านไม่ได้อาศัยเพียงแต่ทักษะ ความชำนาญ ความอดทนและโชคเท่านั้น คุณภาพและประสิทธิภาพของเรือ เครื่องยนต์ อวนและเครื่องมืออื่นๆ ก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อการจับสัตว์น้ำ ดังนั้นชาวประมงที่ต้องการมีเรือเล็กขนาด 4-5 เมตรและเครื่องยนต์ที่มีกำลังขับเคลื่อนสูง (ในระยะหลังชาวบ้านมักจะเพิ่มกำลังแรงม้าของเครื่องยนต์ให้มากขึ้น) พร้อมทั้งอวนลอยกุ้ง 10 ผืนและอวนปู 20 ผืน อาจจะต้องลงทุนถึง 36,000-40,000 บาท ทั้งนี้ยังไม่นับรวมค่าซ่อม ค่าเสื่อมราคาและการลงทุนซื้ออวน(ใหม่)บ่อยๆ ด้วย

สำหรับชาวบ้านดาโต๊ะ ความเสี่ยงของการทำงานจับสัตว์น้ำ ความจำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรทะเลที่ไม่แน่นอนและผันผวนไปตามฤดูกาลและความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาตลาดเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งของที่ใช้ในการผลิตและบริโภค ทำให้การพึ่งพาแบบเครดิตและเงินเชื่อเป็นเรื่องจำเป็นในชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้อยู่แล้ว แต่กระนั้น ต้นทุนเครื่องมือประมงที่เพิ่มสูงขึ้น ความเสียหายและความเสื่อมของเครื่องมือ การสูญเสีย ตลอดจนความจำเป็นที่ต้องจัดหาและซื้ออุปกรณ์ประมงใหม่อยู่เสมอ ทำให้ชาวประมงต้องพึ่งพาเงินกู้จากพ่อค้า เจ้าแกล่และแหล่งเงินกู้อื่นๆ มากขึ้น จากการสอบถามและพูดคุย ชาวบ้านและเจ้าแกล่ในหมู่บ้านประมาณกันว่าครัวเรือนประมงกว่าร้อยละ 90 มี

หนี้สิน ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมจากหลายแหล่ง ทั้งเจ้าแม่ในหมู่บ้าน ญาติและเพื่อนบ้าน สาเหตุการกู้เงินส่วนใหญ่ ก็เพื่อเอาไปซื้อและซ่อมแซมอุปกรณ์ประมง แม้ว่าสภาพความเลื่อมโทรมของทรัพยากรทะเลและการทำประมงที่เข้มข้นขึ้นจะทำให้หนี้สินตกอยู่ในสภาพเรื้อรังและระบบการผูกขาดซื้อขายสัตว์น้ำซึ่งต่ำกว่าราคาตลาดระหว่างเจ้าแม่เจ้าหนี้ยกับ อาเวาะ หรือชาวประมงลูกหนี้จะเป็นกลไกสำคัญที่ดูดกลืนรายได้บางส่วน of ชาวบ้านไป แต่เงินกู้และสินเชื่อกายได้ระบบเจ้าแม่ก็นับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ช่วยประคับประคองและเกื้อหนุนชีวิตชาวบ้านและครอบครัวบ้านดาโต๊ะจำนวนไม่น้อยไม่ต้องละทิ้งการทำประมงไปและสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ ไม่ว่าจะเป็นในช่วงมรสุม ยามขาดแคลนเงินทุนซื้อหรือซ่อมอุปกรณ์เครื่องมือประมงและกรณีฉุกเฉินอื่นๆ

ประการที่สาม ภายใต้แรงกดดันของทรัพยากรทะเลและต้นทุนการทำประมงที่เพิ่มสูงขึ้น แม้ว่าครัวเรือนประมงจำนวนมากยังดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการจับสัตว์น้ำ แต่ตัวเลขและข้อมูลก่อนหน้านี้นี้ชี้ให้เห็นได้ชัดว่าสัดส่วนและความสำคัญของอาชีพประมงที่บ้านดาโต๊ะและในชุมชนประมงรอบอ่าวมีแนวโน้มลดลง ขณะที่โครงสร้างด้านอาชีพของชุมชนมีความหลากหลายมากขึ้น ตัวเลขจากทางราชการระบุว่า ในช่วงปี 2529-2537 จำนวนและสัดส่วนของชาวประมงบ้านดาโต๊ะซึ่งเป็นชุมชนที่พึ่งพาการทำประมงสูง ชาวประมงลดจำนวนลงไปเช่นกัน แม้จะเพียงเล็กน้อย คือจาก 161 เป็น 158 ครัวเรือน ขณะที่มีคนทำงานรับจ้างและค้าขายเพิ่มมากขึ้น (กชช.2ค.ปี 2529 และปี 2537)

ตารางที่ 18: แสดงจำนวนครัวเรือนที่ครอบครองสิ่งของเครื่องใช้ประเภทต่างๆ

รายการสิ่งของ	จำนวนครัวเรือน	สัดส่วน (%)
หม้อหุงข้าวไฟฟ้า	138	92
เตาแก๊ส	134	89
พัดลม	123	82
โทรทัศน์	115	77
วิทยุ	104	69
ตู้เย็น	33	22
เครื่องเสียง	24	16
เครื่องซักผ้า	13	9
เครื่องฉายวีดิโอ	6	4
ไมโครเวฟ	3	2
เครื่องใช้ไฟฟ้าอื่นๆ	55	37
รวมครัวเรือนทั้งหมด	150	100

ที่มา: จากการสำรวจ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพของบ้านดาโต๊ะ ไม่เป็นแต่เพียงปฏิริยาต่อปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรเท่านั้น หากแต่เป็นผลพวงและภาพสะท้อนของปัญหาชุมชนชนบทหรือชุมชนเกษตร

อื่นๆ ทั่วไป ซึ่งในด้านหนึ่งนั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเอาใจภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจพาณิชย์ขนาดใหญ่ ความผันแปรที่ควบคุมไม่ได้ของราคาปัจจัยการผลิต โครงสร้างการตลาดและการซื้อขายที่ไม่เป็นธรรม ความจำเป็นต้องขาย(ผลผลิต)ถูกแต่ต้องกลับซื้อ(ข้าวของและสินค้า)แพง ส่วนอีกด้านหนึ่ง เป็นผลมาจากโอกาสและตลาดแรงงานที่มีจำกัด ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและแบบแผนการบริโภคอันเนื่องมาจากการขยายถนนหนทางซึ่งทำให้การเดินทางติดต่อไปมาสะดวกขึ้นและการขยายบริการจากรัฐ โดยเฉพาะการใช้ไฟฟ้า

รูปแบบการพึ่งพางานหลักอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเลี้ยงดูสมาชิกครอบครัวอื่นๆ ด้วยนั้นได้กลายเป็นอดีตไปแล้วอย่างสมบูรณ์ ปัญหาการดำรงชีพและภาวะรายได้ไม่พอรายจ่ายที่ทวีความรุนแรงขึ้นทำให้ชาวบ้านดาโต๊ะต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานและขนขวายหาช่องทางเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้มาจุนเจือครอบครัวที่มีรายจ่ายเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านหลายคนยืนยันถึงความจำเป็นที่สมาชิกครอบครัวต้องช่วยกันทำงานเพื่อที่จะ ‘พออยู่ได้’ ขณะที่อีกหลายคนพูดถึงปัญหานี้สินแต่ก็ยอมรับว่าสภาพชีวิตความเป็นอยู่ดีและสะดวกสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน การครอบครองพาหนะรถเครื่องและรถยนต์ เครื่องอำนวยความสะดวกและข้าวของเครื่องใช้ไฟฟ้ามีเพิ่มมากขึ้นและกลายเป็นความจำเป็นของหลายๆ ครอบครัว (ดูตารางที่ 18 และ 19)

ตารางที่ 19: แสดงประเภทและจำนวนพาหนะที่ชาวบ้านครอบครอง

ประเภทพาหนะ	จำนวน	สัดส่วน (%)
รถมอเตอร์ไซด์	79	53
รถมอเตอร์ไซด์บรรทุกของ (โซลีย์)	8	5
รถบรรทุก (กะบะ)	4	3
รถยนต์นั่ง	1	1
รวมครัวเรือนทั้งหมด	150	100

ที่มา: จากการสำรวจ

ผลจากนโยบายและแผนการพัฒนาทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในช่วงหลังปี 2520 ทำให้สภาพเศรษฐกิจและสังคมของจังหวัดปัตตานีมีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งในภาคเกษตร อุตสาหกรรม บริการและโครงสร้างพื้นฐาน การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลพื้นที่อำเภอปัตตานีเขตอำเภอเมืองบริเวณปากแม่น้ำปัตตานีซึ่งเป็นที่ตั้งของท่าเรือและชุมชนเมืองมาแต่อดีต จึงกลายเป็นย่านธุรกิจและอุตสาหกรรมที่ผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น สภาพของอำเภอที่เป็นที่กำบังลมที่ดีและอยู่ใกล้แหล่งจับปลานอกน่านน้ำ ทำให้ท่าเทียบเรือของจังหวัดกลายเป็นท่าเทียบเรือที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ อำเภอปัตตานีจึงไม่เพียงแต่คลาคล่ำไปด้วยเรือประมงเล็กๆ น้อยๆ อีกต่อไป หากแต่มีเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ใช้เป็นเส้นทางสัญจรและเทียบท่าจำนวนมากขึ้น

เรื่อยๆ ในปี 2536 มีเรือประมงเข้ามาเทียบท่ากว่า 4,000 ลำแวะเวียนขนถ่ายสัตว์น้ำถึง 12,000 เทียบ ปริมาณสัตว์น้ำนำเข้าขึ้นเกือบ 200,000 ตัน มูลค่ามากกว่า 2,000 ล้านบาท (สำนักวิจัยและพัฒนา 2537)

การขยายตัวของธุรกิจประมงในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาและการส่งเสริมจากภาครัฐทำให้มีการขยายการบริการ โครงสร้างพื้นฐานและจำนวนธุรกิจและอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงด้านต่างๆ ในบริเวณปากแม่น้ำปัตตานีเพิ่มมากขึ้น (ดู ตารางที่ 20) ขณะเดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อเนื่องต่อการขยายงานและธุรกิจอื่นที่เกี่ยวข้องอีกเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็น ร้านค้า ตลาด การคมนาคมขนส่งและงานบริการด้านต่างๆ สำหรับชาวบ้านและหนุ่มสาวจำนวนไม่ใช่น้อยที่อาศัยอยู่ตามชุมชนรอบอ่าว การขยายตัวอุตสาหกรรมประมงและการขยายตัวเศรษฐกิจโดยรวมของจังหวัดจึงหมายถึงตลาดและโอกาสงานนอกหมู่บ้านหลายประเภท โดยเฉพาะการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำและงานรับจ้างอื่นๆ

ตารางที่ 20: แสดงจำนวนอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงจังหวัดปัตตานี ในปีต่างๆ*

ประเภทกิจการ	2518	2523	2525	2527	2535
อาหารกระป๋อง	--	--	1	1	4
กึ่งแห้งและปลาโออบแห้ง	--	--	--	2	4
ทำน้ำแข็ง	--	9	11	14	14
ปลาป่น	--	3	3	4	7
อุซอัมเรือ	--	--	--	4	5
ห้องเย็น	--	--	--	3	5

ที่มา: กรมประมง สถิติการประมงแห่งประเทศไทย. 2518, 2523 ; ศราวุธ เจ๊ะไล่ ‘แนวทางพัฒนาการประมงจังหวัดปัตตานี’ วารสารการประมง.39: 5 กันยายน 2529 และสำนักวิจัยและพัฒนา รายงานข้อมูลพื้นฐานจังหวัดปัตตานี 2537

หมายเหตุ: จังหวัดปัตตานี เริ่มมีอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงช่วงหลังปี 2520 ลักษณะอุตสาหกรรมเป็นกิจการในด้านบริการ (เช่น โรงงานทำน้ำแข็ง อุซอัมเรือ) มากกว่าจะเป็นกิจการแปรรูปโดยตรง ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมขนาดกลาง ในปี 2535 มีจำนวนคนงานทั้งหมด 4,316 คน

สำหรับชาวประมงบ้านดาโต๊ะ ความจำเป็นต้องแสวงหาหารายได้เพื่อให้เพียงพอกับรายจ่าย ภายใต้แรงกดดันด้านทรัพยากรและค่าครองชีพ จึงหมายถึงการปรับตัวด้านอาชีพและการงานของครัวเรือนรูปแบบต่างๆ เช่น การที่สมาชิกคนหนึ่งๆ ต้องทำงานหลายอย่างไปพร้อมๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นการทำประมง งานรับจ้างและค้าขาย ขณะที่สมาชิกในครอบครัวที่เหลือก็ต้องหางานอื่นทำด้วยเช่นกัน ดังนั้นในครอบครัวหนึ่งหัวหน้าครัวเรือนมักจะต้องทำงานเพื่อหารายได้ 2-3 อย่าง ขณะที่อาชีพของสมาชิกในวัยทำงานที่เหลืออีก 2-3 คนก็มักจะต้องทำงานที่แตกต่างกันไป ตามแต่โอกาส

และช่องทางที่แต่ละคนจะชวนขายหามาได้ สำหรับชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ทำงานอื่นๆ งานหลายประเภทและกิจกรรมหลายอย่างที่ทำในชุมชนต้องหันไปพึ่งพาและอาศัยโอกาสและปัจจัยจากภายนอกมากขึ้น การทำข้าวเกรียบซึ่งเป็นอุตสาหกรรมแปรรูปสัตว์น้ำระดับครัวเรือนกลายเป็นกิจกรรมต้องอาศัยวัตถุดิบ (ปลา แป้งและฟืน) และทุน (กู้ยืมเก่าแก่ภายนอกหมู่บ้าน) จากภายนอก ความใกล้ชิดด้านศาสนาและวัฒนธรรม เครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนโอกาสและอัตราค่าจ้างที่สูงกว่าทำให้ประเทศมาเลย์เซียกลายเป็นแหล่งของงานและรายได้สำคัญของคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านหลายคนและแม้แต่ในตัวจังหวัดปัตตานีเอง การขยายตัวด้านเศรษฐกิจและด้านอื่นๆ ก็มีสวนเปิดและขยายตลาดงานรับจ้างและบริการให้กว้างขึ้น แต่ตลาดงานเหล่านี้ มักจะจำกัดอยู่เฉพาะงานที่ไม่ได้อาศัยทักษะ ค่าจ้างต่ำและไม่มั่นคงสูง

การปรับเปลี่ยนโครงสร้างอาชีพและกิจกรรมในการดำรงชีพของบ้านดาโต๊ะ ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในชุมชนกันด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปรับเปลี่ยนและการยอมรับค่านิยมความเชื่อใหม่ๆ ปัญหาแรงกดดันด้านทรัพยากร การแข่งขันในระบบตลาดและความแตกต่างด้านชีวิตความเป็นอยู่ ทำให้ชาวประมงและชาวบ้านให้ความสำคัญกับเรื่องประโยชน์ส่วนตน รายรับ-รายจ่าย กำไร-ขาดทุนและความอยู่รอดมากขึ้น ขณะที่ธรรมเนียมปฏิบัติในการเกื้อกูล แบ่งปันและช่วยเหลือกันถูกละทิ้งและลดความสำคัญลงไป การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ปรากฏให้เห็นที่รับรู้และส่งผลกระทบต่อชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ในหลายลักษณะ อาทิเช่น ผู้สูงอายุหลายคนพูดสภาพความเป็นอยู่ปัจจุบันที่ถึงแม้จะสบายกาย แต่ก็ลำบากใจเพราะผู้คนไม่ค่อยมีน้ำใจและไม่ค่อยมีช่วยเหลือกันเหมือนแต่ก่อน ธรรมเนียมปฏิบัติที่ชาวประมงมักจะแบ่งปันสัตว์น้ำที่จับได้ให้กับเพื่อนบ้านและชาวบ้านที่ยากจน ก็เลิกและสูญหายไป เนื่องจากความต้องการเพิ่มรายได้ตามภาระรายจ่ายที่สูงขึ้นและสัตว์น้ำที่จับกันได้ก็ ‘ได้น้อยเสียจนไม่มีจะแบ่ง’ ขณะที่ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนและยังจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยญาติพี่น้อง ก็รู้สึกอดอัดใจกับบรรทัดฐานและความคิดที่ถือว่า ‘ธุรกิจไม่มีพี่น้อง’ นอกจากนี้ ในหมู่คนที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี ‘ความขยัน’ กลายเป็นสิ่งสำคัญเท่ากับ หรือมากกว่า ความเชื่อแต่เดิมที่ถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ทุกคนมีขึ้นอยู่กับการเจ้าจะประทานมา ขณะที่บทบาทและความสำคัญของผู้หญิง โดยเฉพาะผู้หญิงวัยรุ่น ได้รับการยอมรับมากขึ้นในฐานะเป็นผู้ทำงานนอกบ้านและหารายได้จุนเจือครอบครัว

ปัญหา แรงกดดันและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ข้างต้น คือเงื่อนไขและสถานการณ์ที่ชาวประมงบ้านดาโต๊ะกำลังเผชิญอยู่ อาชีพและการงานนอกภาคประมง ได้กลายเป็นงานหลักของหลายครัวเรือนที่มีทุน โอกาสและเครือข่ายมากกว่าคนอื่น แต่สำหรับครัวเรือนประมงส่วนใหญ่แล้ว ในปัจจุบัน การอยู่รอดด้วยงานนอกภาคประมงอย่างเดียว เป็นสิ่งที่เป็นไปได้พอๆ กันกับการพึ่งพาการจับสัตว์น้ำเพียงอย่างเดียว ความพยายามหารายได้และทำงานเสริมอื่นๆ ผสมผสานไปกับการจับสัตว์น้ำของครัวเรือนประมง ถือได้ว่าเป็นกลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดที่สำคัญของชาวบ้านที่กำลังดิ้นรนชวนขายและพยายามประคับประคองให้ตัวเองและครอบครัวดำรงอยู่ต่อไปได้ ในชุม

ชนประมงชายฝั่งเช่นบ้านดาโต๊ะ การใช้ประโยชน์และพึ่งพาการจับสัตว์น้ำจึงยังคงเป็นกิจกรรมสำคัญของชาวบ้านอีกเป็นจำนวนมาก การแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากรสัตว์น้ำที่ลดน้อยลงในระหว่างกลุ่มชาวประมงพาณิชย์และประมงชายฝั่ง หรือระหว่างชุมชนประมงด้วยกันเอง หรือแม้แต่ภายในชุมชน จึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ อ่าวปัตตานีในปัจจุบัน ได้กลายเป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มคนใช้ประโยชน์ที่หลากหลายและแตกต่างกันมากขึ้น ผลลัพธ์ของการใช้ประโยชน์ที่ต่างกันอย่างนี้ ทำให้ปัญหาการใช้ประโยชน์สัตว์น้ำในอ่าวมีความซับซ้อน ยุ่งยากและส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่และการจับสัตว์น้ำของชาวบ้านดาโต๊ะมากยิ่งขึ้น ถ้าอาชีพการทำประมงจะยังคงเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านต่อไปอีกนาน คำถามก็คือว่าชาวประมงและชุมชนบ้านดาโต๊ะมีวิธีการจัดการการใช้ประโยชน์และปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำ ซึ่งเป็นปัญหาหลักของพวกเขาอย่างไร? รูปแบบการจัดการ พัฒนาการและประสบการณ์ในการจัดการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำของชาวบ้านดาโต๊ะ จะเป็นประเด็นพิจารณาในลำดับต่อไป

3.2 การใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ

บ้านดาโต๊ะเป็นชุมชนที่พึ่งพาการจับสัตว์น้ำมานานหลายชั่วอายุคนและชาวบ้านก็ได้พัฒนาเทคนิควิธีการ สะสมความรู้ความเข้าใจและปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์ร่วมกันที่ซับซ้อนขึ้นมาเพื่อรองรับความจำเป็นดังกล่าว สัตว์น้ำเป็นสิ่งที่ไม่อยู่กับที่ แต่เคลื่อนไหวไปมาอยู่ตลอดเวลา และปริมาณสัตว์น้ำที่ชาวบ้านจับได้ มีความผันผวนไม่แน่นอนอยู่เสมอ สำหรับชาวบ้านแล้วการดำเนินชีวิตและการดำรงอยู่ของตัวเองและครอบครัว ในสถานการณ์ที่ผันผวนเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ทำได้ยากและลำบากยิ่ง ดังนั้น ชาวบ้านจะต้องรู้จักยืดหยุ่น ต้องลงทุนซื้อและใช้เครื่องมือหลายชนิดและการจัดการหลายแบบเพื่อให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของสัตว์น้ำหลากหลายชนิด ชาวบ้านที่ทำประมงจะต้องเป็นนักสังเกตพฤติกรรมสัตว์น้ำที่เก่ง ความรู้ที่ได้มาจะมีการสั่งสมและนำมาใช้ในการปรับปรุงเครื่องมือและวิธีการจับสัตว์น้ำให้ดีขึ้น ไม่น่าแปลกใจที่ชาวบ้านจะกระตือรือร้นขนขวายที่จะเสาะแสวงหาเครื่องมือใหม่ๆ ที่มีประสิทธิภาพสูงกว่าเดิมและสามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้นกว่าเดิม

เทคนิค วิธีการและเครื่องมือจับสัตว์น้ำของชาวบ้าน จึงไม่ได้หยุดนิ่ง หรือขาดการพัฒนาปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง อันที่จริงแล้ว เครื่องมือเหล่านี้มีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมนวัตกรรมและการกระจายความรู้ความเข้าใจที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา การเผยแพร่และการแพร่กระจายเทคโนโลยีจึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ทั้งผ่านตัวพ่อค้าและหน่วยงานรัฐ นอกจากนี้ ตลาดและการเดินทาง ก็ช่วยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้รับรู้และพบเห็นสิ่งใหม่ๆ ได้แลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์กับคนอื่น วิธีการและเครื่องมือใหม่ๆ ที่มีประสิทธิภาพและจับสัตว์น้ำได้มากและดีกว่าเก่า จึงได้รับการยอมรับและแพร่กระจายออกไปในวงกว้างอย่างรวดเร็ว ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจของชาวบ้านว่า จะใช้เครื่องมือชนิดไหนและเครื่องมืออะไรบ้าง

ขึ้นอยู่กับ สภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ ฐานะการเงิน ความชำนาญและความรู้ในเรื่องเครื่องมือ ประมงประเภทต่างๆ เครือข่ายทางสังคม เช่น เพื่อน ญาติและญาติแก่ ตลอดจนรสนิยมส่วนตัว

สำหรับชาวประมงบ้านดาโต๊ะแล้ว วิธีการการจับสัตว์น้ำ ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องเครื่องมือและวิธีการจัดการในการใช้ทรัพยากรร่วมกันเท่านั้น แต่ความรู้ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญในการทำประมง ไม่ว่าจะเป็นความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์น้ำ สภาพหน้าดิน กระแสน้ำ ทิศทางลมหรือฤดูกาล ชาวบ้านที่ทำประมงจะรู้และเข้าใจกันว่า ในรอบปีหนึ่งๆ ในอ่าวปัตตานีจะมีปูมากในช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม ส่วนกุ้งจะมีมากในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-ตุลาคม แต่ในช่วงหลังฝนตกและมีน้ำไหลลงอ่าวมาก น้ำในอ่าวจะจืด ปูและกุ้งจะลดน้อยลง แต่จะมีเพิ่มมากขึ้นอีกครั้ง ช่วงที่น้ำทะเลเริ่มเข้ามาในอ่าว ทำให้น้ำในอ่าวเริ่มเค็ม กลายเป็นน้ำกร่อย ส่วนในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-พฤศจิกายน หรือหลังฤดูฝน ในอ่าวจะมีปลามาก เพราะเป็นฤดูฝนและน้ำหลากและปลาจะแพร่พันธุ์ หลังจากนั้นก็จะโตและมีจำนวนมากขึ้นตอนปลายปี เป็นต้น

ในช่วงเวลาแต่ละเดือน สัตว์น้ำยังมีปริมาณมากน้อยแตกต่างกันไปอีกด้วย เช่น ระยะเวลาที่ปูจะติดอวนมากมี 2 ช่วง คือ ช่วงประมาณวันที่ 7-10 และวันที่ 22-26 ของเดือนเพราะในอ่าวมีคลื่นลมแรง ปูจะเดินและเคลื่อนไหว หรือที่ชาวบ้านพูดว่า ‘ปูจะมาพร้อมกับลม’ ส่วนกุ้งก็จะมีมากในตอนกลางวัน ช่วงประมาณวันที่ 1-6 และวันที่ 26-30 ของเดือน ส่วนในเวลากลางคืน ชาวบ้านจะได้กุ้งกันมาก 2 ช่วงเหมือนกัน คือ วันที่ 7-10 และวันที่ 22-26 แต่ในช่วงวันที่ 22-26 ของเดือนในบริเวณอ่าว จะมีกุ้งและปูมากเท่าๆ กัน ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน ใครจะใช้เครื่องมืออะไร และวางในตำแหน่ง หรือบริเวณไหนก็ได้ ตามความเหมาะสม

ความรู้เรื่องทิศทางลม การเปลี่ยนแปลงระดับน้ำและระดับความเค็ม หรือจืดของน้ำในอ่าว ก็มีผลต่อการจับสัตว์น้ำชาวบ้านด้วยเช่นกัน ชาวบ้านที่วางอวนกุ้งตอนกลางวันจะชอบ อ่าวังลาไฮะ หรือลมทะเล ซึ่งพัดเข้ามาจากทางทะเลนอก หรือทิศตะวันออก เพราะจะจับกุ้งได้มาก แต่สำหรับการวางอวนกุ้งกลางคืน กุ้งในอ่าวจะมีมากในช่วงที่มี *บาราดาโย* หรือลมบก พัดมาจากทาง *ดือโละบานา* ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก นอกจากนี้ ในแต่ละเดือนระดับน้ำในอ่าวจะเกิดปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านเรียกว่า *อาเอบาลิง* ซึ่งระดับน้ำจะขึ้นลงเร็วและเกิดขึ้นบ่อย ประมาณ 2 ครั้ง รวมทั้งหมดประมาณ 4 วัน แม้ชาวบ้านจะถือกันเป็นช่วงน้ำเสีย แต่ชาวบ้านที่วางอวนปูจะชอบ เพราะจะเป็นช่วงที่บริเวณในอ่าวจะมีปูอยู่มาก

นอกจากนี้ความรู้ในการทำ ดูแลรักษาและใช้เครื่องมือก็เป็นสิ่งสำคัญ สำหรับชาวบ้านแล้ว ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ ต้องใช้เวลาในการเรียนรู้ สังเกตและฝึกฝน จนเกิดความมั่นใจและมีทักษะมากพอในการดำเนินชีวิตเป็นชาวประมง ยิ่งมีความรู้และความสามารถในการใช้เครื่องมือมากและหลากหลาย โอกาสที่ชาวประมงจะดำรงชีพและทำมาหาเลี้ยงครอบครัวได้ดี ก็ยิ่งมีมากขึ้น ความรู้ ทักษะและความสามารถเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็น ไม่เฉพาะสำหรับในโอกาสที่ช่วงและฤดูกาล

การจับสัตว์น้ำบางชนิดมาถึงเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยระดับประมงให้ชาวประมงและครอบครัวลดความเสี่ยงจากความผันผวนไม่แน่นอนของสัตว์น้ำในแต่ละเดือนและในแต่ละปีด้วย

เครื่องมือประมงที่ชาวบ้านดาโต๊ะใช้ในการจับสัตว์น้ำส่วนใหญ่จะเป็นอวนปูและอวนลอย กุ้งสามชั้น แต่ก็มีการใช้เครื่องมืออีกหลายชนิดในการจับสัตว์น้ำหลายประเภท ได้แก่ อวนลอยกุ้งหนึ่งชั้น อวนลากปลาเก๋า(ด้วยมือ) อวนรุนเคยและปลาเก๋า(ด้วยมือ) อวนปลากะบอกสามชั้น อวนปลากะบอกหนึ่งชั้น อวนปลากะพง เบ็ดราว เบ็ดตก กระบอกปลาตุก ฉมวก ไซปูดำ ไซปลาตุกทะเล แห และ กะลามัง(เก็บสาหร่ายทะเล) ชาวบ้านดาโต๊ะใช้เครื่องมือประมงเหล่านี้ดักจับสัตว์น้ำ ปู กุ้งและปลาต่างๆ ตามแหล่งจับสัตว์น้ำต่างๆ กว่า 60 แห่งที่กระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณอ่าวปัตตานี (ดู ตำแหน่งและชื่อแหล่งจับสัตว์น้ำในรูปที่ 3)

การใช้เครื่องมือต่างเหล่านี้ในอาณาบริเวณอ่าวเดียวกัน การขยายตัวของตลาดสัตว์น้ำและแบบแผนการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนไป ทำให้ชาวบ้านพยายามขวนขวาย ทำงานหนักและจับสัตว์น้ำให้ได้มากขึ้น การแข่งขันแย่งชิงพื้นที่จับสัตว์น้ำกันในแต่ละวันจึงเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในสถานการณ์ที่ผู้คนและชุมชนพึ่งพิงทรัพยากรในบริเวณเดียวกันอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน ดังเช่นที่บ้านดาโต๊ะและชุมชนประมงอื่นๆ ในอ่าว ชาวบ้านได้พัฒนากติกา มารยาทและบรรทัดฐานร่วมกันในการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำขึ้นมา แน่นนอน การแข่งขันยังคงดำรงอยู่และชาวบ้านก็ถือเป็นเรื่องปกติ แต่การแข่งขันนี้ ไม่ได้รุนแรงและเข้มข้นขนาดบีบบังคับให้บางคนต้องละทิ้ง หรือเลิกทำประมงไป การพัฒนาระบบการร่วมมือกัน หรือการตกลงใช้กฎระเบียบบางอย่างร่วมกันของชาวบ้าน ก็เพื่อเป็นกรอบของพฤติกรรมและการกระทำที่ถือว่า ‘เหมาะสม’ ระบบบรรทัดฐานเหล่านี้ ยอมรับสิทธิเท่าเทียมกันในการจับสัตว์น้ำเพื่อดำรงชีพของทุกคน ขณะเดียวกันเป็นเครื่องมือและกรอบปฏิบัติที่ช่วยให้ชาวบ้าน ทำงานประมงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรสัตว์น้ำร่วมกันได้ โดยไม่เกิดปัญหา ข้อพิพาทและความขัดแย้งจนเดือดร้อนกันไปทั่ว การพิจารณารายละเอียดประเภทเครื่องมือ วิธีการและกติกามารยาทในการใช้เครื่องมือประมง จะทำให้เราเข้าใจความรู้ ทักษะและวิธีการจัดการในการจับสัตว์น้ำของชาวบ้านดาโต๊ะมากยิ่งขึ้น (ดูตารางที่ 3 ประกอบ)

เครื่องมือประมง : วิธีการใช้และการจัดการ

ปูกะกือเต หรืออวนปู เป็นเครื่องมือประมงที่ชาวบ้านดาโต๊ะและชุมชนรอบอ่าวอื่นๆ เช่น บ้านบูดีและบ้านตันหยงลูโละ นิยมใช้กันมาก ส่วนมาก ชาวบ้านจะมีอวนปูใช้คนละ 10-20 ผืน แต่ก็มีบางคนที่มียอวนปูไว้ใช้ถึง 25-30 ผืน แต่ละผืนมีความยาวประมาณ 40 เมตร ในการออกไปวางอวนแต่ละครั้ง ชาวบ้านจะนำอวนไปประมาณ 10-20 ผืน แบ่งอวนออกเป็นช่วงๆ หรือ ‘หัว’ แต่ละหัวประกอบด้วยอวน 2-5 ผืน เพื่อความสะดวกต่อการวาง โดยแต่ละหัวจะใช้ทุ่นถ่วงให้อวนจมและมีไม้ปักยึดให้อวนตั้งอยู่กับที่ เรียงร่ายยาวไปตามทิศทางกระแสน้ำ ชาวบ้านดาโต๊ะวางอวนปูในอ่าวได้เกือบตลอดปี ในอ่าวจะเริ่มมีปูตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์/มีนาคม-ตุลาคม/พฤศจิกายน แต่จะมีมากในช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม การจับปูในช่วงเดือนข้างขึ้น จะได้ปูตัวเล็กเนื้อน้อย ขณะที่ปูที่จับได้ในช่วงข้างแรมหรือเดือนมืด จะมีเนื้อแน่นกว่าและบางครั้งก็มีไข่เต็มท้อง

ในอ่าวมีแหล่งที่ปูชุกชุมหลายแห่ง ส่วนมากมีความลึก 2-3 เมตร เช่น ตาโละบูดี ตาโละบาฆอ ตาโละบานา แซ 1 แซ 2 แซ 3 และ บริเวณปากอ่าว ในแต่ละแห่ง ชาวบ้านจะวางอวนแต่ละประมาณ 2-3 วัน ขึ้นอยู่กับว่าปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้มีมากน้อยเพียงใด ขณะเดียวกันก็จะมีวางอวนหมุนเวียนไปตามแหล่งต่างๆ ในทุกที่จะมีสัตว์น้ำอื่นๆ ด้วย เช่น ปลาและกุ้ง ชาวบ้านจะวางเครื่องมือจับสัตว์น้ำต่างๆ สลับกันไป ในการออกเรือแต่ละครั้ง บางที่ชาวบ้านจะมีเครื่องมือประมงอื่นๆ ด้วย เมื่อได้ข่าวว่ามีการจับสัตว์น้ำชนิดนั้นๆ ได้มากก็จะเปลี่ยนใช้เครื่องมือที่เหมาะสมได้ทันที ชาวบ้านจะรู้ว่าสัตว์ชนิดไหนชุกชุม ช่วงไหนและบริเวณใด ด้วยการสังเกตบริเวณจับสัตว์น้ำและปริมาณสัตว์น้ำที่เพื่อนบ้านจับได้ หรืออาจจะฟังจากคนอื่น ๆ ซึ่งหลังจากทำประมงเสร็จก็มักจะมาพูดคุยกันในหมู่บ้าน เช่น ที่ร้านน้ำชาและบ้านเก่าเก็บซื้อสัตว์น้ำ เป็นต้น

ช่วงเวลาการวางอวนปู จะวางกันช่วงเย็นและจะไปเก็บตี 5 รุ่งเช้าของวันใหม่ แต่ละครั้งจะใช้เวลาในการวางและเก็บรวมกันประมาณ 5 ชั่วโมง เมื่อเก็บอวนขึ้นมาแล้ว ก็จะใช้เวลาแกะปูและสิ่งของอื่น ๆ ที่ติดมากับอวนประมาณ 2 ชั่วโมง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนปูและเศษต่างๆ ที่ติดมากับอวนด้วย ช่วงที่แกะก็จะทำการจัดระเบียบของอวนโดยจะวางเนื่ออวนให้ซ้อน ๆ กันตามแนวราบให้เป็นระเบียบเพื่อจะสะดวกในการวางครั้งต่อไปและจะทำเช่นนี้ทุก ๆ ครั้งหลังจากไปเก็บอวนมา การเก็บรักษาอวน จะใช้กระสอบปุยหรือเนื่ออวนที่มีตาถี่ (สีเขียว) เรียกว่า ราโต๊ะ ห่ออีกที

ลักษณะของการวางอวนปูในอ่าว ชาวบ้านจะใช้ไม้ปักหลักเป็นแนวยาว โดยจะมีการแบ่งอวนเป็นช่วงๆ เรียกว่า หัว โดยที่หัวหนึ่งๆ จะประกอบด้วยอวน 2-4 ผืน แต่ละผืนจะมีความยาว 40 เมตรและใช้ไม้ปักเป็นหลักประมาณ 3 ต้น ไม้ที่ใช้ปักหลักเป็นสิ่งช่วยบอกตำแหน่งอวนปูที่ชาวบ้านแต่ละคนวาง เพื่อให้คนอื่น ๆ ระมัดระวังและรักษาระยะห่างถ้าต้องการการวางอวนในบริเวณเดียวกันและเพื่อป้องกันมิให้อวนเกี่ยวพันกัน (การวางอวนปูในอ่าว จะแตกต่างกับการวางอวนปูในทะเลนอก ซึ่งจะต่ออวนให้เป็นแนวยาวให้ติดกันทั้งหมด แล้วใช้ทุ่นเป็นตัวถ่วงและไม้เป็นเสาและมีผืนผ้าสีที่แตกต่างกันออกไป) การแบ่งและการใช้พื้นที่วางอวนปู ขึ้นอยู่กับว่าใครขยันวางอวนมาก

น้อยเพียงใดและใครไปถึงก่อน ก็จะได้วางในบริเวณที่มีปูมากก่อน ส่วนคนมาทีหลังก็จะวางอวนห่างจากที่ปู คนวางอยู่ก่อนแล้วประมาณ 10-15 เมตร คนอื่นๆ ก็จะใช้วิธีเดียวกัน

ปูกะอูแด หรืออวนลอยกึ่ง เป็นเครื่องมืออีกชนิดที่ชาวบ้านรอบอ่าวนิยมใช้กันมาก ไม่เพียงแต่ชาวบ้านดาโต๊ะเท่านั้น แต่ยังมีบ้านบูตี ตาโละสะมิแล ตาโลกาโปร้ ต้นหยงลูโละและแหลมนกด้วย เพราะเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำประเภทหนึ่ง ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีทั้งอวนปูและอวนลอยกึ่ง เฉพาะที่บ้านดาโต๊ะ ชาวบ้านจะใช้อวนลอยกึ่งกันอยู่ 2 ชนิด คือ อวนลอยกึ่ง 3 ชั้น เป็น อวนบือแ่น (อวนไถล่อน) และอวนลอยกึ่ง 1 ชั้น เป็น อวนตะซี (อวนเอ็น) แต่ส่วนใหญ่จะนิยมใช้อวนลอยกึ่ง 3 ชั้นกันมากกว่า

ปกติชาวบ้านจะวางอวนกึ่งกันได้ตั้งแต่ มกราคม/กุมภาพันธ์-ตุลาคม/พฤศจิกายน (ประมาณ 10-11 เดือน) แต่กึ่งจะมีมากในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน-สิงหาคม บางคนจะวางอวนกึ่งอย่างเดียว บางคนก็จะวางอวนกึ่งสลับกับอวนปลากะบอกและอวนปู ขึ้นอยู่กับความชุกชุมของสัตว์น้ำ ในแต่ละแห่ง ความชุกชุมของกึ่งในบริเวณอ่าว ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพน้ำ ทำให้ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนการวางอวนกึ่ง ในแต่ละช่วงเวลาแตกต่างกันไปด้วย เช่น ในช่วงเดือนมิถุนายน-สิงหาคม ชาวบ้านจะวางอวนในตอนกลางวัน ส่วนช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน จะวางกันในเวลากลางคืนเพราะน้ำจะใสกว่า ขณะที่ช่วงเดือนสิงหาคม-ตุลาคม จะมีชาวบ้านบางส่วนไปวางอวนกึ่งบริเวณทะเลนอก จำนวนอวนที่ใช้ก็จะแตกต่างกันไปด้วย เช่น ในอ่าวจะใช้อวนราว 8-10 ผืน ส่วนในทะเลนอก ก็จะใช้ประมาณ 15-20 ผืน

ในการวางอวนลอยกึ่ง อวนจะถูกวางในแนวที่ตั้งฉากหรือขวางกระแสน้ำ โดยในแต่ละด้านของอวนจะมีธงผ้าแสดงเครื่องหมายปลายอวนแต่ละด้าน อวนจะถูกปล่อยให้ลอยไปตามกระแสน้ำ ส่วนในการวางอวนลอยกึ่งตอนกลางคืน ชาวประมงจะใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดเป็นทุ่นลอย เมื่อวางแล้วก็คอยเฝ้าอยู่บริเวณที่วางอวนด้วย ถ้าเกิดมีเรือลำอื่นๆ เข้ามาวางอวนลอยกึ่งด้วย ก็จะทำให้สัญญาณ โดยจะใช้ไฟฉายส่อง เพื่อจะให้คนที่มาทีหลังรู้ว่ามียอวนอยู่บริเวณนั้น คนที่มาทีหลังก็จะหลีกเลี่ยงไปวางบริเวณอื่น หรืออาจจะวางถัดจากคนที่อยู่เดิมห่างกันประมาณ 15-20 เมตร จะวางอวนลอยตอนบนหรือตอนล่างของอวนที่ลอยอยู่แล้วก็ได้ ในกรณีที่กระแสน้ำทำให้อวนเกิดทับซ้อนและเกี่ยวพันกัน เจ้าของอวนก็จะช่วยกันดึงอวนของแต่ละคนขึ้นเรือไป ไม่มีปัญหาทะเลาะกัน เพราะต่างถือว่าแต่ละฝ่ายไม่ได้มีเจตนาที่จะทำให้เกิดความเสียหาย

การใช้พื้นที่วางอวนลอยกึ่ง จะขึ้นอยู่กับว่าใครมาก่อนก็ได้วางอวนในที่ ๆ ดีกว่าคนมาทีหลังและคนมาทีหลังก็จะดูว่าจะวางตรงไหนเพื่อไม่ให้อวนเกิดติดพันกัน ถ้ามีคนอื่นมาวางอวนในที่ที่มีคนวางไว้อยู่ประจำ คนที่เคยวางอยู่เดิมก็ไม่ว่าอะไร ก็จะทำกรวางให้ห่างออกไปจากอวนที่วางลอยอยู่แล้ว การวางอวนในที่หนึ่งที่ได้เป็นประจำ สามารถทำได้ ไม่มีได้มีข้อห้ามอะไร เพราะชาวบ้านถือว่าขึ้นอยู่กับความขยันแต่ละคน แต่ก็มีบางคนที่ชอบวางอวนในที่เดิมเป็นประจำ ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่าพวก ตูแหวตาเนาะ ซึ่งหมายถึงพวกชอบยึดจอง หรือแสดงความเป็นเจ้าของที่

ในการวางอวนลอยกุ้งแต่ละครั้ง จะใช้เวลาประมาณ 20-25 นาทีก็เก็บ ถ้ามีกุ้งมากก็จะทำการวางต่อไป ถ้าไม่ค่อยมีก็จะกลับบ้านหรือย้ายไปที่บริเวณอื่น ๆ ต่อไป ขึ้นอยู่กับความขยันของแต่ละคน ตำแหน่งการวาง ชาวบ้านจะสลับเวียนกันวางแต่ละบริเวณหลายๆจุดในอ่าว โดยต้องดูด้วยว่าจุดไหนได้กุ้งมากน้อยอย่างไร พ่อค้ารับซื้อกุ้งในหมู่บ้านจะเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญ ถ้าวันนี้ใครได้กุ้งจุดไหนมาก พรุ่งนี้ก็จะมีคนไปในจุดนั้นมากเป็นพิเศษ บริเวณที่วางอวนลอยกุ้งกันเป็นประจำ อาทิเช่น มูฆอแซ ตะโฆ๊ะ ตือมือแมแน ยูบาหา ตือมือแมปาแย ตือซูเวาะบาลอกาเอ๋ ปาลอนบูดี แลตือโล๊ะ อาโละสาโอะ ปาลอโตะปาเก้ ตือโลบานา ตะนะจาปิง ซือบือรัง แซ 1 แซ 2 และ แซ 3 เป็นต้น บริเวณจับสัตว์น้ำเหล่านี้ จะอยู่ในที่ใกล้กับบ้านดาโตะ ความลึกของน้ำ ประมาณ 1-2 เมตร นอกจากบริเวณเหล่านี้แล้ว ในช่วงเดือนสิงหาคม-พฤศจิกายน ชาวประมงบ้านดาโตะ ประมาณ 15-20 รายจะออกไปวางอวนลอยกุ้งในบริเวณทะเลนอกด้วย โดยมักจะออกไปวางอวนกันตอนกลางวัน เริ่มกันตั้งแต่รุ่งเช้า จะกลับก็ประมาณบ่าย 2 โมง ขึ้นอยู่กับการวางแต่ละครั้ง ถ้าได้มาก บางคนก็อาจจะอยู่ได้ถึงบ่าย 4 โมงเย็น

ปูกะบือลาเนาะ หรืออวนปลากระบอก เป็นอวนอีกชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านรอบอ่าวหลายแห่งรวมทั้งบ้านดาโตะมีใช้กันและส่วนใหญ่นิยมใช้อวนปลากระบอก 3 ชั้น ลักษณะโดยทั่วไปของอวนปลากระบอก คล้ายคลึงกับอวนสามชั้นชนิดอื่น แต่อาจแตกต่างกันตรงที่ขนาดตาอวน และชนิดของวัสดุที่ใช้ทำเนื้ออวน อวนหนึ่งผืนจะมีขนาดยาว 10 เมตร เวลาใช้ชาวบ้านจะนำอวน 2-3 ผืนมาผูกติดกัน ที่อวนแต่ละผืนจะมีทุ่นลอยและทุ่นจมตามความเหมาะสมของบริเวณที่จะวาง บริเวณที่เหมาะสมกับการวางอวนปลากระบอกมีความลึกประมาณ 1-1.5 เมตร เช่น ชายฝั่งหน้าบ้านบูดี ชายฝั่งหน้าบ้านดาโตะสะมิแล บริเวณป่าชายเลนบางปู เป็นต้น ชาวบ้านสามารถใช้อวนปลากระบอกได้ตลอดปี ยกเว้นช่วงฤดูที่มีคลื่นลมแรง แต่ปลากระบอกจะมีมากในช่วงเดือนมีนาคม-สิงหาคม ชาวบ้านจะหมุนเวียนวางอวนในทุกตำแหน่งที่มีปลาชุม

ปูกะงาวอ หรือ ปูกะซอเดาะ เป็นชื่อชาวบ้านใช้เรียกอวนรุนกุ้งเคยและปลาเก๋า เป็นอวนรุนขนาดเล็กที่ใช้แรงคนในการรุน ผลักหรือดันให้เคลื่อนที่ไปข้างหน้า มีใช้กันในหลายหมู่บ้านรอบอ่าว ชาวบ้านจะใช้เครื่องมือชนิดนี้ในช่วงฤดูที่มีกุ้งเคยหรือกุ้งอื่นๆ ในบริเวณชายฝั่ง บางทีก็ใช้รุนจับกุ้งเพื่อใช้เป็นเหยื่อในการตกปลาชนิดอื่น ชาวบ้านดาโตะนิยมรุนบริเวณปลายแหลมตาชี หน้าบ้านบูดี บ้านบานาและบ้านปาเราะ เป็นต้น โดยที่บ้านบูดีและปลายแหลมตาชี จะสามารถจับลูกปลาเก๋าได้มากกว่า การรุนอวนกุ้งเคยจะนิยมกระทำกันในช่วงตอนเช้า ขณะที่การรุนลูกปลาเก๋าอาจจะทำไปจนถึงช่วงเที่ยง ส่วนการรุนกุ้งที่มีขนาดใหญ่กว่าจะนิยมดำเนินการในช่วงเวลากลางวัน การรุนแต่ละครั้ง ชาวบ้านจะสังเกตทิศทางลมและสภาพน้ำขึ้นน้ำลงด้วย ลูกปลาที่จับได้จะขายให้พ่อค้าเพื่อส่งต่อไปให้นอนนำไปเลี้ยงต่ออีกทอดหนึ่ง

งาแอ หรือ เบ็ดตก เป็นเครื่องมือขนาดเล็กและพกพาได้สะดวกอีกประเภทที่ชาวบ้านดาโต๊ะใช้ในการจับปลาเก่า เบ็ดตกสามารถใช้ได้ในทุกพื้นที่ คนที่ใช้เบ็ดจะต้องออกหาลูกกุ้งขนาดเล็กไว้ก่อนเพื่อทำเป็นเหยื่อ คนตกเบ็ดจะออกเรือแต่เช้า บริเวณที่ชาวบ้านดาโต๊ะนิยมไปตกเบ็ดก็คือ บริเวณ แอ 1 แอ 2 และ แอ 3 เมื่อได้ปลามากพอ เหยื่อหมด หรือปลาไม่กินเหยื่อและแดดร้อน ชาวบ้านก็จะกลับเข้าฝั่งเพื่อขายปลาที่ตกได้ต่อไป ทักษะความชำนาญเรื่องตำแหน่งและความรู้เรื่องน้ำขึ้นลง มีความสำคัญต่อปริมาณปลาที่แต่ละคนจะตกได้ในแต่ละวัน คนที่เก่งๆ จะสามารถหารายได้จากการตกลูกปลาเก่าขายได้เป็นกอบเป็นกำ การเบ็ดตกสามารถทำได้ตลอดทั้งปี ยกเว้นช่วงฤดูมรสุมในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม แต่ในช่วงที่มีน้ำขึ้นและมีกระแสน้ำแรง ก็จะเป็นอีกช่วงที่ปลาเก่าไม่ค่อยติดเบ็ดนัก

ราวา หรือ เบ็ดราว มีชาวบ้านบางส่วนที่บ้านดาโต๊ะและตันหยงลูโละใช้เป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำ จากการสำรวจ มีชาวบ้านดาโต๊ะใช้เบ็ดราว 20 ราย หรือร้อยละ 13 ของกลุ่มตัวอย่าง เบ็ดราวเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้าน สามารถใช้ได้ตลอดปี แต่ที่จะได้ปลามากคือช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน ส่วนใหญ่จะได้ปลาตุกทะเล(มิลัง)และปลากดทะเล ชาวบ้านที่ใช้เบ็ดราว สามารถวางเบ็ดได้เกือบทุกพื้นที่ แต่บางพื้นที่จะมีปลาดุกมาก เช่น ถ้าเบ็ดราวที่ใช้กุ้งเป็นเหยื่อ บริเวณ บาโง เปาะและ มักจะมีปลาดุกกินเบ็ดค่อนข้างมาก ความลึกของน้ำที่วางเบ็ดขึ้นอยู่กับสภาพบริเวณแต่ละแห่ง แต่ส่วนมากจะมีความลึกระดับ 2-3 เมตร จำนวนตาเบ็ดที่ใช้มีตั้งแต่ 400-1000 ตา

เหยื่อที่ใช้ในการวางเบ็ดราวคือกุ้ง แมงดาทะเล จอแนะ (หอย) และไส้เดือนทะเล เหยื่อกุ้งต้องไปหาในคลอง ใช้อวนรุนโดยมือ ส่วนแมงดาทะเล หาได้จากการวางอวนจับเอาในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ จอแนะ (หอย) หาได้ในป่าชายเลน ส่วนไส้เดือนทะเล หาที่หน้าแหลมตาชี ซึ่งเป็นพื้นที่ดินเลน สภาพน้ำจืด/น้ำเค็ม จะมีผลต่อการกินเหยื่อของปลาดุก เช่น ถ้าทะเลในอ่าวมีน้ำจืดเพิ่มขึ้น หรือที่เรียกว่าน้ำใหญ่ ปลาจะเปลี่ยนมากินเหยื่อที่เป็นกุ้งแทนที่จะเป็นหอย

ตำแหน่งที่ชาวบ้านวางเบ็ดราว จะหมุนเวียนและย้ายไปเรื่อยๆ ขึ้นอยู่กับว่าที่ไหนมีสัตว์น้ำกินเหยื่อมากน้อยแค่ไหน ในตำแหน่งที่ปลากินเบ็ดมาก ก็อาจจะวางในที่เดิมสัก 2-3 วัน แต่เมื่อปลาไม่กินเบ็ดก็จะย้ายไปวางที่อื่น ๆ ต่อไป ตำแหน่งที่วางเบ็ดกัน เช่น เปาะและ ไจย ตะโมะ โต๊ะปาเก แลตือโละ มูกอแสะ ตันหยงลูโละ ตะโละบานา เป็นต้น (ไจย แปลว่าโคลน เดิมเป็นที่วางเบ็ดราวใกล้กับที่ตั้งเขตอุตสาหกรรม ชาวบ้านหลายคนบอกว่า ปัจจุบันน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้สัตว์น้ำบริเวณนี้ลดลงไปมาก เช่นเดียวกับบริเวณหน้ามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์)

สายเบ็ดราวจะประกอบด้วยสายราว หรือสายหลักและสายเบ็ด หรือสายกิ่ง ความยาว 40-50 ซม. การวางเบ็ดราวจะทำงานจากบนเรือ เริ่มด้วยการปักหลักต้นแรก แล้ววางสายเบ็ดหรือปล่อยสายเบ็ด ให้ห่างกันประมาณ 25 ตาเบ็ด ก็จะปักไม้หลักอีกต้น เพื่อให้สายเชือกตึงตลอด ในการวางเบ็ดราวแต่ละครั้ง ชาวบ้านจะวางเบ็ดราวครั้งละ 2-3 ช่วง แต่ละช่วงจะมีตาเบ็ด 250 ตา เรียงรายเป็นแนวยาวไปตลอดสายหลัก แต่ละช่วงจะวางห่างกันประมาณ 2 วา หรือ 1-2 เมตร ใน

การวางแต่ละครั้งจะไม่ที่ใช้ทำหลักปักประมาณ 30 ต้น ส่วนใหญ่ชาวบ้านใช้ตาเบ็ด 400-800 ตา บางคนใช้ตาเบ็ด 500-1,000 ตา

เนื่องจากการใช้เหยื่อต่างกัน วิธีการวางเบ็ดวางก็จะแตกต่างกันไปด้วย เช่น ถ้าใช้เหยื่อที่เรียกว่า เปาะโปง (ไส้เดือนทะเล) ซึ่งก็จะใช้เฉพาะตรงหัว เพราะลำตัวและท้องไส้เดือนทะเลนิ่ม จะวางเบ็ดประมาณ 2-3 โมงก็เก็บ เพราะตัวเหยื่ออ่อน เกินกว่าจะอยู่ได้นานและเป็นเหยื่อที่โปรดปรานกับปลาตัวเล็ก ๆ อื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้ก็ยังขึ้นอยู่กับจังหวะน้ำขึ้นน้ำลงของทุกวัน จังหวะน้ำขึ้นก็จะวาง จังหวะน้ำลงก็จะวาง เพราะปลาจะมากับกระแสน้ำ ถ้าใช้ จอแนะะ (หอย) เป็นเหยื่อ ก็จะวางทุกบริเวณ ตอนเย็น 16.00 น. ไปเก็บเวลา 5 โมงเช้าและถ้าใช้เหยื่อแมงดาทะเล ซึ่งเป็นเหยื่อที่ทนและเนื้อแข็ง ก็จะไปวางบริเวณ เปาะและ แลตือโล๊ะ ตะโมะ แบตาเซ

ปลาที่ได้จากการวางเบ็ด เช่น ปลา สะมิแล (ปลาดุกทะเล) จะขายได้ราคากิโลกรัมละ 55 บาท ปลา ดูแก (ปลากดทะเล) กิโลกรัมละ (ขนาดใหญ่ 20 บาท เล็ก 15 บาท เล็กสุด 6 บาท) และปลากะเบน ซึ่งมักจะกินเบ็ดบริเวณที่เป็นดินทราย ราคากิโลกรัมละ 5 บาท

ซาแป หรือ ฌมวก ที่ชาวบ้านดาโตะใช้กันอยู่มี 2 ชนิดคือ ฌมวกแทงกุ่มและฌมวกแทงปลา ชาวบ้านใช้ฌมวกกันในตอนกลางคืน นิยมใช้กันมากในช่วงเดือนมีนาคม/เมษายน-กันยายน บริเวณที่ใช้ฌมวกจะเป็นที่น้ำตื้นและใสพอที่จะมองเห็นตัวปลาและกุ่ม ส่วนใหญ่จะทำกันบริเวณเขตที่เป็นป่าชายเลนและในคลองแม่น้ำยามู ทั่วไปในเขตป่าชายเลน จะมีร่องน้ำตื้นสามารถพายเรือเข้าไปหรือเดินเท้าเข้าไปได้ ส่วนมากจะออกล่าสัตว์น้ำด้วยฌมวกเกือบทุกคืน แต่ละครั่งใช้เวลาประมาณ 2-4 ชั่วโมง จะได้สัตว์น้ำมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละคน ส่วนใหญ่จะมีรายได้กันคืนละ 100-250 บาท อุปกรณ์อื่นๆ ที่ใช้ก็คือ ไฟฉายแบตเตอรี่ ชาวบ้านมักจะออกไปกันเป็นกลุ่ม เมื่อไปถึงที่หมายก็จะแยกกันออกล่าสัตว์น้ำไป การใช้ฌมวกแทงกุ่มจะอาศัยเรือเป็นพาหนะ เมื่อเห็นกุ่มต้องกับแสงไฟ ก็จะแทงจากบนเรือเลย

บริเวณใช้ฌมวก น้ำจะลึก 0.5-1 เมตร อยู่ริมชายฝั่งริมป่าชายเลน (บริเวณบ่อดิง) ช่วงเวลาที่น้ำกำลังขึ้นหรือลง จะหาปลาแทงได้ยาก เพราะน้ำขุ่น เวลาน้ำขึ้นเต็มที่ประมาณ 2 ชั่วโมงจะเป็นช่วงที่ล่าสัตว์น้ำพวกปลาดุก ปูดำและกุ่มได้ ในกรณีที่ชาวบ้านเจอกุ่ม หรือปลาไล่เลี่ยกัน คนที่เห็นก่อนก็พูดขึ้นก่อน คนอื่นที่อยู่บริเวณเดียวกัน ก็จะปล่อยให้คนที่พูดก่อนแทง ปกติจะใช้เวลาออกไปแทงสัตว์น้ำคืนละ 4-5 ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับว่าน้ำใสและขุ่นกันสักแค่ไหน

การคราดหอย จะทำช่วงเดือนมกราคม/กุมภาพันธ์-ตุลาคม/พฤศจิกายน (ทำได้มากน้อยขึ้นอยู่กับสภาพการบริเวณที่ทำกันด้วย) บริเวณที่คราดเดิม ได้แก่ บริเวณ หน้ามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สวนสมเด็จพระฯ บางปลาหมอ บริเวณเหล่านี้น้ำลึก 1-1.50 เมตร ในช่วง 2-3 ปีมานี้ชาวบ้านบางคนเริ่มหันมาคราดหอยในอ่าว ซึ่งแต่เดิมจะใช้มือมอมากกว่า ในอ่าวเวลาน้ำท่วมช่วงเดือนธันวาคม-มกราคมไม่ค่อยมีหอย เพราะน้ำจืด แต่หลังจากนั้นไปแล้ว ช่วงเดือนกุมภาพันธ์-